

NACIONALNI IZVJEŠTAJ O HUMANOM RAZVOJU ZA 2013. GODINU

RURALNI RAZVOJ U BOSNI I HERCEGOVINI: MIT I REALNOST

*Empowered lives.
Resilient nations.*

IMPRESUM

UNDP skupa sa ljudima iz svih društava pomaže izgraditi zemlje koje mogu izdržati krize, te voditi i održavati onu vrstu rasta koja poboljšava kvalitet života za sve. Prisustvom u 177 zemalja i teritorija, nudimo globalnu perspektivu i lokalni uvid kako bismo pomogli u osnaživanju života i izgradnji istrajnih nacija.

Copyright © 2013 Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u Bosni i Hercegovini, Zmaja od Bosne b.b., 71000, Sarajevo

Supervizor: Armin Sirčo

Vodeći autor NHDR-a: Steve Goss

Vođa tima: Goran Živkov

Redaktorica i lektorica: Tara Bray

Građa i analiza (abecednim redom): Sabahudin Bajramović, Ivana Dulić-Marković, Majda Fetahagić, Steve Goss, Jasminka Joldić, Zdenka M. Kovač, Fahrudin Memić, Aleksandar Nacev, Aleksandra Nikolić, Gordana Rokvić i Goran Živkov

Kolege redaktori (abecednim redom): Sanjin Avdić, Nedim Čatović, Katarina Crnjanski-Vlajčić, Raduška Cupać, Mersiha Ćurčić, Elena Danilova-Cross, Nera Monir-Divan, Envesa Hodžić-Kovač, Andrej Ivanov, Dženan Kapetanović, John Millns, Mihail Peleah, Adela Pozder-Čengiđ, Renata Radeka, Armin Sirčo, Ben Slay i Jana Trost

ISSN 2303-5021

Gledišta iznesena u ovom izvještaju gledišta su autora i ne odražavaju obavezno gledišta Razvojnog programa Ujedinjenih nacija.

SADRŽAJ

Predgovor	7
Izvršni sažetak	9
1 Uvod	13
1.1. Humani razvoj i ruralni razvoj	16
1.2. Humani razvoj u Bosni i Hercegovini	17
1.2.1. Šta je ruralni razvoj?	18
1.2.2. Siromaštvo u urbanim i ruralnim područjima BiH	18
1.3. Teorija i praksa ruralnog razvoja	21
1.3.1. Teorija	21
1.3.2. Praksa	23
2 Šta je to posebno u vezi s Bosnom i Hercegovinom?	27
3 Koliko je ruralna Bosna i Hercegovina?	31
3.1. Distribucija ruralnih područja u BiH	35
3.2. Distribucija stanovništva u BiH	38
3.3. Statističko poređenje ruralnih i urbanih područja	39
3.3.1. Neto migracije	39
3.3.2. Radna snaga	41
3.3.3. Nezaposlenost	42
3.3.4. Prosječne plate	44
3.3.5. BDP	45
3.3.6. Gradovi, druga urbana i ruralna područja	47
4 Anketa klastera višestrukih pokazatelja (MICS)	49
5 Koji trendovi utječu na BiH i njena ruralna područja?	53
5.1. Napuštanje poljoprivrede	55
5.2. Kretanje iz ruralnih u urbana područja	57
5.3. Zaposlenost u poljoprivredi	58
5.4. Faktori koji utječu na tempo ruralno-urbanih migracija	59
5.5. Posljedice klimatskih promjena	59
5.5.1. Opcije za smanjenje emisija stakleničkih gasova iz poljoprivrede	62
5.5.2. Opcije za odgovor na klimatske promjene	63

6	Koje su posebne karakteristike života u ruralnim područjima?	65
6.1	Demografija	67
6.1.1.	Migracije	68
6.1.2.	Ruralno stanovništvo	69
6.1.3.	Starosna struktura	72
6.1.4.	Struktura domaćinstava	72
6.2.	Prihod i zaposlenost	73
6.2.1.	Zaposlenost i nezaposlenost	73
6.2.2.	Prihod ruralnog domaćinstva	74
6.2.3.	Domaćinstva podijeljena po primarnom izvoru prihoda	77
6.2.4.	Raspodjela prihoda	79
6.2.5.	Zaposlenje, приход i rod	80
6.2.6.	Neformalno zaposlenje	82
6.3.	Poljoprivreda i vrste poljoprivrednih dobara	82
6.3.1.	Prihod iz poljoprivrede	83
6.3.2.	Zaposlenost na poljoprivrednom dobru	85
6.4.	Poljoprivredna obuka i savjetovanje	86
6.4.1.	Faktori koji utječu na korištenje obuke, savjeta i informacija	89
6.5.	Obrazovanje	91
6.5.1.	Obrazovni sistem u BiH	91
6.5.2.	Obrazovanje i rod	95
6.6.	Pristup infrastrukturi i uslugama	98
6.7.	Društvene aktivnosti i stavovi	101
6.7.1.	Stav prema pridruživanju Evropskoj uniji	101
6.7.2.	Ruralni vs. urbani život	102
6.7.3.	Planovi za budućnost i fleksibilnost	103
6.7.4.	Klimatske promjene	103
6.7.5.	Konkurentnost	103
6.8.	Socijalna uključenost i društveni kapital	104
7	Koliko je važna poljoprivreda u ukupnoj slici?	105
7.1.	Kakva je poljoprivreda u Bosni i Hercegovini?	107
7.1.1.	Studija stočarstva	108
7.1.2.	Usjevi	112
7.2.	Doprinos poljoprivrede prihodu ruralnog domaćinstva	113
7.3.	Udio ruralne zaposlenosti u poljoprivredi	113
7.4.	Regionalne varijacije u pogledu značaja poljoprivrede	114
7.5.	Koliko je dakle važna poljoprivreda za ruralnu BiH?	115

8 Zaključci	117
8.1. EU politika ruralnog razvoja, i zašto se BiH razlikuje	119
8.2. Realnost ruralnosti	120
8.3. Treba li zadržavanje ljudi u ruralnim područjima biti cilj politike?	122
8.4. Šta rade ljudi u ruralnim područjima?	124
8.5. Koje su glavne mogućnosti za ruralna područja?	125
8.6. Potreba za analizom	128
8.6.1. Definiranje ruralnih područja	128
8.6.2. Analiza razlika između općina	128
8.6.3. Razumijevanje propadanja urbanih područja	129
8.6.4. Konsultacije o infrastrukturi i uslugama	130
8.7. Kvalitet vlasti	131
8.7.1. Demokratija	132
8.7.2. Korupcija	134
8.7.3. Birokratija	135
9 Sažetak i preporuke	139
9.1. Poređenja ruralnih i urbanih područja	141
9.2. Razumijevanje uloge poljoprivrede	142
9.3. Poboljšanja u cijeloj zemlji koja će koristiti ruralnim područjima	143
9.4. Prioriteti za ruralni razvoj	143
10 Pravi plan za ruralnu BiH	144
Dodatak	148
Globalni pokazatelji humanog razvoja, HDR 2013	149
Prilozi	157

PREDGOVOR

Dragi čitaoc,

Izuzetno mi je zadovoljstvo predstaviti osmi Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu. Ovaj izvještaj posvećen je temi koja je stalno u mislima građana jednako kao i kreatora politika; temi opterećenju mitovima i predrasudama – ruralnom razvoju. Analiza prezentirana u ovom Nacionalnom izvještaju o humanom razvoju nastoji identificirati mitove i otvoriti raspravu o stvarnosti.

Bosna i Hercegovina (BiH) jedna je od najruralnijih zemalja Evrope i više od šezdeset posto njenih stanovnika živi u ruralnim područjima. Stoga je središnje pitanje koje redovno postavljaju politički i ekonomski lideri: imaju li ta ruralna područja, pogotovo poljoprivreda, potencijal da pokrenu ekonomiju BiH. Analiza isto tako postavlja pitanje prednosti i nedostataka ruralnog života: jesu li ta ruralna područja utočišta od urbanih pritisaka, simbol dugog i zdravog života, ili su samotna mjesta na rubu bijede, daleko od političkih, ekonomskih i socijalnih struktura najbližih urbanih središta? Nalaženje odgovora na ova dva pitanja ključni je korak za humani razvoj u Bosni i Hercegovini.

Ovaj Nacionalni izvještaj o humanom razvoju istražuje ta pitanja posebno se usmjeravajući na ruralna pitanja kroz sveprisutne mitove i stereotipe. Raskrinkavanje tih mitova, međutim, nije cilj sam po sebi, niti ovaj izvještaj ima namjeru postati sveobuhvatni plan za ruralni razvoj u zemlji. Njegov je glavni cilj pripremiti teren za iskrenu raspravu o budućnosti ruralnog razvoja, posebno u kontekstu budućeg procesa približavanja ove zemlje Evropi.

Za neke će nalazi ovog izvještaja možda biti iznenađenje, ali za većinu bi trebali biti dovoljno uvjerljivi da iniciraju razgovor o budućnosti zemlje i, konkretnije, o ulozi njenih ruralnih zajednica. Uobičajena percepcija opisuje ruralnost kao sinonim za nerazvijenost i zaostalost iako ruralna područja nisu u bitno lošijem položaju od gradova; i doista, mali gradovi su često siromašniji i ugroženiji nego sela. Nadalje, ovaj izvještaj tvrdi kako, nasuprot općem mišljenju, poljoprivreda teško da može biti pokretač ruralnog ekonomskog razvoja u zemlji. Poljoprivreda igra važnu, donekle kulturalnu ulogu, koja je nerazdvojivo povezana s ruralnim razvojem, ali ruralne zajednice se ne smiju odvajati od urbanih regija u pogledu infrastrukture, razvoja nepoljoprivredne ekonomske aktivnosti i usluga, ili obrazovanja.

Ključna tačka u ovom izvještaju koja se tiče politike jest da ruralna područja ne mogu postojati izolirano od obližnjih gradova i velikih gradskih centara, te time ni od ekonomske, socijalne i političke matice dešavanja u zemlji kao cjelini. Ono što je dobro za Bosnu i Hercegovinu, dobro je i za njena ruralna područja.

U zemlji koja je tako hronično izmučena beskonačnim i zaludnim političkim raspravama, koje samo dalje šire apatiju i letargiju među stanovnicima, pomak fokusa na životno važna pitanja imperativ je koji se više ne može odgađati. Nadamo se da će ovaj izvještaj postaviti čvrstu osnovu za konstruktivne rasprave o neposrednim i dugoročnijim koracima koji bi mogli osigurati konzistentno, sistematsko i strateško rješavanje ruralnog razvoja na jedan potpuno integriran i

holistički način. Loša vijest je da vrijeme ističe budući da se zemlja već suočava sa snažnim trendovima migracije ruralnog življa u gradove, što je povezano sa starenjem stanovništva i niskim natalitetom. Ne uputiti poziv na djelovanje može imati dramatične posljedice za deset godina, kada takvi trendovi postanu nepovratni.

Štaviše, zastoj u približavanju BiH Evropskoj uniji može imati duboke posljedice po ruralni razvoj. Bez tržišta EU, zajedničkog pristupa poljoprivrednoj i okolišnoj politici, te u konačnici finansiranja i pametnog subvencioniranja, ruralna područja su osobito izložena i bit će prva koja će trpjeti posljedice uništavanja okoliša i ekonomskih šokova.

Ovaj izvještaj pruža čvrstu i inspirativnu osnovu za važnu diskusiju o ruralnom razvoju. Pomoć vlastima i zajednicama da preokrenu sadašnje trendove može pomoći da se Bosna i Hercegovina vrati na put razvoja. Skrivanje istinski važnih pitanja u šumi političkih neslaganja bila bi tragična alternativa.

Yuri Afanasiev

rezidentni koordinator UN-a i
rezidentni predstavnik UNDP-a

IZVRŠNI SAŽETAK

Bosna i Hercegovina je jedna od najruralnijih zemalja Evrope. Oko 60 posto stanovništva živi u ruralnim područjima, bilo da su ona definirana kao sela ili kao rijetko naseljene općine, i samo Crna Gora, Irska i Finska imaju veći udio ruralnog stanovništva.

Demografski, ruralne zajednice imaju tendenciju da budu starije od urbanih, s manjim udjelom ljudi koji rade i pokreću lokalnu privredu. Tu je i postepena migracija ljudi iz ruralnih u urbana područja, pri čemu udio stanovništva koje živi u ruralnim područjima vjerovatno opada za oko 10 posto u svakoj generaciji.

Ekonomski, postoji velika podjela između gradova i ostatka BiH, pri čemu službena statistika pokazuje da Sarajevo, Banja Luka i druga četiri velika grada¹ imaju gotovo 40 posto nižu stopu nezaposlenosti, 25 posto više plate i više od dva puta veći BDP *per capita* u odnosu na ostatak zemlje, što sve uzrokuje značajnu migraciju ljudi u gradove. Izvan ovih glavnih centara stanovništva i ekonomske aktivnosti, urbane općine – uglavnom gradovi srednje veličine – zapravo lošije funkcioniraju od ruralnih područja u gotovo svakom ekonomskom pokazatelju. Stoga bi, kad je riječ o ekonomiji, moglo biti korisno općine podijeliti u tri grupe – gradovi, druga urbana i ruralna područja – pri čemu gradovi najbolje stoje, druga urbana područja najgore, dok ruralna područja zauzimaju srednju poziciju iako su i dalje tijesno povezana s ekonomskom sudbinom obližnjih urbanih centara.

Međutim, što se tiče infrastrukture i usluga, slika je drugačija i više zavisi od veličine pojedinačnog naselja nego od karakteristika cijele općine. Ovdje se sela (mala naselja koja nisu administrativno priznata kao urbana) razlikuju i od manjih i od velikih gradova. Anketa ruralnih domaćinstava,² koja je naručena za ovaj projekt, pokazuje da stanovnici sela moraju prelaziti mnogo veće razdaljine kako bi došli do usluga kao što su banke, bolnice i srednje škole iako većina njih ima manju prodavnicu, osnovnu školu i eventualno bolnicu na razumnoj razdaljini. Električne i telefonske linije su dostupne gotovo svugdje, ali mnogi stanovnici sela koriste drvo za loženje i imaju septičke jame umjesto da su priključeni na kanalizacijski sistem, a priličan broj njih koristi vodu iz izvora i bunara.

Većina ruralnih domaćinstava nije uključena u poljoprivrednu obuku ili savjetodavne usluge budući da je tim uslugama obuhvaćeno manje od trećine, čak i najvećih poljoprivrednih dobara. Polovina ruralnih domaćinstava ima kompjuter, obično s internetskom vezom, ali glavni način dobivanja informacija je gledanjem televizije, čime se sugerira da televizija treba biti primarno sredstvo za pružanje dodatnih savjeta.

Istraživanje UNICEF-a³ pokazuje da stanovnici sela nisu u nepovoljnom položaju u pogledu formalnog obrazovanja jer velika većina uspijeva upisati djecu u školu unatoč razdaljini. Međutim, za one porodice koje su već izložene visokom riziku prekidanja školovanja, posebno za romsku manjinu, potreba da se putuje do škole može biti zadnja slamka koja uzrokuje da djeca odustanu od obrazovanja. Obrazovanje u ranom djetinjstvu je druga priča budući da ruralna

“
Izvan ovih glavnih centara stanovništva i ekonomske aktivnosti, urbane općine – uglavnom gradovi srednje veličine – zapravo lošije funkcioniraju od ruralnih područja u gotovo svakom ekonomskom pokazatelju.
”

1 Tuzla, Zenica, Mostar i Bijeljina, od kojih svaki ima najmanje 100.000 stanovnika.

2 http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/poverty/rural-development-in-bosnia-and-herzegovina-myth-and-reality.html

3 http://www.unicef.org/bih/media_21363.html

“
 Oko 49 posto BDP-a
 BiH i prihoda od
 plate generira se u
 ruralnim općinama.
 ”

djeca dobivaju nešto manje podrške kod kuće, a samo trećina njih ima pristup dječijim vrtićima u odnosu na urbanu djecu.

Većina ruralnih domaćinstava stiče prihod na jedan od dva načina: iz redovnog zaposlenja (52 posto) ili socijalnih beneficija (36 posto), pri čemu relativno malo njih zavisi od poljoprivrede, samozapošljavanja ili prihoda od ulaganja. Nekoliko pokazatelja sugerira da ruralno stanovništvo nije jako poduzetno budući da većina njih radije ima siguran posao nego da pokreće vlastiti biznis, a porodice koje su zaposlene imaju viši prosječni prihod od samozaposlenih.

Više od polovine seoskih domaćinstava poljoprivredom se bavi malo ili nimalo, iako gotovo jedna trećina održava „mala imanja“, gdje proizvode voće, povrće i stočne proizvode, uglavnom za vlastitu potrošnju, i oko 16 posto njih se mogu klasificirati kao poljoprivrednici zbog toga što imaju barem tri hektara zemlje i/ili tri osnovna stada. Međutim, većina ovih malih poljoprivrednika i farmera još uvijek najveći dio svog prihoda stječe iz zaposlenja ili socijalnih beneficija. Samo šest posto ruralnih domaćinstava zavisi od poljoprivrede u pogledu najvećeg dijela svog prihoda, a oni obično imaju posjede od jednog do 10 hektara i/ili osnovnih stada.

U pogledu pokazatelja humanog razvoja, stanovnici sela smatraju da je njihov način života zdraviji nego onaj u gradovima i velikim gradovima, većina uspijeva prevladati prepreku razdaljine i ima pristup obrazovanju, a prosječni prihodi čini se da su slični onim u gradovima, iako ih ne dostižu. Iako se humani razvoj suočava s posebnim izazovima u ruralnim područjima, čini se da se ljudi u Bosni i Hercegovini nose s tim izazovima i da – u pogledu tih pokazatelja – njeno ruralno stanovništvo nije u značajno nepovoljnijem položaju u odnosu na svoje urbane sunarodnjake.

Ruralnom življi potrebne su tri stvari: zaposlenje, usluge i infrastruktura – uključujući transportnu infrastrukturu, koja će mu omogućiti pristup zaposlenju i uslugama u obližnjim gradovima i većim gradovima. Pristup ruralnom razvoju koji je usmjeren na poljoprivredno dobro neće uspjeti ispuniti te potrebe u bilo kojoj znatnoj mjeri, te se stoga u Bosni i Hercegovini ruralni razvoj mora posmatrati kao ekonomski, a ne poljoprivredni izazov. Podrška poljoprivredi je posebno neefikasno sredstvo pomaganja ruralnim područjima i, budući da najveći dio novca ide vlasnicima velikih poljoprivrednih dobara, pokazuje tendenciju da subvencionira bogate na štetu siromašnih.

Oko 49 posto BDP-a BiH i prihoda od plate generira se u ruralnim općinama, tako da će gotovo polovinu direktnog troška mjera ruralnog razvoja snositi ruralne zajednice same, kroz dodatne poreze, koje plaćaju kako bi pomogle finansiranje programa ruralnog razvoja. Usto, opterećenje dodatnim porezima u urbanim područjima smanjit će njihov ekonomski rast, što će imati popratni efekt na okolna ruralna područja koja od njih zavise u pogledu zaposlenja i trgovine. Mehanizmi ruralnog razvoja su takvi da obično veća preduzeća i artikuliraniji poslovni ljudi, muškarci i žene, imaju uspjeha u natjecanju za sredstva; to može imati željeni efekt podrške onim poduzetnicima koji otvaraju radna mjesta i grade lokalnu privredu, ali može imati i neželjeni efekt transfera sredstava od manje bogatih prema bogatijima.

Prema tome, mjere ruralnog razvoja trebaju biti pažljivo osmišljene i efikasno provedene ako ne želimo da povećaju disparitet u prihodima i zapravo osiromaše ruralna područja; prioritet bi obično trebalo dati „javnim dobrima“ i „klupskim dobrima“,⁴ koja se ne mogu pružiti bez finansiranja i katalitičkog efekta programa ruralnog razvoja.

⁴ Javna dobra su dobra koja nisu podložna rivalitetu i ekskluzivitetu, npr. javna televizija; klupska dobra su dobra koja nisu podložna rivalitetu, ali su podložna ekskluzivitetu, npr. satelitska televizija.

Pažljivo razmatranje ruralnih područja, kao i poređenje između ruralnih i urbanih područja, uz cijeli niz pokazatelja, pokazuje da su mnoge uobičajene pretpostavke o ruralnom životu više mit nego stvarnost, te se ne smiju koristiti kao osnova za politiku ruralnog razvoja. Osobito, ruralna područja su mnogo sličnija i tješnje povezana s urbanim područjima nego što se obično pretpostavlja, a poljoprivreda igra marginalnu i sve manju ulogu u ekonomskom životu, čak i ako je kulturalno i dalje bitna.

Ključna tačka politike je da ruralna područja ne postoje izolirano; ona su tijesno povezana sa sudbinom okolnih manjih i većih gradova i s ekonomskim, društvenim i političkim životom zemlje u cjelini. Ono što je dobro za Bosnu i Hercegovinu dobro je i za njena ruralna područja, a prvi prioriteti moraju biti poboljšanje upravljanja, smanjenje birokratije i korupcije, te stvaranje klime u kojoj firme mogu cvjetati, bilo da su u selima, manjim ili većim gradovima.

S obzirom na ove realnosti, razvojna politika treba da se usmjeri na sljedeće prioritete:

- 1 Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima osiguravanjem infrastrukture i usluga za lokalne zajednice koje oni vide kao prioritete;
- 2 Stvaranje okruženja za poljoprivredu kako bi se razvio konkurentan biznis, odgovarajući na klimatske promjene, dešavanja na tržištu, te nove tehnologije i stvaranje neto doprinosa nacionalnom bogatstvu i budžetu;
- 3 Priznavanje značajnog doprinosa koji mala poljoprivredna dobra čine u pogledu proizvodnje hrane u zemlji, platnog bilansa i ruralne egzistencije;
- 4 Poboljšanje cesta i javnog prijevoza, tako da stanovnici sela mogu lakše doći do posla i usluga u okolnim manjim i većim gradovima;
- 5 Ublažavanje ruralnog siromaštva, posebno kroz omogućavanje penzionerima da imaju adekvatan životni standard;
- 6 Jačanje ukupne ekonomije, s kojom su ruralna područja neraskidivo povezana;
- 7 Ohrabrivanje poduzetnika da pokreću firme u urbanim centrima ruralnih općina, kao izvor radnih mjesta i trgovine za cijelo okolno područje;
- 8 Nastavak i ubrzanje EU integracija kako bi se dobio pristup tržištima EU i njenim regionalnim, ruralnim i poljoprivrednim fondovima;
- 9 Rješavanje temeljnih problema slabog upravljanja, birokratije i korupcije, koji onemogućavaju rast i konkurentnost i u ruralnim i u urbanim područjima;
- 10 Uvijek se prisjetiti stvarnih troškova kao i željenih koristi od mjera ruralnog razvoja, te biti mudar u osmišljavanju, efikasan u provedbi i surov u ocjeni.

Opaska: Finansijske vrijednosti u ovom izvještaju date su u američkim dolarima, na osnovu UN-ovog službenog kursa između USD/KM 1 USD = 1,475 KM, u augustu 2013. godine.

UVOD

1. UVOD

Danas, prvi put u ljudskoj povijesti, više od polovine svjetskog stanovništva živi u gradovima. To su centri upravljanja, obrazovanja, trgovine, i – za većinu sektora – nositelji ekonomskog razvoja. Ali šta je s onom drugom polovinom čovječanstva koja živi u ruralnim područjima, gdje su razdaljine velike, usluga je manje i udaljenije su, a ekonomske prilike su drugačije ili ograničenije? Kako oni drže korak s brzinom humanog (ljudskog) razvoja?

Ovo pitanje je od posebnog interesa za Bosnu i Hercegovinu, gdje oko 60 posto stanovništva živi u ruralnim područjima. Razvoj tih ruralnih područja u punom smislu te riječi – koliko su ljudi zdravi, kakav pristup imaju obrazovanju, zaposlenju i uslugama, do koje mjere imaju izbor i kontrolu nad vlastitim životom – čini ogroman doprinos humanom razvoju zemlje u cjelini. Ovaj izvještaj skreće pažnju na ruralna područja da bi sagledao kako se ona razvijaju i gdje možda zaostaju, te kako bi identificirao koje karakteristike ruralna područja dijele sa ostatkom zemlje, te koja su specifično ruralna pitanja koja zahtijevaju posebnu pažnju u nastojanjima da se pomogne svim građanima Bosne i Hercegovine da ostvare vlastiti potencijal.

Kako Bosna i Hercegovina napreduje na svom putu ka evropskim integracijama, ona će početi primati pomoć u okviru Programa ruralnog razvoja Evropske unije za potencijalne države članice: IPARD – „Instrument za pretpristupnu pomoć u poljoprivredi i ruralnom razvoju“. Ovaj instrument ima vlastiti, dobro razvijeni sistem sektorskih studija, programskih dokumenata, mjera, provedbe, praćenja i ocjene, i ovaj izvještaj nema za cilj da sačini detaljne preporuke u pogledu programiranja za zemlju.⁵ Umjesto toga, ovaj izvještaj teži postaviti pitanja koja treba da se postave prije faze programiranja kako bi se ispitale neke pretpostavke koje se obično nalaze u pozadini ruralnog razvoja, te kako bi se vidjelo kako se one odnose prema posebnim okolnostima Bosne i Hercegovine.

Neka od najuobičajenijih gledišta o ruralnim područjima u BiH, ali i drugdje, uključuju:

- *Ruralna područja se znatno razlikuju od urbanih područja po mnogo čemu, u pogledu ekonomije, usluga, socijalne strukture i stavova;*
- *Ruralna područja imaju ograničene ekonomske prilike, s visokom nezaposlenošću i niskim platama;*
- *Poljoprivreda je od središnjeg značaja za ruralne zajednice;*
- *Poljoprivreda ima potencijal da pokreće ekonomski oporavak.*

Ovaj izvještaj pažljivo razmatra ove i druge uobičajene pretpostavke o ruralnim područjima kako bi se vidjelo šta su od toga mitovi, a šta realnosti.

“

Razvoj tih ruralnih područja u punom smislu te riječi čini ogroman doprinos humanom razvoju zemlje u cjelini.

”

⁵ EU je već započela ovaj proces u BiH, uključujući niz sektorskih studija koje su provedene 2011. godine. Međutim, tempo napretka zavisit će u znatnoj mjeri od djelovanja same BiH; 5. juna 2013. godine Ured specijalnog predstavnika EU obznanio je da je Evropska unija suspendirala pet miliona eura pomoći u vidu granta za Bosnu i Hercegovinu zbog toga što njene vlasti nisu uspjele završiti pripreme dvaju projekata iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Proces ruralnog razvoja EU razmatra se dalje u dijelu 1.3.

1.1. Humani razvoj i ruralni razvoj

Naglasak na „humanom razvoju“ nastao je iz zabrinutosti zbog toga što je na ekonomiju usmjeren tradicionalni pristup međunarodnom razvoju bio previše usmjeren na stvaranje bogatstva, dok je posvećivao nedovoljnu pažnju širem spektru faktora koji utječu na održanje i uživanje u životu. UNDP je predvodnik u ovom pristupu od 1990. godine, kada je prvi izvještaj o humanom razvoju otvoren riječima: *Ljudi su stvarno bogatstvo svake zemlje*. Od tada je UNDP objavio jedan godišnji Globalni izvještaj o humanom razvoju i više od 600 nacionalnih i regionalnih izvještaja o humanom razvoju.

Mjerenje humanog razvoja⁶

Najviše korištena mjera humanog razvoja je UNDP-ov „indeks humanog razvoja“ (HDI), koji mjeri tri ose humanog razvoja:

- Zdravlje (očekivani životni vijek pri rođenju)
- Dohodak (bruto nacionalni dohodak *per capita* u pogledu pariteta kupovne moći)
- Obrazovanje (prosjek „srednjih godina školovanja“ koje je svaki odrasli čovjek stvarno postigao i „očekivane godine školovanja“ koje dijete normalno treba steći)

Ova tri indeksa kombinirana su kao geometrijski prosjek kako bi se zemlji dodijelio ukupni bod HDI-a kao vrijednost između 0 i 1.

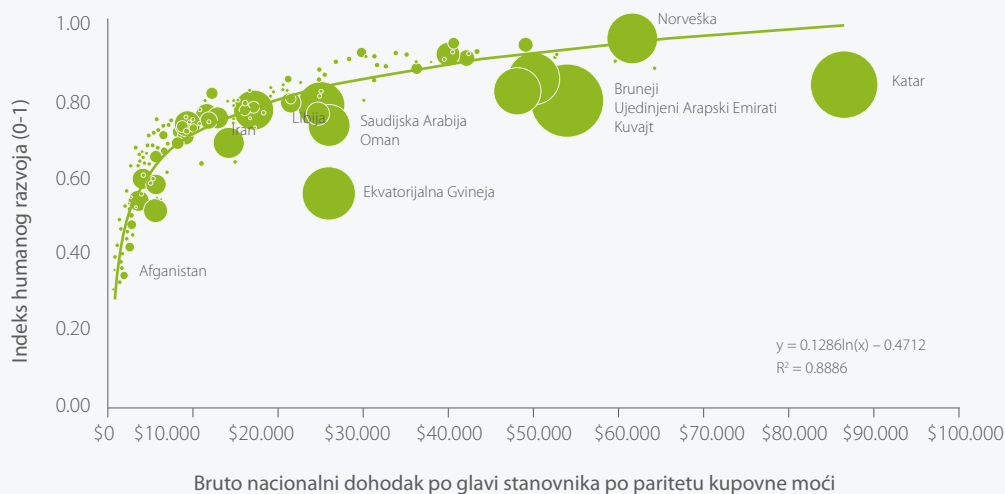
Smatra se da je HDI u dosta velikoj korelaciji s bruto nacionalnim dohotkom *per capita* (GNI),⁷ osobito za zemlje čije se bogatstvo ne temelji na nafti:

6 Vidjeti http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_TechNotes_reprint.pdf za diskusiju o aktualnoj metodologiji HDI-a i promjenama uvedenim 2011. godine, uz metodologiju „indeksa humanog razvoja prilagođenog nejednakosti“ i „multidisciplinarnog indeksa siromaštva“.

7 Goss, S, 2013 “Why are some countries richer than others? Part II: Money isn’t everything” http://issuu.com/steve_goss/docs/why_are_some_countries_richer_ii. Podaci za HDI s UNDP-ove web stranice; podaci za bruto nacionalni dohodak (GNI) s web stranice Svjetske banke.

SLIKA 1.1.

IHR vs BNP
Krugovi indiciraju proizvodnju nafte po glavi stanovnika

Kao i nekoliko prethodnih izvještaja, ovaj osmi nacionalni izvještaj za Bosnu i Hercegovinu fokusira se na jedan određeni aspekt humanog razvoja, u ovom slučaju ruralni razvoj.

1.2. Humani razvoj u Bosni i Hercegovini

UNDP-ov globalni izvještaj o humanom razvoju u 2013. godini rangirao je BiH na 81. mjesto od njih 186 (tabela 1.1), čime ju je smjestio u drugu četvrtinu i klasificirao kao „zemlju s visokim humanim razvojem“ (u prvoj četvrtini rang-liste klasificirane su „zemlje s veoma visokim humanim razvojem“). BiH ima najniže bodove u pogledu prihoda u toj grupi zemalja, dok je u sredini liste u pogledu očekivanog životnog vijeka, a pretposljednja je u pogledu obrazovanja, što ukazuje na to da BiH još ima posla da uradi posebnu vezu s obrazovanjem i prihodom.

Zemlja	Vrijednost HDI-a	Globalni rang HDI-a	Očekivani životni vijek pri rođenju	Srednje godine školovanja	Očekivane godine školovanja	Bruto nacionalni dohodak per capita (\$ PPP 2005)	Status u pogledu pristupanja EU
Slovenija	0,892	22	79,5	11,7	16,9	23.999	Država članica (2004)
Češka Republika	0,873	28	77,8	12,3	15,3	22.067	Država članica (2004)
Slovačka	0,840	35	75,6	11,6	14,7	19.696	Država članica (2004)
Mađarska	0,831	37	74,6	11,7	15,3	16.088	Država članica (2004)
Poljska	0,821	39	76,3	10,0	15,2	17.776	Država članica (2004)
Hrvatska	0,805	47	76,8	9,8	14,1	15.419	Država članica (2013)
Crna Gora	0,791	52	74,8	10,5	15,0	10.471	Zemlja kandidatkinja
Rumunija	0,786	56	74,2	10,4	14,5	11.011	Država članica (2007)
Bugarska	0,782	57	73,6	10,6	14,0	11.474	Država članica (2007)
Srbija	0,769	64	74,7	10,2	13,6	9.533	Zemlja kandidatkinja
Albanija	0,749	70	77,1	10,4	11,4	7.822	Preporučena za status kandidata
BJR Makedonija	0,740	78	75,0	8,2	13,4	9.377	Zemlja kandidatkinja
BiH	0,735	81	75,8	8,3	13,4	7.713	Potencijalna kandidatkinja

TABELA 1.1.

Pojedinačni pokazatelji i ukupni rezultat indeksa humanog razvoja (HDI) za 13 zemalja srednje i istočne Evrope, uključujući globalni rang i sadašnji status u vezi s EU

Izvor: UNDP-ov globalni izvještaj o humanom razvoju, 2013. *Rast juga: Humani napredak u jednom raznolikom svijetu*, str. 144-145.

“
Najnovija procjena
jest da 14 posto
stanovništva živi
ispod apsolutne
linije siromaštva.
”

Od prethodnog izvještaja (UNDP-ov globalni izvještaj o humanom razvoju, 2011. “Održivost i jednakost – *bolja budućnost za sve*”) BiH je pala sa 74. na 81. mjesto, tako da zaostaje iza Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, koja je zadržala 78. mjesto.⁸

1.2.1. Šta je ruralni razvoj?

Ne postoji dogovorena definicija ruralnog razvoja, ali ona se u biti tiče poboljšanja kvaliteta života u ruralnim područjima. U praksi, mjere ruralnog razvoja znatno variraju po svojim ciljevima, od fokusa koji je gotovo u potpunosti na ekonomskom razvoju do mnogo šire mješavine ciljeva u pogledu ekonomskog, socijalnog i okolišnog razvoja, koji je više usklađen s paradigmom humanog razvoja. Sa oko 60 posto stanovništva koje živi u ruralnim područjima, mjera u kojoj je ono „zdravo, bogato i mudro“ obuhvaćena je u indeksu nacionalnog humanog razvoja. Ovaj izvještaj stoga uzima uspostavljene alatke istraživanja ruralnog razvoja, te ih primjenjuje kako bi se produbilo naše razumijevanje humanog razvoja u Bosni i Hercegovini.

1.2.2. Siromaštvo u urbanim i ruralnim područjima BiH

Procjene siromaštva u BiH za ovaj NHDR zasnivaju se na Anketi klastera višestrukih pokazatelja (MICS) za 2006. godinu, te na Anketi o budžetu domaćinstava 2007. godine (HBS). Preliminarni podaci iz MICS-a za 2011/12. i HBS-a za 2012. godinu nedavno su objavljeni te pokazuju malu promjenu u odnosu na nalaze ranijih anketa.

Višedimenzionalni indeks siromaštva 2010. godine

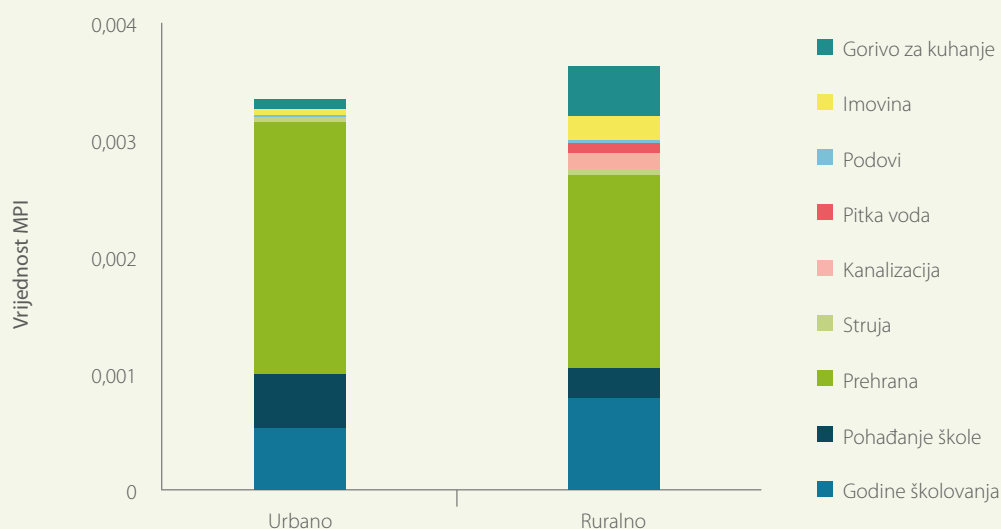
Višedimenzionalni indeks siromaštva (Multi-dimensional Poverty Index – MPI), uveden u izvještaj o humanom razvoju 2010. godine, teži izmjeriti koliko je rašireno siromaštvo, koliko je ozbiljno (duboko), i koji su njegovi glavni elementi. Najnovije procjene za BiH⁹ su da 0,8 posto stanovništva živi u višedimenzionalnom siromaštvu (što se može porediti s brojkom od 14 posto stanovništva koje živi ispod apsolutne linije siromaštva), te da je intenzitet lišenosti među siromašnima 37,2 posto (tj. prosječna domaćinstva se rangiraju kao „lišena“ za nešto manje od 4 od 10 pokazatelja koji se koriste u MPI-u). Indeks MPI kombinira te dvije vrijednosti kako bi se dobila jedinstvena ukupna brojka u kojoj više vrijednosti znače veći problem siromaštva. Zbirni rezultat MPI-a za BiH je 0,003, isto kao za Srbiju, ali je bolji nego za Albaniju, koja je na nivou 0,005, ili BJR Makedoniju 0,008.

„Oksfordska inicijativa za siromaštvo i razvoj“ (Oxford Poverty and Human Development Initiative) objavila je 2011. godine briefing za BiH, na osnovu rezultata ankete UNDP-a, i uključila poređenje siromaštva u urbanim i ruralnim naseljima, kako se ono mjeri prema MPI-u.¹⁰ Ovaj dokument ne navodi apsolutne brojke, ali rezultati su prikazani na slici 1.2.

⁸ Daljnje informacije o trendovima tokom vremena i rezultatima iz drugih indeksa humanog razvoja mogu se naći u dijelu ovog izvještaja sa aneksima online na http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/poverty/rural-development-in-bosnia-and-herzegovina--myth-and-reality.html

⁹ http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Tables_1_2_Full_Country_2011_MPI_6_Dec_2011.xlsx?cda6c1

¹⁰ <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Bosnia-and-Herzegovina-OPHI-CountryBrief-2011.pdf>

SLIKA 1.2.

Doprinos pokazatelja za MPI na nacionalnom nivou, za urbana i ruralna područja

Ukupno gledano, smatra se da je siromaštvo u ruralnim područjima oko devet posto ozbiljnije nego u urbanim područjima, s razlikom u svakoj od tri ose siromaštva:

- **Obrazovanje:** Kombinirani rezultat je gotovo isti za urbana i ruralna područja, ali se razlikuje po svom sastavu:
 - U ruralnim područjima uobičajenije je naći domaćinstvo u kojem nijedan član nije završio pet godina školovanja (što je vjerovatno djelomično odraz starije starosne strukture u ruralnim područjima);
 - U urbanim područjima uobičajenije je naći domaćinstvo u kojem djeca školske dobi nisu upisana u škole.
- **Prehrana:**¹¹ Ovo je najveći element siromaštva i u urbanim i u ruralnim područjima BiH, ali u urbanim područjima znatno je uobičajenije naći domaćinstva u kojima je barem jedna osoba pothranjena.
- **Bogatstvo:** Ruralna područja lošije stoje od urbanih u svih sedam mjera materijalnog siromaštva, ali najveća razlika proizlazi iz vrijednosti u vezi sa gorivom koje se koristi za kuhanje. U MPI-u drvo se tretira kao „prljavo gorivo“, a relativno uobičajena praksa korištenja peći na drva za kuhanje i grijanje u ruralnim područjima imala je veliki utjecaj na ukupni rezultat. Moglo bi se reći da su vrste fabrički proizvedenih peći koje se obično proizvode u BiH prije nepodesne nego prljave; ako bi se ova mjera uklonila iz indeksa, onda bi se bolji status u pogledu prehrane u ruralnim područjima gotovo tačno izjednačio s njihovim nižim rezultatom u pogledu bogatstva, što rezultira gotovo identičnim bodovima u pogledu ukupnog MPI-a za urbana i ruralna područja.

11 Druga komponenta ose "zdravlja" – smrtnost djece – nije mjerena u BiH.

“

Ispod granice siromaštva u ruralnim područjima (tj. van urbanih naselja) živjelo je 10 posto ljudi, u poređenju sa 17,8 posto u urbanim područjima.

”

Anketa o budžetu domaćinstava za 2007. godinu

Ovu anketu provele su državna Agencija za statistiku i entitetske statističke institucije, uz podršku i tehničku pomoć Ujedinjenog Kraljevstva i Italije. Učesnici u anketi zabilježili su sve svoje rashode i potrošnju hrane u toku dvosedmičnog perioda, što je omogućilo da se izračuna „generalna linija siromaštva“: minimum per capita potrošnja na hranu i neprehrambene proizvode, što je potrebno ljudima koji zadovoljavaju samo svoje osnovne potrebe u pogledu ishrane.

Ovdje je ustanovljeno da je 19,6 posto ljudi u ruralnim područjima (tj. izvan urbanih naselja) živjelo ispod linije siromaštva, u poređenju sa 17,8 posto u urbanim područjima, te da siromašne ruralne porodice troše prosječno 5,2 posto manje od generalne linije siromaštva, u poređenju sa 4,7 posto manje među urbanim porodicama, to jest siromaštvo u pogledu potrošnje bilo je 10 posto više rašireno i devet posto dublje u ruralnim područjima. Ovaj ruralno-urbani uzorak ponovljen je i u gotovo svim entitetima i pokazateljima iako nijedna od razlika nije statistički značajna.

Međutim, u pogledu udjela domaćinstava koja su bila siromašna, nasuprot udjelu ljudi, razlika je bila mnogo veća: 23,9 posto ruralnih domaćinstava je bilo siromašno u poređenju sa 11 posto urbanih domaćinstava. Razlog tome je veličina domaćinstava:

- Prosječna veličina domaćinstva u anketi bila je 3,4 člana u ruralnim područjima i 3,1 u urbanim područjima;
- Prosječna veličina siromašnih ruralnih domaćinstava bila 2,8 članova, što je znatno manje od prosjeka, te ukazuje na veći udio domaćinstava s jednim ili dva člana, vjerovatno penzionera;
- Prosječna veličina siromašnih urbanih domaćinstava bila je 5,1 član, mnogo veća od urbanog prosjeka, te sugerira da su mnoga od ovih siromašnih domaćinstava porodice s djecom. Razumije se da su romske porodice zastupljenije u urbanom nego u ruralnom uzorku te da vjerovatno čine znatan udio siromašnih stanovnika tih područja.

Različiti podaci u NHDR-u potvrđuju da u ruralnim područjima ima više starijih ljudi, što ima odraza na prosječnu starosnu dob (40 u ruralnim područjima u poređenju sa 38 u cijeloj zemlji; vidjeti dio 6.1.3) i udio ekonomski aktivnog stanovništva (27 posto u ruralnim područjima u poređenju sa 45 posto u Sarajevu i 33 posto u drugim urbanim područjima; vidjeti dio 3.3.2.), ali ta razlika između ruralnih i urbanih područja u veličini siromašnih domaćinstava još uvijek je dosta velika.

Ovo sugerira da postoje barem dvije različite ciljne grupe za mjere olakšanja siromaštva, od kojih svaka zahtijeva različite pristupe:

- **Siromašne porodice s djecom** mogu imati pomoć putem dječijeg doplatka i porodijskih naknada, te putem poboljšanog pristupa zaposlenju i dnevnom boravku djece u školama i vrtićima, tako da roditelji mogu zaraditi dovoljan prihod da se uzdignu iz siromaštva;
- **Siromašni penzioneri** ne dobivaju nijednu od tih olakšica, a više nisu dio radne snage, tako da njima smanjenje nezaposlenosti i poboljšanja na tržištu rada neće ni na koji način pomoći; njima se mora pomoći putem penzionog sistema ili vjerovatno putem ciljanih koncesija i subvencija u stvarima kao što su javni prijevoz, medicinski troškovi i naknade za komunalije.

Razlike između ruralnih i urbanih područja nisu crno-bijele; postoje siromašne porodice s djecom u ruralnim područjima i siromašni penzioneri u urbanim područjima. Međutim, ovi zaključci sugeriraju da će poboljšanje ekonomske situacije u ruralnim područjima imati samo ograničen utjecaj na smanjenje ruralnog siromaštva.

1.3. Teorija i praksa ruralnog razvoja

1.3.1. Teorija

Savremene teorije ruralnog razvoja, kako su ih razvili pripadnici akademske zajednice, interesne grupe i kreatori politika, potpadaju pod tri glavne škole mišljenja:

- „Agrarni“ pristup, koji posmatra poljoprivrednu zajednicu kao čuvara sela i temeljni stup ruralnog života. Ovaj pristup naglašava multifunkcionalnost poljoprivrede, historijsku raznolikost poljoprivrednih sistema te središnju ulogu koju poljoprivreda igra u razvoju ruralne kulture. Ona poljoprivrednike vidi kao prirodnu ciljnu grupu u pogledu podrške ruralnom razvoju, dijelom kako bi im se pomoglo da očuvaju tradicionalne poljoprivredne prakse, pejzaže i staništa, a dijelom kako bi im se pomoglo da se prilagode promjeni, iskoriste nove prilike i odgovore na promjene očekivanja društva za njegova ruralna područja.
- Pristup „lokalnog razvoja“, koji je usmjeren na raznolikost ruralnih aktivnosti i aktera, i koji priznaje da sada u mnogim slučajevima poljoprivreda predstavlja dosta mali udio ruralnog outputa i zaposlenja. Ovaj pristup posmatra ruralna područja kao holističke socioekonomske sisteme s različitim ljudskim i prirodnim resursima i s višestrukim pokretačima promjene. Oni su skloniji da budu „neutralni“ kad propisuju rješenja i strategije, i poljoprivrednu zajednicu bi postavili kao tek kao jednu od grupa aktera s jednakim pravima da se natječu za razvojne resurse.
- Pristup „urbanih centara“ ili „policentrični“ pristup (vidjeti okvir 1.1.), koji promovira razvoj više većih gradova i gradskih sjedišta diljem zemlje kako bi se generirala ekonomska aktivnost i ponudila radna mjesta i trgovina okolnim ruralnim područjima.

Sve tri škole pripisuju znatan značaj zaštiti okoliša i naglašavaju potrebu da ruralni razvoj rješava socijalne kao i ekonomske ciljeve.

“

Razlike između ruralnih i urbanih područja nisu crno-bijele; postoje siromašne porodice s djecom u ruralnim područjima i siromašni penzioneri u urbanim područjima.

”

OKVIR 1.1.

Policentrični razvoj u Sloveniji

Slovenija je 1964. godine donijela političku odluku da razvije više centara diljem zemlje kako bi ponudila jednake prilike ljudima gdje god da žive. Struktura je originalno bila zasnovana na pet gradova na najvišem nivou i osam gradova na srednjem nivou, premda je koncept tokom godina evoluirao. U zemlji tako kompaktnoj kao što je Slovenija to znači da gotovo cjelokupno stanovništvo živi na sat vremena vožnje od barem jednog od tih centara.

Glavna alatka koja je korištena za promociju ovog pristupa bila je prostorno planiranje, smještaj administrativnih službi, te smještaj preduzeća u državnom i društvenom vlasništvu. Tokom posljednjih 20 godina došlo je do velikog porasta broja općina s obzirom na to da su lokalne zajednice težile maksimizirati svoj udio u vladinim fondovima koji se alociraju za lokalni razvoj. Ovaj pristup rezultirao je veoma malom nejednakošću regija, a također je bilo malo zapostavljanja ruralnih naselja, iako su aktivnosti turizma i poljoprivrede mogle također tome doprinijeti.

Dva novija trenda mogu učiniti upitnim nastavak ovog modela:

- Otkako je Slovenija stekla nezavisnost i postigla rast tržišne ekonomije, privatni biznisi gravitiraju više prema Ljubljani i drugim velikim gradovima, koje smatraju atraktivnijim od manjih centara;
- Eksplozivan rast broja općina (sada ih je 212, što u prosjeku znači je prosjek stanovnika po općini samo 9.700, u poređenju sa 26.000 u BiH) i s tim povezani rast lokalne potrošnje u infrastrukturi postao je glavni teret za budžet, koji, u sadašnjoj finansijskoj krizi Slovenije, više nije održiv.

Izvor: *Policentrični urbani sistem između državne regulacije i tržišne ekonomije – slučaj Slovenije*. Vladimir Drozg, 2012, i Csapo i Balogh, *Development of the settlement network in the Central European Countries: Past, present and future*

Ovaj eksperiment jedne od bivših jugoslavenskih republika pokazuje da razvoj centara može biti uspješan barem u zemlji gdje veliki dio ukupne potrošnje usmjerava vlada. Izazov bi sada mogao biti kako prilagoditi ovaj model zemljama s dominantnijim privatnim sektorom i ograničenijim vladinim budžetom.

Mogu se identificirati i razni drugi pristupi, kao što je pristup „liberalnog slobodnog tržišta“, koji postavlja pitanje mudrosti intervencije bilo koje vlade tamo gdje nema jasno iskazanog neuspjeha tržišta. Ovaj pristup je često očit u strategijama koje razvijaju organizacije kao što su Svjetska banka ili MMF, ali za sada nema krupnog utjecaja na politiku ruralnog razvoja EU.

1.3.2. Praksa

U Evropi se najveći dio finansija za ruralni razvoj osigurava prema modelu EU, kako je to utvrđeno u Uredbi Vijeća (EZ-a) br. 1698/2005 i podzakonskim aktima. Države članice EU provode ovaj model direktno, podržavajući ruralni razvoj u kombinaciji fondova EU, nacionalnog sufinansiranja i investicija samih korisnika, prema jasno definiranom procesu planiranja provedbe i monitoringa. Države koje teže pridružiti se EU razvijaju vlastite nacionalne sisteme po sličnom modelu, kao dio ukupnog procesa usaglašavanja *s acquis communautaireom* i sa specifičnim ciljem osposobljavanja da se koriste fondovi EU u okviru Pretpristupnog instrumenta EU za poljoprivredu i ruralni razvoj (IPARD) (okvir 1.2). Stoga je malo pretjerano reći da, unutar Evrope, praktični ruralni razvoj jest politika ruralnog razvoja EU.

Politikom ruralnog razvoja EU upravlja Generalna direkcija Komisije za poljoprivredu i ruralni razvoj (DG AGRI) kao „drugi stup“ Zajedničke poljoprivredne politike,¹² gdje:

- **Stup 1** čini redovna podrška poljoprivrednim aktivnostima putem intervencija na tržištu, Jedinstvene uplate za poljoprivredna dobra, te subvencije povezane s poljoprivrednom proizvodnjom. Puni trošak pokriva se iz budžeta EU putem „Evropskog fonda za garancije u poljoprivredi“ (EAGF).
- **Stup 2** čine investicijski grantovi za modernizaciju poljoprivrednih dobara, mjera za javno dobro u ruralnim područjima, te druge mjere ruralnog razvoja. Dio troška pokriva se iz budžeta EU putem „Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj“ (EAFRD), pri čemu se bilans osigurava učešćem države i samih korisnika u finansiranju.

Ova dva stupa zajedno čine „Zajedničku poljoprivrednu politiku“ (CAP), koja trenutno predstavlja 48 posto ukupnog budžeta EU, podijeljeno približno na 75:25 između stupa 1 i stupa 2. Baš kao što politika ruralnog razvoja na nivou EU čini dio njene poljoprivredne politike kojom upravlja DG AGRI, tako većina država članica i zemalja koje teže postati članicama provode ruralni razvoj putem svojih vlastitih ministarstava odgovornih za poljoprivredu iako se riječi „ruralni razvoj“ sve više pojavljuju u njihovim zvaničnim nazivima.

Uredba EU o ruralnom razvoju organizira podršku prema trima vertikalnim „osama“ i četvrtom horizontalnom pristupu:

- **Osa 1:** Poboljšanje poljoprivredne konkurentnosti;
- **Osa 2:** Poboljšanje okoliša i podrška upravljanju zemljištem;
- **Osa 3:** Poboljšanje kvaliteta života i diversifikacije ekonomije u ruralnim područjima;
- **Liderski pristup**, kojim se provode lokalne strategije ruralnog razvoja putem javno-privatnog partnerstva.

¹² http://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/index_en.htm

Ova četiri seta ciljeva provode se putem sljedećih mjera:¹³

- 1 Obuka u novim poljoprivrednim tehnikama i ruralnim zanatima;
- 2 Pomoć mladim poljoprivrednicima da osnuju poljoprivredna dobra;
- 3 Pomoć starijim farmerima da se penzioniraju;
- 4 Modernizacija poljoprivrednih zgrada i mehanizacije;
- 5 Pomoć poljoprivrednicima da ispune zahtjevne EU standarde, npr. okoliš, dobrobit životinja i javno zdravlje;
- 6 Pomoć pri uspostavi pogona za preradu hrane na poljoprivrednim dobrima tako da poljoprivrednici mogu steći više prihoda od poljoprivrednih proizvoda, putem dodatne vrijednosti;
- 7 Poboljšanje kvaliteta proizvoda i plasmana kvalitetnih proizvoda na tržištu;
- 8 Uspostava grupa proizvođača u novim državama članicama;
- 9 Podrška poljoprivredi u planinskim područjima i drugim područjima s teškoćama;
- 10 Renoviranje sela i ruralnih pogona;
- 11 Poticanje turizma;
- 12 Zaštita i konzervacija ruralnog naslijeđa;
- 13 Poljoprivredno-okolišne mjere za poboljšanje okoliša;
- 14 Razvojne strategije koje uspostavljaju lokalne akcijske grupe, koje rješavaju bilo koje od četiri sljedeće „teme“ :¹⁴
 - Korištenje know-howa i novih tehnologija kako bi proizvodi i usluge u ruralnim područjima bili konkurentniji;
 - Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima;
 - Dodatna vrijednost lokalnih proizvoda, posebno omogućavanje pristupa tržištima za male proizvodne jedinice putem zadružnih akcija;
 - Maksimalno korištenje prirodnih i kulturnih resursa, uključujući povećanje vrijednosti lokaliteta od interesa Zajednice koji su odabrani u okviru programa Natura 2000.

Većina mjera jako je usmjerena na poljoprivredna dobra (direktno ciljanih u prvih devet mjera), te se zasnivaju na seoskim područjima i selu. Mjere za podršku ruralnom stanovništvu otvaranjem novih radnih mjesta u obližnjim gradovima stoga ne bi bile izvodljive.

Uz poljoprivrednu politiku i politiku ruralnog razvoja, koja se provodi kroz EAGF i EAFRD, EU ima još tri „strukturalna fonda“: Kohezijski fond, koji dobiva 36 posto ukupnog budžeta EU, Evropski fond za regionalni razvoj (EFRD) te „Evropski socijalni fond“ (ESF). Oni se koriste na razne načine kao podrška **regionalnom razvoju**, i iako se ne smatraju dijelom politike **ruralnog razvoja**, neke od njihovih mjera mogle bi podržati razvoj urbanih centara u ruralnim područjima.

¹³ http://ec.europa.eu/agriculture/capexplained/index_en.htm

¹⁴ http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus/faq_en.htm#190

Treba istaknuti da su Evropski parlament, Vijeće ministara EU i Evropska komisija postigli sporazum o reformi Zajedničke poljoprivredne politike (CAP) nakon 2013. godine.¹⁵ Cilj ove reforme je osigurati jednostavniji i efikasniji CAP sa instrumentima koji će i dalje biti strukturirani oko dva stupa: prvi stup bi sadržavao podršku koja se plaća svim poljoprivrednicima na godišnjoj osnovi, dok bi drugi stup ostao instrumentom podrške za ciljeve Zajednice (ruralni razvoj), čime se državama članicama ostavlja dovoljno fleksibilnosti da odgovore na svoje specifične potrebe na višegodišnjoj, programskoj i ugovornoj osnovi. *Reformirani CAP treba igrati ključnu ulogu u postizanju ukupnog cilja promocije inteligentnog, održivog i inkluzivnog rasta, te predstavlja snažan odgovor EU na izazove sigurnosti opskrbe hranom, klimatskih promjena, rasta i zaposlenja u ruralnim područjima.*¹⁶

15 Nakon gotovo dvije godine pregovora između Komisije, Evropskog parlamenta i Vijeća, politički sporazum o reformi CAP-a postignut je 26. juna 2013. godine. Formalno usvajanje reforme u Evropskom parlamentu i Vijeću uslijedit će kasnije tokom 2013. godine, s ciljem da se reforma CAP-a započne od 1. januara 2014. godine. Više o ovome na: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/agreement/index_en.htm

16 Dacian Cioloș, European Commissioner for Agriculture and Rural Development, Brussels, June 26, 2013: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-613_en.htm

Evropska komisija dodjeljuje sredstva za ruralni razvoj u budućim novim državama članicama (uključujući Bosnu i Hercegovinu) putem svog IPA programa („Instrument za pretpristupnu pomoć“), posebno putem komponente 5 IPA posvećene poljoprivredi i ruralnom razvoju poznate kao IPARD („Instrument za pretpristupnu pomoć u poljoprivredi i ruralnom razvoju“). Bosna i Hercegovina ne koristi ovu pomoć tokom programskog razdoblja 2007-2013. godine budući da je pravo na korištenje komponente IPARD ograničeno na „zemlje kandidatkinje“ i nije dostupno „zemljama potencijalnim kandidatkinjama“ kao što je BiH.

Za programsko razdoblje 2014-2020. godine status zemlje kandidatkinje neće više biti preduvjet za pristup IPARD-u. Međutim, bit će potrebno ispuniti određene uvjete koje nameće Evropska komisija, a vezano za strateške pripreme, institucionalna rješenja i koordinaciju te administrativni kapacitet potreban za pripremu i efikasno apsorpiranje sredstava IPARD-a.¹⁷

Kad se definira dodjeljivanje IPA sredstava između različitih komponenti koje će utjecati na ruralne i urbane teritorije u Bosni i Hercegovini (npr. Mjera 301: *Poboljšavanje ruralne infrastrukture*), Evropska komisija i vlasti zemlje trebaju definirati područje obuhvata kako za regionalne fondove tako i fondove za ruralni razvoj budući da u nekim slučajevima oba fonda mogu potencijalno finansirati slične aktivnosti.

Podjela je obično teritorijalno zasnovana, prema broju stanovnika. U slučaju Hrvatske i Bugarske demarkacija je bila prag broja stanovnika u općinama od 10.000 ljudi. Općine ispod tog praga imale su pravo na lokalnu investiciju u infrastrukturu u okviru IPARD-a, dok su one iznad tog praga imale pravo na sredstva iz komponente 3 IPA (regionalni razvoj), nezavisno od gustoće stanovništva ili svog ruralno-urbanog statusa.

OKVIR 1.2.

Podrška EU ruralnom razvoju u potencijalnim novim državama članicama

“

Stoga se može reći da iako teorija ruralnog razvoja sve više priznaje smanjenu ulogu poljoprivrede i značaj urbano-ruralnih veza to još uvijek nije provedeno u općoj praksi ruralnog razvoja, gdje je najveći dio novca još uvijek usmjeren na poljoprivredna dobra.

”

Stoga se može reći da iako teorija ruralnog razvoja sve više priznaje smanjenu ulogu poljoprivrede i značaj urbano-ruralnih veza to još uvijek nije provedeno u općoj praksi ruralnog razvoja, gdje je najveći dio novca još uvijek usmjeren na poljoprivredna dobra. Za BiH to može stvoriti tenziju između prioriteta koje ona identificira i mjera koje je u stanju finansirati.

Treba također priznati činjenicu da nacionalne vlade podržavaju svoja ruralna područja putem cijelog niza drugih mjera i ministarstava, u područjima kao što su prijevoz, obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalne usluge i regionalni razvoj. Ukupni javni transferi za ruralna područja putem tih nespecifičnih mjera mnogo puta su veći od potrošnje kroz eksplicitan ruralni razvoj, te pružaju cijeli niz prilika za rješavanje ruralnih prioriteta koji su izvan okvira ruralnog razvoja EU. Ove prilike su na raspolaganju i BiH – pod uvjetom da su ruralna pitanja dovoljno integrirana u ukupni proces planiranja na svakom od njenih nivoa.

17 Vidjeti Prijedlog Uredbe Evropskog parlamenta i Vijeća o instrumentu za pretprijetupnu pomoć (IPA II) od 7. decembra 2011. godine, COM(2011) 838 final, koji navodi da Pružanje pomoći će biti fleksibilnije i krojeno kako bi odgovorilo na potrebe, tako što će omogućiti nediferencirani pristup pomoći (bez obzira na status kandidata ili potencijalnog kandidata), iako uz drugačiji opseg ili intenzitet, na osnovu potreba i tehničkog i administrativnog kapaciteta.

**ŠTA JE TO
POSEBNO U VEZI
S BOSNOM I
HERCEGOVINOM?**

2. ŠTA JE TO POSEBNO U VEZI S BOSNOM I HERCEGOVINOM?

Početak 1990-ih godina, nakon pada Berlinskog zida, uklanjanja Željezne zavjese, EU je počela gledati na istok i lice Evrope se zauvijek promijenilo. Jugoslavija, koja se nalazila između Istoka i Zapada, i koja je već počela da se rastura nakon Titove smrti, počela se raspadati u najdužem i najkrvavijem sukobu koji je Evropa vidjela od 1945. godine. U Bosni i Hercegovini (BiH) borbe su trajale od marta 1992. do decembra 1995. godine i rezultirale su emigriranjem više od dva miliona ljudi, te masovnim unutarnjim raseljavanjem, sa značajnim i trajnim posljedicama po demografiju i ekonomiku njenih ruralnih zajednica. Dejtonski mirovni sporazum, koji je okončao rat, stvorio je jedinstvenu administrativnu strukturu za zemlju, koja se sastoji od dva „entiteta“ – Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), dalje podijeljene na deset „kantona“, i Republike Srpske (RS) – uz manji Brčko Distrikt (BD). Ova jedinstvena struktura duboko djeluje na svaki aspekt kreiranja, provedbe i nametanja politika. Psihološke posljedice rata i dalje povremeno izbijaju na površinu, svaki nacrt odluke se pažljivo razmatra u pogledu potencijalnih posljedica na svaku grupu, kao i na ravnotežu moći i resursa između države, entiteta, kantona i općina. U BiH nije dovoljno iznaći rješenje koje funkcionira tehnički i ekonomski, ono mora biti politički prihvatljivo u ovom izuzetno kompleksnom okruženju.

Kad je došao mir i kad su ljudi u BiH počeli obnavljati svoju zemlju, oni su se morali nositi ne samo s ekonomskim i materijalnim ratnim razaranjima nego i krenuti isto tako dugim, teškim putem ekonomske reforme, kao i ostatak Srednje i Istočne Evrope, a često je teško razdvojiti efekte tih dvaju procesa. Kad je 2007. godine svijet pogodila globalna finansijska kriza i izazvala i aktuelnu krizu eurozone, BiH je također bila pogođena, i s valutom koja je vezana za euro i dalje je vrlo osjetljiva na dešavanja u široj evropskoj ekonomiji.

Kad se Hrvatska u julu 2013. godine pridružila EU, BiH se našla na pragu EU. Budući da je i sama zemlja potencijalna kandidatkinja, BiH radi na putu svoje budućnosti unutar EU, i gotovo svi njeni izvozni proizvodi uživaju povlašteni slobodni pristup ogromnom tržištu EU, dok zemlja ima koristi od značajne finansijske podrške u okviru IPA EU i očekuje dalje pogodnosti kad bude mogla učestvovati u IPARD-u.

Geografski, Bosna i Hercegovina je većim dijelom vrlo brdovita, s većinom cesta u lošem stanju, što znači da razdaljine koje se na mapi čine malim mogu značiti mnogo vremena utrošenog na putovanja, a što mnoge ruralne zajednice čini još udaljenijim nego što to isprva izgleda. Zemlja je također praktički zatvorena: iako ima 24 kilometra jadranske obale oko grada Neuma, još uvijek nema komercijalnu teretnu luku, tako da glavna ruta za najveći dio uvoza i izvoza ide željeznicom u hrvatsku luku Ploče i iz nje. Ova ruta sada ide kroz Evropsku uniju, s njenim strogim veterinarskim, fitosanitarnim i drugim kontrolama. Postignut je sporazum kojim se dodjeljuje specijalni status Pločama za robe u tranzitu u i iz BiH; to bi trebalo pomoći da ova trgovina i dalje teče glatko kada se razriješe inicijalni problemi do kojih dolazi na svakom početku proce-

“

Kad je došao mir i kad su ljudi u BiH počeli obnavljati svoju zemlju, oni su se morali nositi ne samo s ekonomskim i materijalnim ratnim razaranjima nego i krenuti isto tako dugim, teškim putem ekonomske reforme, kao i ostatak Srednje i Istočne Evrope.

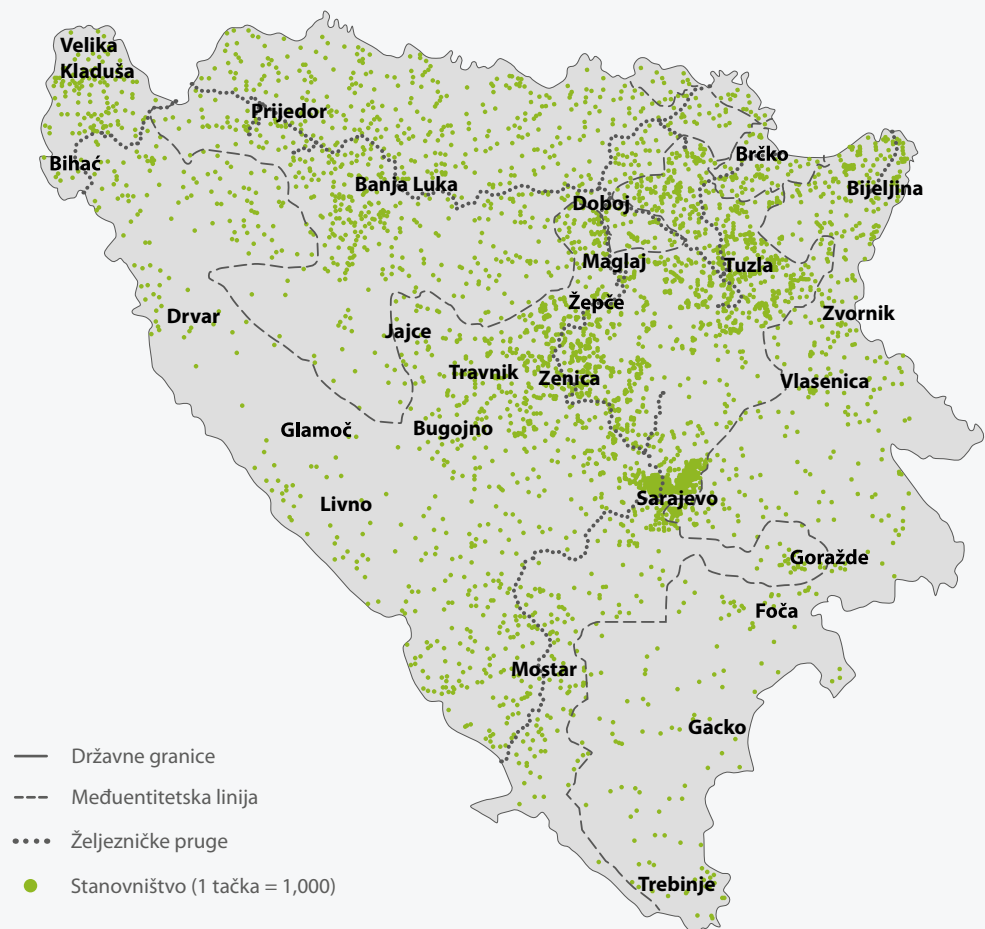
”

sa. Hrvatska je trenutno najveći trgovinski partner BiH. Uzevši kao primjer stočni sektor, 2010. godine trgovina s Hrvatskom bila je veća nego sa svih drugih 27 država članica EU zajedno i uključila je značajnu vrijednost izvoza, dok je trgovina sa EU bila gotovo u potpunosti jednosmjerna – uvoz u BiH. Iako izvoz u EU uglavnom nije suočen s tarifnim barijerama, on mora poštovati precizne standarde Evropske unije u pogledu higijene i marketinga, što se do sada pokazalo teškim za postići, posebno u veoma zahtjevnim stočnim sektorima. Time će nedavni ulazak Hrvatske u EU biti ozbiljan šok za ekonomiju BiH, izazov za koji još uvijek nije nađeno adekvatno rješenje. Tripartitni razgovori između EU, Hrvatske i BiH su u toku kako bi se iznašla rješenja, ali sporazum tek treba postići.

Još jedna specifična karakteristika Bosne i Hercegovine je nedostatak njene statističke baze: posljednji potpuni popis stanovništva obavljen je 1991. godine – prije masovnog kretanja stanovništva, koje je bilo posljedica rata, i unatoč odlučnim nastojanjima da se izradi statistički sistem zemlje pouzdanost podataka i dalje je problematična. NHDR prepoznaje taj nedostatak, ali teži krenuti dalje i izvući najbolje zaključke koje može iz tih podataka. Novi popis je planiran za jesen 2013. godine, i kad novi podaci budu na raspolaganju mnoga od pitanja obuhvaćenih ovim izvještajem mogu se ažurirati i razumjeti detaljnije i preciznije.

SLIKA 2.1.

Distribucija stanovništva u BiH, topografija i glavne ceste

Izvor: Agencija za statistiku BiH, prezentirano na web stranici "MyPlace"

**KOLIKO JE
RURALNA BOSNA
I HERCEGOVINA?**

3. KOLIKO JE RURALNA BOSNA I HERCEGOVINA?

Bosna i Hercegovina je izvjesno jedna od najruralnijih zemalja Evrope, sa između 40 i 60 posto stanovništva koje živi u ruralnim područjima prema definiciji koja se koristi.

Postoji nekoliko različitih definicija „ruralnog“ u uobičajenoj upotrebi (vidjeti prilog 2). Neke od njih su „pristupi vezani za područje“ koji tipično definiraju regiju, općinu ili pokrajinu kao ruralnu ili urbanu prema gustoći i broju stanovnika, dok drugi imaju „pristup zasnovan na naselju“, te klasificiraju pojedinačna naselja kao urbana ili ruralna na osnovu njihove veličine ili njihove administrativne klasifikacije kako je vodi državna vlast.

Međutim, treba napomenuti da to nisu dva različita načina mjerenja iste stvari, već načini za mjerenje bitno različitih stvari:

- „Pristup zasnovan na području“ tretira sve stanovnike rijetko naseljene općine kao iste, bilo da žive na izoliranom poljoprivrednom dobru ili u stanu na posljednjem spratu glavnog grada te općine. Ovaj pristup trebao bi biti u najboljoj korelaciji s ekonomskim faktorima koji djeluju u relativno širokom području, ali nije dobar vodič za pristup pojedinačnim domaćinstvima, poljoprivrednoj zemlji ili infrastrukturi, kao što je vodosnabdijevanje ili kanalizacija.
- „Pristup zasnovan na naselju“ tretira sve stanovnike sela i mikronaselja isto, bilo da žive u najudaljenijem kraju zemlje ili na obodima Sarajeva. To će najvjerovatnije biti u korelaciji s pristupom zemlji, infrastrukturi i lokalnim uslugama, ali nije dobar vodič za ekonomske faktore kao što su nezaposlenost ili nivoi plata.

Oba pristupa u BiH koriste razne organizacije i u raznim setovima podataka. Pristup ovog izvještaja je razjasniti koja definicija se koristi za svaki set podataka i to uzeti u obzir kad se izvlače zaključci. Svi glavni resursi u pogledu podataka navedeni su u prilogu 8, uz napomenu u pogledu definicije ruralnosti koja se koristi za svaki.

Najruralnije zemlje Evrope obuhvaćaju Crnu Goru, Finsku i Irsku. OECD-ova definicija smješta BiH na četvrto mjesto, sa 61 posto njenog stanovništva koje živi u pretežno ruralnim područjima.¹⁸ Druge zemlje sa oko pola stanovništva koje živi u ruralnim područjima obuhvaćaju Norvešku i Švedsku na sjeveru, Austriju i Sloveniju u srednjoj Evropi, i Poljsku na sjeveroistoku. Direktno uporedivi podaci nisu na raspolaganju za druge bivše jugoslavenske republike ili Albaniju, ali većina njih vjerovatno također potpada pod ovu grupu zemalja s približno jednakim omjerom urbanog i ruralnog stanovništva.

Zanimljivo je primijetiti da većina ruralnih zemalja u pogledu udjela stanovništva uključuje neke od evropskih najbogatijih zemalja, kao i neke od najsiromašnijih.¹⁹ To sugerira da „ruralno“ ne znači obavezno „siromašno“ i da ruralnost nije nesavladiva prepreka za ekonomski i humani razvoj.

“ „Ruralno“ ne znači obavezno „siromašno“ i da ruralnost nije nesavladiva prepreka za ekonomski i humani razvoj.

”

¹⁸ Različite procjene urađene posljednjih godina došle su do vrijednosti od 60,4 do 60,8 posto.

¹⁹ Jedan pokazatelj bogatstva je BDP *per capita*. Web stranica MMF-a navodi BDP „pariteta kupovne moći“ po zemljama i pokazuje, naprimjer, da Slovenija uspijeva postići 3,5 puta veći BDP od BiH (28.645 USD, u poređenju sa 8.133 USD za BiH) iako su i BiH i Slovenija bivše jugoslavenske republike i iako su rangirane jedna do druge na grafikonu ruralnosti.

SLIKA 3.1

PROCENT STANOVNIŠTVA KOJE ŽIVI U PRETEŽNO RURALNIM PODRUČJIMA U RAZLIČITIM ZEMLJAMA U SKLADU SA DEFINICIJOM OECD-A

Izvor: Podaci BiH iz „Strateškog plana za usaglašavanje poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja (2008-2011)“ koji je finansirala EU; Podaci za Crnu Goru iz izvještaja koji je finansirao UNDP; „Razvoj ruralnog poduzetništva u Crnoj Gori“; svi ostali podaci su iz publikacije „Kratki pregled regija – 2011“

3.1. Distribucija ruralnih područja u BiH

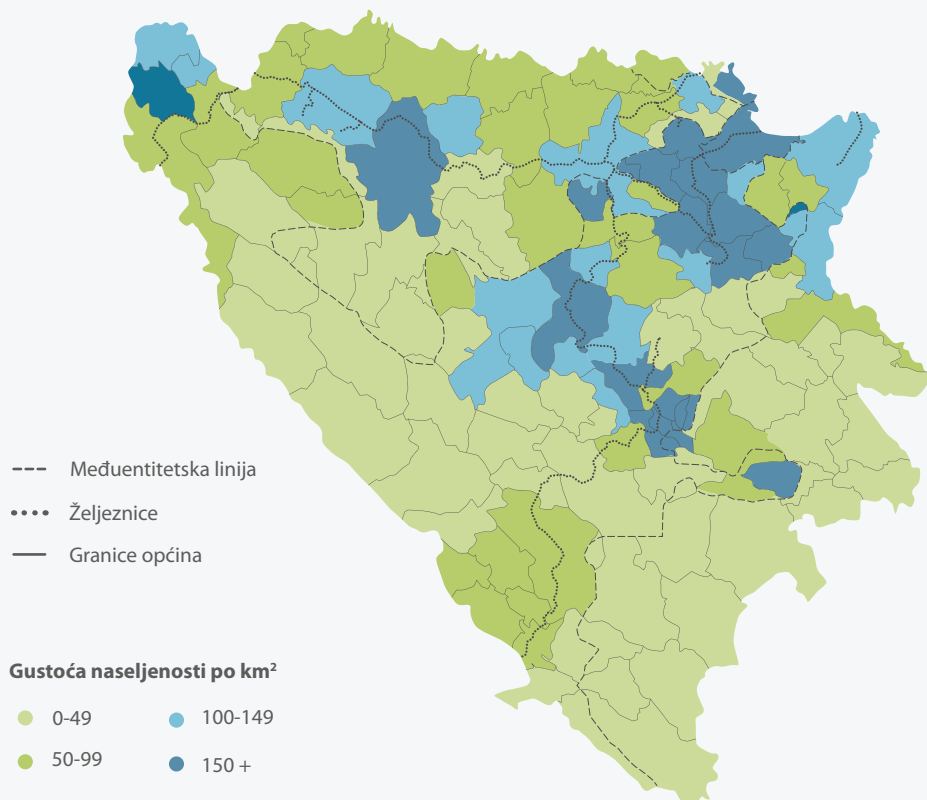
Slika 3.2. pokazuje pet grupa općina²⁰ gdje gustoća naseljenosti prelazi 150 ljudi po kvadratnom kilometru:

- Oko Sarajeva (prema centru) i šireći se sjeverozapadno prema Zenici;
- Oko Tuzle i Brčkog (sjeveroistočno od Sarajeva);
- Oko Banje Luke (sjeverozapadno od Sarajeva);
- Oko Cazina (sjeverozapadni vrh zemlje);
- Mali džep oko Goražda (jugoistočno od Sarajeva).

Uz izuzetak Goražda, gotovo sve općine uz jugozapad i sjeveroistok BiH klasificirane su kao ruralne. (npr. <100 stanovnika po km²).

One općine koje obuhvaćaju velike teritorije zemlje i uključuju mnoge male gradove – tako značajan dio „ruralnih“ stanovnika zapravo živi u malim gradovima, dok „urbane“ općine uključuju i neka sela.

²⁰ Tehnički, područja na mapi i administrativne jedinice za koje se navode podaci u dijelu 3.3. jesu jedinice lokalne vlasti, što može uključiti općine, gradove i Brčko Distrikt. Međutim, velika većina njih klasificirana je kao općine, te se stoga ovaj termin koristi i u ovom izvještaju.

SLIKA 3.2.

Ruralne općine u BiH (pristup prema području)

Međutim, postoji ruralno i ruralno – neko ko živi u selu udaljenom 30 minuta vožnje od grada i ima dobru autobusku vezu ima drugačiji skup mogućnosti i kvalitet života od osobe koja živi u udaljenom planinskom zaseoku, odsječenom snijegom nekoliko sedmica svake zime. Istraživanje koje je finansirao UNDP u susjednoj Crnoj Gori pokazuje da je obrazac zaposlenja u selima sličan onom u obližnjim gradovima, iako uz povećani naglasak na primarnu produkciju, dok su udaljena ruralna područja mnogo više zavisna od poljoprivrede, šumarstva, rudarstva i sličnih aktivnosti. BiH ima ljude koji žive u oba ta ekstrema, iako slika 3.3 pokazuje da je najveći dio zemlje na razumnoj razdaljini barem od malog grada.

Poredeći ovo s mapom ruralnih općina (slika 3.2), pokazuje se da postoji nekoliko urbanih naselja uz jugozapadnu i jugoistočnu granicu zemlje koja su u rijetko naseljenim općinama. Njihovi stanovnici smatraju se ruralnim kada se uzme pristup usmjeren na područja, ali su urbani ako se naselje uzima kao pristup.

UNDP-ova analiza službene statistike²¹ dijeli stanovništvo u tri grupe prema području, prije nego prema naselju:

- Oni koji žive u pretežno urbanim općinama: 58 posto
- Oni koji žive u poluurbanim općinama: 26 posto
- Oni koji žive u pretežno ruralnim općinama: 16 posto

Općine klasificirane kao pretežno ruralne jesu one gdje je urbanih naselja (slika 3.3) malo ili su mala po veličini. Njihovi stanovnici će vjerovatno više zavisiti od specifično ruralnih aktivnosti, kao što je poljoprivreda, te će imati slabije socijalne i ekonomske veze s gradovima – faktori koji bi trebali biti uzeti u obzir kada se politike ruralnog razvoja prilagođavaju specifičnim lokalnim potrebama.

²¹ UNDP-ova kalkulacija zasnovana na podacima iz Statističkog biltena br. 110 – Stanovništvo FBiH 1991-2006, str. 23, Zavod za statistiku FBiH i Anкета o budžetu domaćinstva 2007, str. 7.

OKVIR 3.1.

Definicije: grad, mali grad i selo

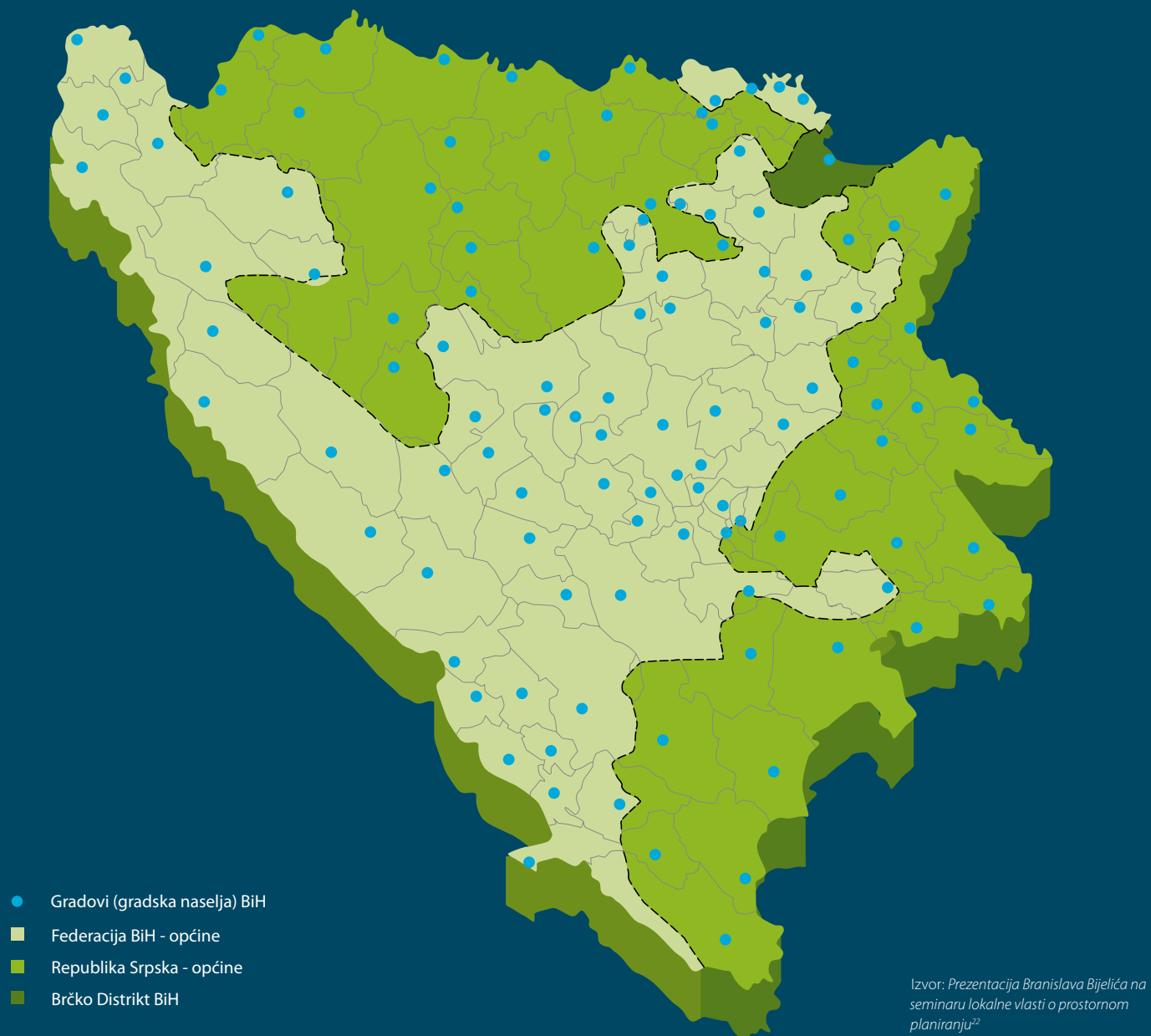
Sistem urbanističkog planiranja BiH priznaje 114 naselja kao „urbana“. Prosječna veličina tih naselja je oko 15.000 stanovnika, a raspon se kreće od nekoliko hiljada do više od 400.000 u sarajevskoj konurbaciji. Sva ova naselja klasificirana su kao „urbana“ u UNICEF-ovoj MICS anketi i u Anketi ruralnih domaćinstava (iz koje su i uzete). Za svrhu ovog izvještaja, ova urbana naselja podijeljena su u dvije grupe:

- **Gradovi:** naselja s najmanje 100.000 ljudi
- **Mali gradovi:** sva druga urbana naselja

Sva druga naselja – koja se kreću u rasponu od jedne izolirane kuće do naselja sa stanovništvom od nekoliko hiljada – tretiraju se kao „ruralna“ u MICS-u i Anketi ruralnih domaćinstava, te se u ovom izvještaju navode kao **sela**.

SLIKA 3.3. URBANA NASELJA, BIH

22 <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.apps.org.rs%2Fppt%2F4ZLATIBOR2012BBIJELIC.pps&ei=vaYCUdv-GZTY4QSA9YDYCg&usg=AFQjCNF2gN6llp-hptT-15BpViwfoO1j5Q&bvm=bv:41524429,d:bGE>

“

Za veliki dio ruralnog stanovništva koje je unutar razdaljine koja je povezana autobuskim saobraćajem malog ili velikog grada ekonomske prilike više zavise od ekonomskog stanja njihovog najbližeg urbanog centra nego od samog sela.

”

3.2. Distribucija stanovništva u BiH

Oko 25 posto stanovništva BiH živi u šest velikih gradova: u Sarajevu s više od 440.000 ljudi, Banjoj Luci s oko 250.000 stanovnika, te u Tuzli, Zenici, Mostaru i Bijeljini, od kojih svaki ima oko 100.000 do 130.000 stanovnika.²³

Daljnijih 15 posto živi u oko 100 malih gradova, od kojih se neki nalaze u gusto naseljenim urbanim općinama, a neki čine administrativni centar rijetko naseljenih ruralnih općina. Većina ovih gradova ima nekoliko hiljada stanovnika, ali je tu i nekoliko gradova srednje veličine u kojima se stanovništvo mjeri desecima hiljada.

Većina od ostalih 60 posto stanovnika živi u nizu sela od po nekoliko stotina do nekoliko hiljada ljudi, dok mali dio živi u veoma malim zaseocima ili izoliranim kućama.

Seoske kuće su u pravilu bogato raspoređene uz cestu, obično na maloj parceli pripadajućeg okolnog zemljišta gdje mogu držati stoku i uzgajati voće i povrće. Mnoga domaćinstva također imaju po jednu ili više parcela podalje od ceste, koje su im dostupne pješice ili traktorom, gdje mogu uzgajati usjeve ili skupljati sijeno. Većina sela je unutar razumne razdaljine za putovanja do malog ili velikog grada, što omogućava ljudima da rade u gradu tokom dana, a onda se vraćaju da se pobabave stokom i obrađuju vrtove. Međutim, autobuske linije uglavnom idu glavnim cestama, tako da ljudi u malim selima često moraju prepješčiti određenu razdaljinu pa onda čekati na cesti da zaustave autobus u prolazu. Uz jugozapadnu i jugoistočnu granicu države, urbanih centara je manje i međusobno su udaljeniji, tako da treba izdvojiti više vremena za putovanje do i od grada.

U plodnim dolinama na sjeveroistoku kuće su udaljenije jedna od druge, tako da je ljudima pristup zemlji lakši, i jedno selo gotovo se graniči sa sljedećim. U područjima koja su više planinska glavna sela su smještena u dolinama, a viša područja imaju grupe od po nekoliko kuća na svakih nekoliko kilometara. Udio ukupnog stanovništva koje živi u tim planinskim uvjetima veoma je nizak, i oni imaju ozbiljnih problema u pogledu pristupa budući da možda nisu blizu autobuske usluge, a neki od manjih puteva mogu ostati blokirani snijegom duže vrijeme tokom zime.

Za veliki dio ruralnog stanovništva koje je unutar razdaljine koja je povezana autobuskim saobraćajem malog ili velikog grada ekonomske prilike više zavise od ekonomskog stanja njihovog najbližeg urbanog centra nego od samog sela, kao što to pokazuje sljedeća statistička analiza.

²³ Općine u kojima je smješteno ovih šest velikih gradova čine 29 posto ukupnog stanovništva, ali neki od tih ljudi žive u malim gradovima i selima na obodu, tako da je stvarni broj stanovništva u velikim gradovima vjerovatno bliži procentu od 25 posto.

3.3. Statističko poređenje ruralnih i urbanih područja

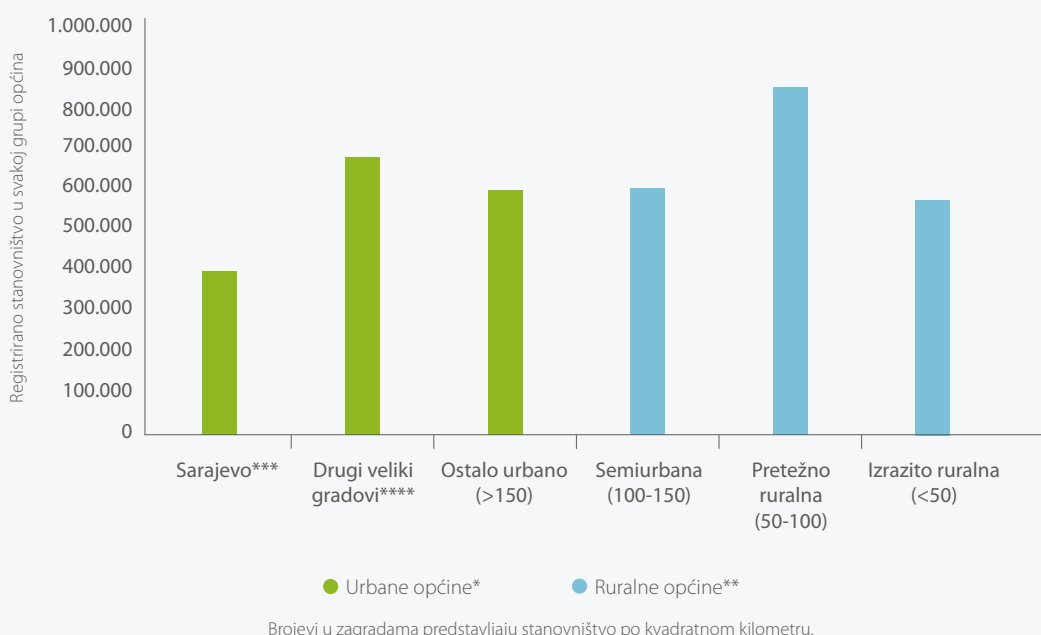
Najslužbeniju statistiku u BiH prvobitno su prikupljale statističke institucije na nivou entiteta i Brčko Distrikta: Agencija za statistiku BiH prikuplja određeni broj tih setova podataka, ali proizvodi i neke vlastite. S obzirom na to da je teško dobiti uporedive lokalne statističke podatke iz više izvora, Centar za socijalno istraživanje Analitika, putem projekta "MyPlace", objedinio je ove podatke u konzistentan i lako dostupan format. Njihova web stranica²⁴ predstavlja niz službenih statistika za svaku od 142 općine u BiH, uključujući procjene broja stanovnika i gustoće stanovnika, te čini osnovu za ovaj dio NHDR-a. U formatu "MyPlace" općine su raspoređene u šest grupa, prema stepenu ruralnosti, na osnovu gustoće stanovništva. Ovo korištenje „pristupa zasnovanog na području“, da bi se definirala ruralnost, smatra se najprimjerenijim načinom da se utvrde razlike između urbanih i ruralnih područja po ekonomskim faktorima, što ima tendenciju da djeluje na jednoj široj skali nego podaci za pojedinačna sela.

Na osnovu podjele na urbano-ruralna područja, kako je ilustrirano na slici 3.4, 45 posto ukupnog stanovništva je urbano a 55 posto ruralno (ta brojka razlikuje se od prethodno navedenih 60 posto s obzirom na to da su Mostar i Bijeljina uključeni u urbanu grupu „drugih gradova“).

3.3.1. Neto migracije

Opći trend neto migracija (ljudi koji doseljavaju u općinu minus oni koji iz nje iseljavaju) jest da se ljudi sele u Sarajevo i druge velike gradove po nešto manjoj stopi te iseljavaju iz drugih urbanih i ruralnih općina. Druge urbane općine gube stanovništvo brže nego poluurbane ili uglavnom ruralne, ali veoma ruralne općine se smanjuju gotovo jednako brzo kao što drugi gradovi rastu. Čini

²⁴ <http://www.mojemjesto.ba/en/>

SLIKA 3.4.

Distribucija stanovništva u BiH

- * **Urbane općine** uključuju jedinice lokalne vlasti
- ** **Ruralne općine** imaju manje od 150 ljudi/km²
- *** **Sarajevo** obuhvaća četiri gradske općine i tri susjedne urbane općine
- **** **Drugi veliki gradovi** imaju više od 100.000 ljudi, te uključuju Mostar i Bijeljina s gustoćom stanovništva od 95 i 148 ljudi/km²

Izvor: Službena statistika objedinjena na web stranici "MyPlace", <http://www.mojemjesto.ba/en/>

se da ovi nalazi potkrepljuju široko rasprostranjeno gledište o ruralno-urbanim migracijama. Međutim, analiza varijabilnosti podataka (kao što je pokazana na margini greške)²⁵ otkriva značajne razlike u stopi migracija, sa 30 posto ruralnih općina koje dobivaju stanovništvo, a 70 posto ga gube. Unutar šire teritorije Sarajeva (u RS-u i FBiH) dvije općine (Centar i Stari Grad) gube stanovništvo, dok ga ostale dobivaju.

Stoga se čini da ne postoji značajna razlika u stopi neto migracija između urbanih i ruralnih područja, ali da je razlika između velikih gradova (Sarajevo i drugi veliki gradovi) i veoma ruralnih općina veoma značajna. I zaista, čini se da se odvija stvarno pomjeranje stanovništva, pri čemu rastu Sarajevo i drugi veliki gradovi, a većina ruralnih općina se smanjuje. Međutim, tempo migracija je relativno spor jer urbana područja rastu stopom od 0,2 posto godišnje, a ruralna se smanjuju stopom od oko 0,15 posto godišnje. Na dva ekstrema, Sarajevo raste 0,4 posto godišnje, dok se najruralnije općine smanjuju stopom od 0,3 posto godišnje.

U svim općinama gustoća stanovništva (tj. ruralnost) predstavlja tek 16 posto ukupne varijacije u stopi migracije, a 84 posto mora se objasniti drugim faktorima. Ni poluurbana/uglavnom ruralna područja (u kojima živi 40 posto stanovništva) ni veliki gradovi ne pokazuju nikakvu značajnu neto migraciju u bilo kojem od obaju smjerova. U međuvremenu, iz svojih vlastitih valjanih razloga, ljudi polako ali konstantno napuštaju sela i male gradove najruralnijih općina kako bi se

25 Ovo pokazuje jednu standardnu devijaciju na objema stranama srednje vrijednosti: samo oko dvije trećine općina u svakoj grupi potpada pod marginu dozvoljene greške, a gotovo jedna trećina njih ne potpada u nju, što znači da postoji veoma značajna varijacija u stopi migracija.

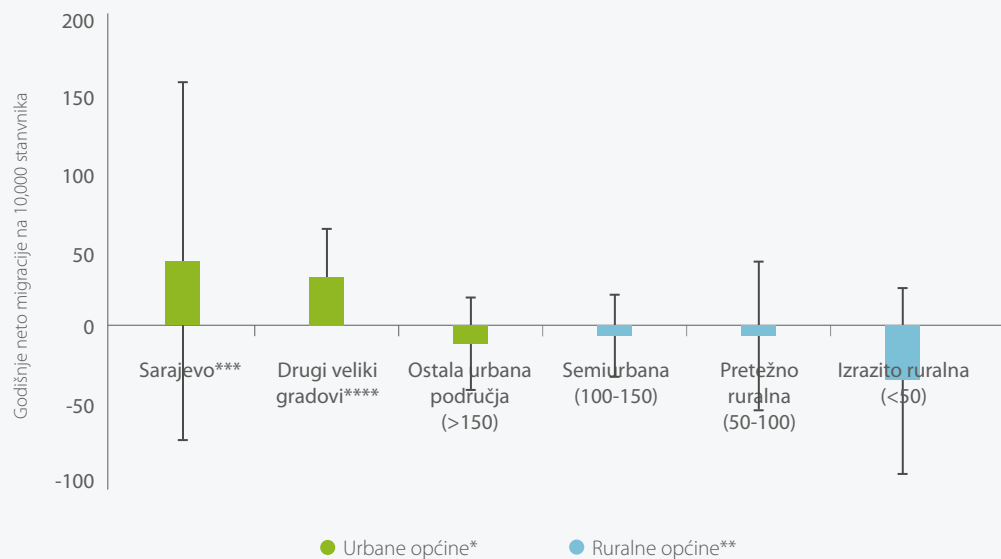
26 Isključuje dvije najmanje općine, Istočni Drvar (38) i Petrovac (406), koje pokazuju veoma visoku emigraciju i imigraciju, respektivno.

27 Podaci za 2010. godinu; općine u kojima nedostaju ili je nemoguće dobiti vrijednosti za određene varijable (npr. procenti iznad 100) isključene su; neke druge netipične vrijednosti također su isključene.

SLIKA 3.5.

Stopa neto migracija²⁶

- * *Urbane općine* uključuju jedinice lokalne vlasti
- ** *Ruralne općine* imaju manje od 150 ljudi/km²
- *** *Sarajevo* obuhvaća četiri gradske općine i tri susjedne urbane općine
- **** *Drugi veliki gradovi* imaju više od 100.000 ljudi, te uključuju Mostar i Bijeljina s gustoćom stanovništva od 95 i 148 ljudi/km²

Izvor: Službena statistika objedinjena na web stranici "MyPlace", <http://www.mojemjesto.ba/en/>²⁷

Brojevi u zagradama predstavljaju stanovništvo po kvadratnom kilometru.

preselili u glavni grad i druga gradska sjedišta, ili napuštaju zemlju zauvijek. Ako javna politika hoće i odupre se migraciji iz ruralnih područja, onda je važno istražiti koji faktori stoje iza ovog fenomena; očito postoji više faktora koji na to utječu te treba istražiti moguće druge faktore, kao što su udaljenost, transportna infrastruktura i etnička ravnoteža.

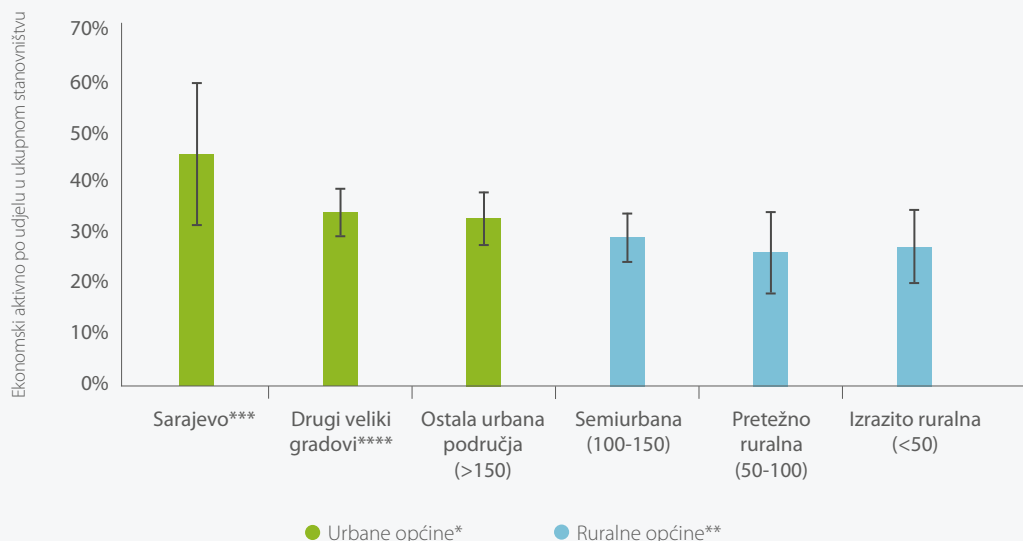
3.3.2. Radna snaga

Udio ukupnog ekonomski aktivnog stanovništva, to jest koje radi ili je u stanju raditi, manji je u selima i manjim gradovima u poređenju s velikim gradovima i velikim gradskim središtima. Za gotovo jednu na šest ruralnih općina stopa ekonomske aktivnosti je tako niska da predstavlja ozbiljan izazov.

U Sarajevu je gotovo 45 posto stanovništva ekonomski aktivno, pri čemu ova brojka pada na 33 posto u drugim urbanim područjima, a na 27 posto u svim ruralnim grupama (slika 3.6). Pretpostavlja se da ovo odražava kretanje ljudi u Sarajevu, i druge velike gradove, u potrazi za poslom, te relativno visok procent penzionera u ruralnim područjima.

Značaj u pogledu politike ovih činjenica je da tamo gdje je udio radne snage nizak relativno mali dio stanovništva mora izdržavati veliki broj ljudi koji ne rade. Dok se glavni socijalni transferi, kao što su penzije, vrše na državnoj osnovi, u područjima gdje je većina stanovništva u penziji neće se osjetiti veoma dinamičnim i možda neće biti u stanju podržavati široki spektar prodavnica i usluga.

28 Podaci za 2010. godinu; općine u kojima nedostaju ili je nemoguće dobiti vrijednosti za određene varijable (npr. procenti iznad 100) isključene su; neke druge netipične vrijednosti također su isključene.

Brojevi u zagradama predstavljaju stanovništvo po kvadratnom kilometru.

SLIKA 3.6.

Ekonomski aktivno stanovništvo (zaposleno i nezaposleno) kao udio u ukupnom stanovništvu

- * *Urbane općine* uključuju jedinice lokalne vlasti
- ** *Ruralne općine* imaju manje od 150 ljudi/km²
- *** *Sarajevo* obuhvaća četiri gradske općine i tri susjedne urbane općine
- **** *Drugi veliki gradovi* imaju više od 100.000 ljudi, te uključuju Mostar i Bijeljину s gustoćom stanovništva od 95 i 148 ljudi/km²

Izvor: Službena statistika objedinjena na web stranici "MyPlace", <http://www.mojemjesto.ba/en/>²⁸

Najzamjetljivija podjela na urbano i ruralno je na polju radne snage. Postoji 19 općina,²⁹ od kojih su sve ruralne, gdje radna snaga čini manje od 20 posto ukupnog stanovništva, što predstavlja poseban ekonomski izazov. Međutim, gustoća stanovništva je još uvijek veoma slab prediktor udjela radne snage, tako da moraju biti uključeni i drugi faktori.

3.3.3. Nezaposlenost

Nezaposlenost je mnogo niža u Sarajevu i drugim velikim gradovima nego u ostatku zemlje. Najveći problem nezaposlenosti leži u *drugim urbanim* područjima, dok ruralna područja pokazuju srednji nivo nezaposlenosti, koji ne varira u odnosu na njihov stepen ruralnosti.

Nezaposlenost u Sarajevu je niska (32 posto) u poređenju sa ostatkom zemlje, a najviša je u *drugim urbanim* općinama (58 posto). Nezaposlenost u svim trima grupama ruralnih područja (47 posto) vrlo je visoka prema međunarodnim standardima, ali ne pokazuje korelaciju s gustoćom stanovništva. Prosječne stope nezaposlenosti pokazuju malu razliku između ruralnih (49 posto) i urbanih (46 posto) područja.

29 Te općine su:

- Udio radne snage 15-20 posto: Srebrenica, Lopare, Kalinovik, Trnovo (RS), Prnjavor, Kozarska Dubica, Novo Goražde/Ustiprača, Sanski Most, Prozor-Rama, Donji Žabar, Derventa, Srbac, Drvar, Petrovo i Tomislavgrad;
- Udio radne snage 10-15 posto: Osmaci, Pelagićevo i Vlasenica;
- Udio radne snage od < 10 posto: Ravno.

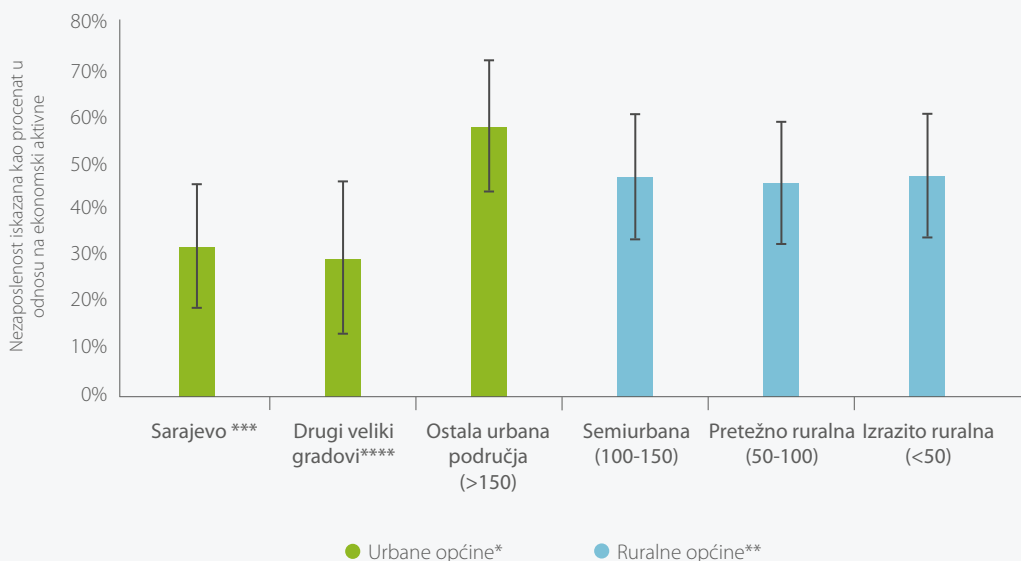
Nisu dostupni podaci za Istočni Stari Grad.

30 Podaci za 2010. godinu; općine u kojima nedostaju ili je nemoguće dobiti vrijednosti za određene varijable (npr. procenti iznad 100) isključene su; neke druge netipične vrijednosti također su isključene.

SLIKA 3.7.

Stopa nezaposlenosti u BiH
(nezaposleni kao procent
ekonomski aktivnog stanovništva)

- * *Urbane općine* uključuju jedinice lokalne vlasti
- ** *Ruralne općine* imaju manje od 150 ljudi/km²
- *** *Sarajevo* obuhvaća četiri gradske općine i tri susjedne urbane općine
- **** *Drugi veliki gradovi* imaju više od 100.000 ljudi, te uključuju Mostar i BijeljINU s gustoćom stanovništva od 95 i 148 ljudi/km²

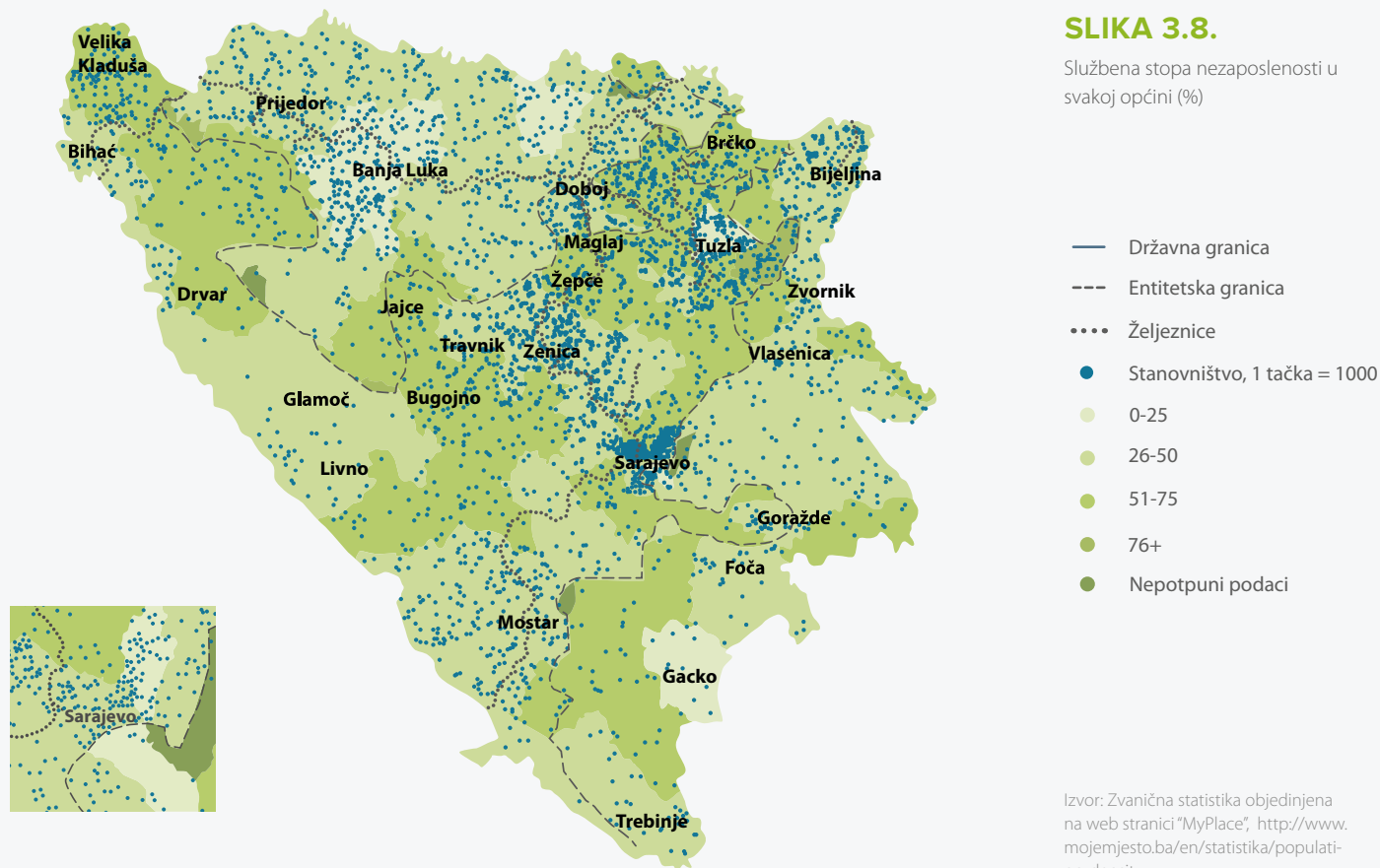
Izvor: Službena statistika objedinjena na web stranici "MyPlace", <http://www.mojemjesto.ba/en>³⁰

Brojevi u zagradama predstavljaju stanovništvo po kvadratnom kilometru.

Veoma je niska korelacija između ruralnosti (tj. gustoće stanovništva) i nezaposlenosti.³¹ Banja Luka, naprimjer, ima dosta visoku gustoću stanovništva, ali veoma nisku nezaposlenost, dok Tuzla i susjedne općine imaju sličnu, ili čak gušću distribuciju stanovništva, ali znatno višu nezaposlenost. Jednako tako, uz granicu s Hrvatskom, općine oko Mostara imaju umjerenu gustoću stanovništva i umjerenu nezaposlenost, dok su one oko Glamoča udaljenije i imaju mnogo nižu gustoću stanovništva, ali pokazuju slične nivoe nezaposlenosti.

Stope nezaposlenosti znatno se razlikuju u općinama BiH, ali ni gustoća stanovništva ni udaljenost to ne objašnjava. Dio objašnjenja može biti historijski: vremenom su ljudi gravitirali prema glavnim izvorima zaposlenja, kao što su rudnici, fabrike i druga preduzeća u državnom i društvenom vlasništvu; s općim ekonomskim kolapsom koji je uslijedio nakon raspada Jugoslavije mnogi od tih bivših poslodavaca su prestali raditi, ali su ljudi ostali, što je kreiralo džepove nezaposlenosti u sasvim gusto naseljenim područjima. Od tada je ponovni rast preduzeća oko Sarajeva, Banje Luke i nekih drugih velikih gradova pomogao da se tamo smanji stopa nezaposlenosti, ali je ostao mnoge gradove srednje veličine sa stalnim problemom visoke nezaposlenosti.

31 Ova analiza uzima u obzir zvaničnu (registriranu) nezaposlenost, koja je znatno viša od stope nezaposlenosti koja se temelji na metodologiji ILO-a, a koja je iznosila 28 posto 2012. godine, prema Anketi radne snage (2012). Razlika između zvanično (registriranih) podataka i podataka ILO-a uzrokovana je činjenicom da ljudi imaju težnju da se registriraju kao nezaposleni iz razloga socijalne sigurnosti, to jest beneficija zdravstvenog i penzionog osiguranja.

3.3.4. Prosječne plate

Plate su najviše u Sarajevu, zatim slijede *drugi gradovi*, a najniže su u *drugim urbanim* područjima. Ruralna područja imaju srednji nivo plata, što varira s njihovim stepenom ruralnosti.

Mjesečne prosječne neto plate kreću se od 961 KM (651 USD) u Sarajevu do 844 KM (572 USD) u *drugim gradovima* te 656 KM (445 USD) u drugim urbanim područjima. Mjesečna neto plata u ruralnim područjima iznosi 732 KM (496 USD).

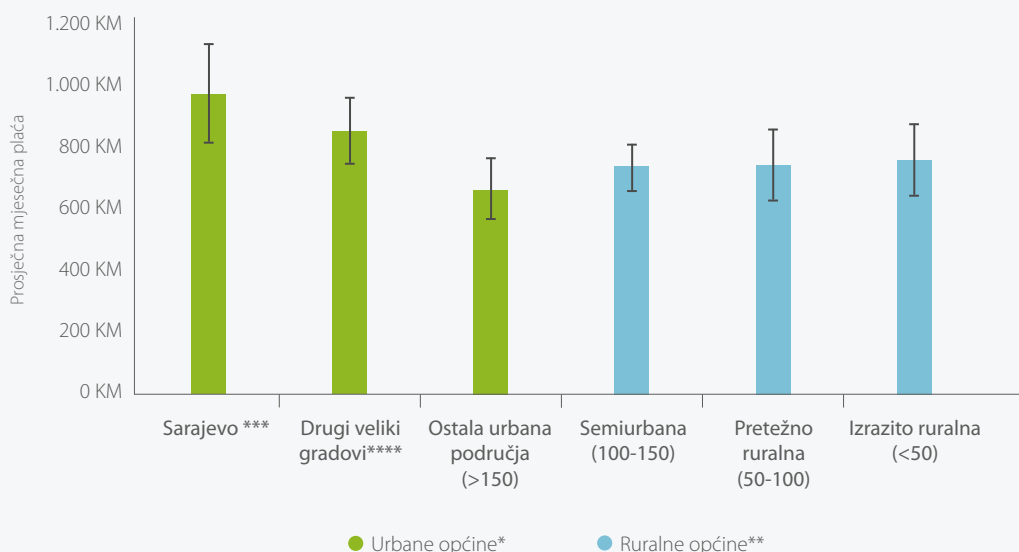
Poredeći ruralne i urbane općine, prosti prosjek stopa neto plata je gotovo identičan, i iznosi 733 KM (497 USD) u urbanim područjima i 732 KM (496 USD) u ruralnim. Međutim, radna snaga je veća u gradovima, gdje su plate više, tako da ponderirani prosjek za urbana područja raste do 838 KM (568 USD) u poređenju sa 733 KM (497 USD) u ruralnim općinama.

32 Podaci za 2010. godinu; općine u kojima nedostaju ili je nemoguće dobiti vrijednosti za određene varijable (npr. procenti iznad 100) isključene su; neke druge netipične vrijednosti također su isključene.

SLIKA 3.9.

Prosječna neto plata (bez plaćanja prekovremenih sati)

- * **Urbane općine** uključuju jedinice lokalne vlasti
- ** **Ruralne općine** imaju manje od 150 ljudi/km²
- *** **Sarajevo** obuhvaća četiri gradske općine i tri susjedne urbane općine
- **** **Drugi veliki gradovi** imaju više od 100.000 ljudi, te uključuju Mostar i Bijeljину s gustoćom stanovništva od 95 i 148 ljudi/km²

Izvor: Službena statistika objedinjena na web stranici "MyPlace", <http://www.mojemjesto.ba/en/>³²

Brojevi u zagradama predstavljaju stanovništvo po kvadratnom kilometru.

3.3.5. BDP

Ruralna područja pokazuju tendenciju da generiraju niži BDP per capita nego urbana područja budući da je manji udio njihovog stanovništva zaposlen. Sarajevo i drugi veliki gradovi generiraju znatno više nivoa BDP-a, što odražava višu produktivnost po radniku, kao i viši udio ukupnog stanovništva u zapošljavanju. BDP per capita i po zaposlenoj osobi najniži je u gradovima srednje veličine.

BDP *per capita* je najviši u Sarajevu, dok ruralna područja pokazuju male varijacije između tri grupe. Međutim, niža stopa aktivnosti u ruralnim područjima smanjuje BDP per capita na ukupni prosjek od 4.780 KM (3.241 USD), što je tek pet posto iznad ostalih urbanih područja. Sarajevo ima korist od visoke stope aktivnosti, relativno niske nezaposlenosti, te visoke produktivnosti (koja se odražava kroz prosječnu neto platu); ova tri faktora zajedno daju BDP od gotovo 13.000 KM (8.813 USD), što je blizu tri puta više nego u ruralnim područjima.

Čak i ako se izuzmu faktori stope aktivnosti i stope nezaposlenosti jasno je da veliki gradovi imaju veću radnu produktivnost od ostatka zemlje, kao što to pokazuju sljedeće procjene BDP-a po zaposlenoj osobi:

- Sarajevo: 42,800 KM (29,017 USD)
- Drugi gradovi: 38.200 KM (25.898 USD)
- Druga urbana područja: 30.900 KM (20.949 USD)
- Ruralna područja (sve grupe): 33.200 KM (22.508 USD)

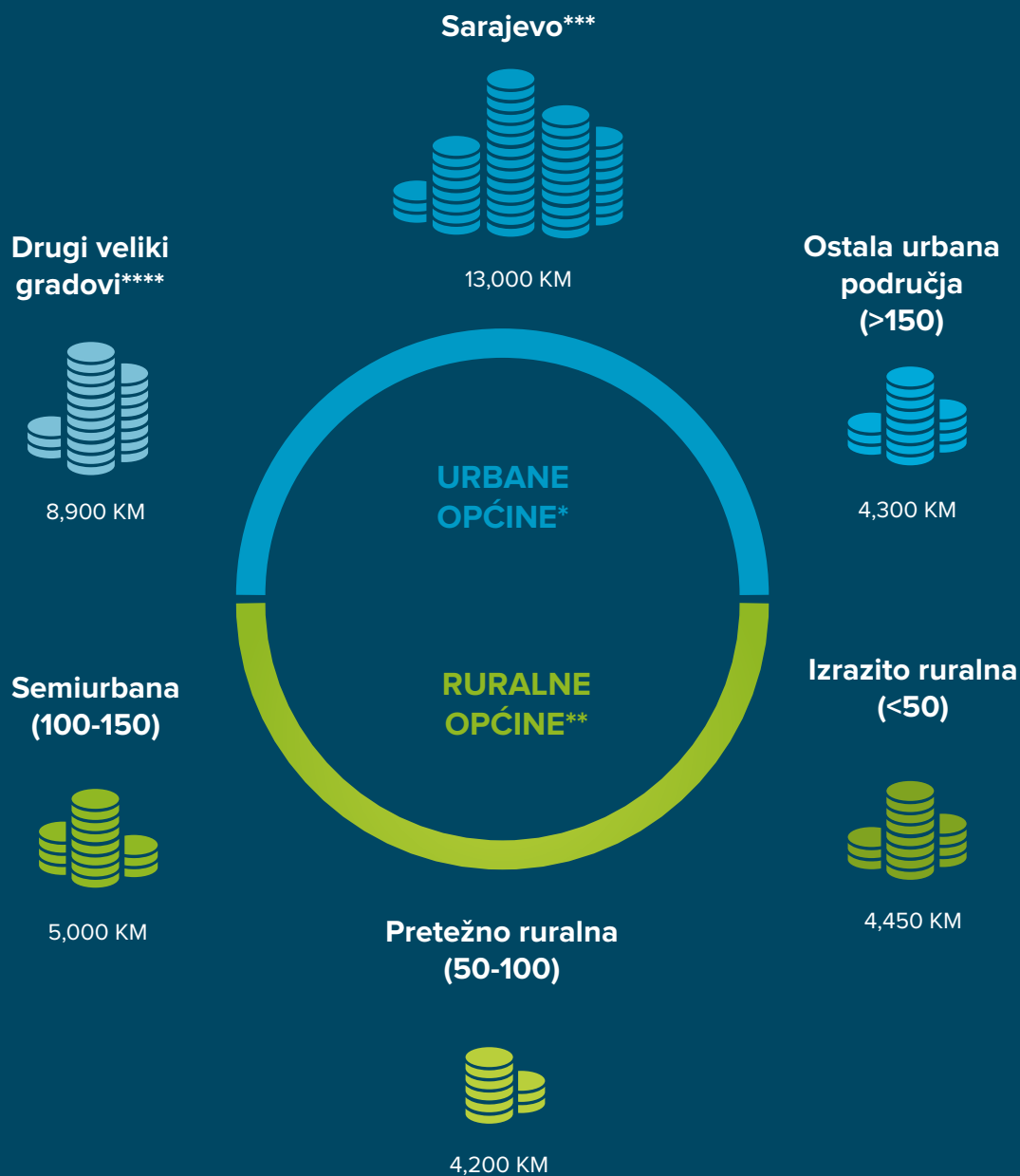
Ovo pokazuje da postoje temeljne razlike u prirodi ekonomske aktivnosti u glavnom gradu i drugim velikim gradovima, koja premašuje razlike u broju zaposlenih.

Iako je BDP *per capita* ruralnih područja oko 43 posto niži nego BDP *per capita* urbanih područja, budući da 55 posto ukupnog stanovništva živi u ruralnim područjima, oni i dalje doprinose sa 41 posto u državni BDP. Ako se Mostar i Bijeljina stave zajedno s drugim ruralnim općinama (vraćajući se na često citirani odnos 60:40 između ruralnog i urbanog stanovništva), tada udio ukupnog BDP-a koji se generira u ruralnim područjima raste na 49 posto. (Zbir ukupnih plata također pokazuje da se 41-49 posto svih prihoda od plata generira u ruralnim područjima, prema korištenoj definiciji; ovo poklapanje odražava način na kojem se općinske procjene BDP-a zasnivaju na stopama plata i broju zaposlenih ljudi.)

Kao što je to slučaj sa svakom drugom statistikom, i prema ovim brojkama se treba odnositi sa izvjesnim oprezom, pogotovo što ne obuhvaćaju doprinos neformalnog sektora. Jedan efekt te činjenice je da će neregistrirana poljoprivredna aktivnost generirati dodatni BDP u ruralnim područjima, povrh brojki koje su ovdje date.

SLIKA 3.10.

BDP *per capita*³³

* *Urbane općine* uključuju jedinice lokalne vlasti

** *Ruralne općine* imaju manje od 150 ljudi/km²

*** *Sarajevo* obuhvaća četiri gradske općine i tri susjedne urbane općine

**** *Drugi veliki gradovi* imaju više od 100.000 ljudi, te uključuju Mostar i Bijeljina s gustoćom stanovništva od 95 i 148 ljudi/km²

Izvor: Službena statistika koja je objedinjena na web stranici "MyPlace", <http://www.mojemjesto.ba/en/>³⁴

USD/KM 1.475

(UN-ov službeni tečaj, avgust 2013.)

33 Isključuje jednu općinu sa 28 stanovnika koja tvrdi da ima BDP od preko 115.000 KM per capita.

34 Podaci za 2010. godinu; općine u kojima nedostaju ili je nemoguće dobiti vrijednosti za određene varijable (npr. procenti iznad 100) isključene su; neke druge netipične vrijednosti također su isključene.

3.3.6. Gradovi, druga urbana i ruralna područja

Gustoća stanovništva je veoma slab prediktor većine demografskih i ekonomskih varijabli u BiH, tako da ako se zemlja podijeli na urbano-ruralna područja samo na ovoj osnovi ne čini se da su ruralna područja mnogo drugačija od urbanih općina. Neka uobičajena gledišta, kao što je to da ruralna područja trpe iseljavanje, visoku nezaposlenost i niske plate, ne predstavljaju veoma preciznu sliku realnosti BiH kada se podijele prema konvencionalnim definicijama ruralnosti.

Bolji način razumijevanja BiH je koristiti trodijelnu podjelu, u „velike gradove“, „druga urbana područja“ i „ruralna područja“.

Gradovi

Sarajevo i drugi veliki gradovi ponašaju se izrazito drugačije od ostatka zemlje. Kombinirajući urbane općine Sarajeva i drugih pet općina s procijenjenim brojem stanovništva od 100.000 – Banja Luka, Tuzla, Zenica, Mostar i Bijeljina – vidimo da tih najvećih šest gradova čine:

- 29 posto ukupnog stanovništva
- 35 posto ekonomski aktivnog stanovništva
- 43 posto zaposlene radne snage
- 48 posto ukupnog BDP-a

Poredeći ove gradove sa ostatkom BiH, dobivamo sljedeće kontraste:

Pokazatelj	Gradovi	Ostalo
Neto migracije na 10.000 ljudi	+36	-14
Udio ekonomski aktivnog stanovništva	35%	29%
Stopa nezaposlenosti	31%	50%
Prosječna neto plata	895 KM (607 USD)	715 KM (485 USD)
BDP <i>per capita</i>	10.460 KM (7.091 USD)	4.730 KM (3.207 USD)

Druga urbana područja

Postojećih 17 urbanih općina koje ne sadrže niti čine dio gradova imaju gotovo jedan na šest ukupnog stanovništva (16 posto). One obično predstavljaju gradove srednje veličine (neke imaju desetke hiljada stanovnika), plus jedan broj manjih gradova i sela.

Ove općine najlošije stoje gotovo u svakom pokazatelju, pokazujući iseljavanje, najveću nezaposlenost, najniže plate i najniži BDP *per capita*. Za njih se može tvrditi da su sektor društva BiH kojem je ekonomski razvoj najpotrebniji.

Ruralna područja

Tri grupe ruralnih općina čine mješavinu manjih gradova (od nekoliko hiljada ljudi) i sela (tipično nekoliko stotina do nekoliko hiljada ljudi) s gradovima koji su sve manji i nenaseljeniji u većini ruralnih općina. Ukupno, ova grupa pokazuje sličan nivo iseljavanja kao i „druga urbana područja“ (najizraženije u visoko ruralnim općinama), i nivoi nezaposlenosti, plate i BDP koji su na sredini puta između gradova i „drugih urbanih područja“.

Međutim, ključna razlika u tim selima direktno proizlazi iz starosne dobi njihovih stanovnika i porodične strukture: udio njihovog stanovništva je manje ekonomski aktivan nego u bilo kojoj od urbanih grupacija, što smanjuje BDP *per capita* i ukupni nivo ekonomske aktivnosti.

Razvojne implikacije

Poboljšanje ekonomske situacije gradova srednje veličine donijelo bi korist ne samo njihovim vlastitim stanovnicima nego i cijelim okolnim ruralnim područjima kojima gradovi služe kao ekonomski i uslužni centri. Proširenje geografskog fokusa ruralnog razvoja tako da uključuje ove gradove (često smještene u urbanim općinama) također bi impliciralo proširenje tematskog fokusa, čime bi se više sredstava dalo na raspolaganje za urbane aktivnosti koje nemaju nikakve veze s poljoprivredom, šumarstvom ili prehrambenom industrijom.

**ANKETA KLASTERA
VIŠESTRUKIH
POKAZATELJA
(MICS)**

4. ANKETA KLASTERA VIŠESTRUKIH POKAZATELJA (MICS)

Posljednja Anketa klastera višestrukih pokazatelja (MICS) koju je objavio UNICEF, provedena u BiH tokom zime 2011/12. godine,³⁵ predstavlja statističke podatke o 44 ključna pokazatelja iz urbanih i ruralnih naselja te pruža priliku da se identificiraju oni aspekti humanog razvoja gdje su ruralna područja stvarno drugačija (vidjeti prilog 3 za detaljnu analizu).

Velika većina ovih pokazatelja pokazuje ili da nema statistički značajnih razlika između urbanih i ruralnih domaćinstava ili nekonzistentne obrasce razlika između urbanih i ruralnih naselja u datim pokazateljima. Međutim, čini se da su sljedeće razlike dovoljno značajne da zaslužuju daljnje istraživanje i mogući odgovor u pogledu politike:

- 1 Broj **ruralnih domaćinstava koja su još uvijek bez adekvatne kanalizacije** je očit ruralni problem;
- 2 Ukupan **nizak nivo pohađanja dječijih vrtića**, posebno u ruralnim područjima, treba istražiti kako bi se vidjelo do koje mjere je to slabost koju treba rješavati, i do koje mjere to odražava sposobnost porodica ili njihovu sklonost da same kod kuće brinu o djeci. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju o socijalnoj isključenosti iz 2007. godine³⁶ preporučio je da bi Bosna i Hercegovina trebala „osigurati preventivno rano obrazovanje te time ponuditi izlaz iz generacijskog uskraćivanja“ kao jedan od sedam prioriteta za djelovanje;
- 3 Ima izvjesnih nagovještaja da je **porod carskim rezom** uobičajeniji u ruralnim područjima; treba istražiti moguće uzroke i posljedice ove pojave;
- 4 Problem **ranog stupanja u brak** je zastupljeniji u ruralnim nego u urbanim područjima, ali je to možda povezano s određenim etničkim grupama (vidjeti, naprimjer, izvještaj MICS-a o Romima).

35 http://www.unicef.org/bih/media_21363.html

36 http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/nhdr-2007/

The image features a vibrant green background with a close-up photograph of a plant stem, possibly a corn cob, running diagonally from the top right towards the bottom left. Large, white, stylized letters 'O' and 'R' are partially visible on the left and right sides of the frame, respectively. The text is centered in the middle of the image.

**KOJI TREND
OV
I
UTJEČU NA BIH I
NJENA RURALNA
PODRUČJA?**

5. KOJI TRENDovi UTJEČU NA BIH I NJENA RURALNA PODRUČJA?

Ruralna područja se mijenjaju diljem Evrope i svijeta. Dva glavna trenda su prelazak iz poljoprivrede u industriju i usluge te migracija stanovništva iz ruralnih u urbana područja. Kako ovi globalni i evropski trendovi utječu na BiH i koji faktori imaju najviše utjecaja na tempo te promjene?

5.1. Napuštanje poljoprivrede

Poljoprivredna revolucija koja je zahvatila Evropu u periodu od 17. do 19. stoljeća oslobodila je radnu snagu sa zemlje i utrla put industrijskoj revoluciji. Široko rasprostranjeno prihvaćanje traktora i mašina za mužu, nakon Drugog svjetskog rata, omogućilo je drugi egzodus iz poljoprivrede, a cijeli niz kasnijih inovacija – vještačka đubriva i pesticidi, električne ograde i kvadricikli, plastični pokrivači za zagrtanje biljaka i tresetne saksije – dalje je povećao radnu produktivnost te doveo do kontinuiranog opadanja poljoprivredne radne snage.

Baš kao i smanjenje zapošljavanja u poljoprivredi, sadašnji razvoj također je u velikoj mjeri utjecao na strukturu poljoprivrednih dobara, i dugoročni trend diljem Evrope je da se u gotovo svakoj generaciji (20-25 godina) broj poljoprivrednih dobara i poljoprivrednika prepolovi, a prosječna veličina poljoprivrednog dobra udvostručuje. Ovo pravilo pokazalo se izuzetno konzistentnim ako se posmatra u zemljama s najvećim poljoprivrednim dobrima, kao što je Ujedinjeno Kraljevstvo, kao i u onima s najmanjim, kao što je Portugal. U Jugoslaviji i drugim socijalističkim zemljama ovaj proces je bio donekle poremećen namjernom kontrolom veličine poljoprivrednih dobara, ali dugoročni trend je ponovno postao očiglednim.

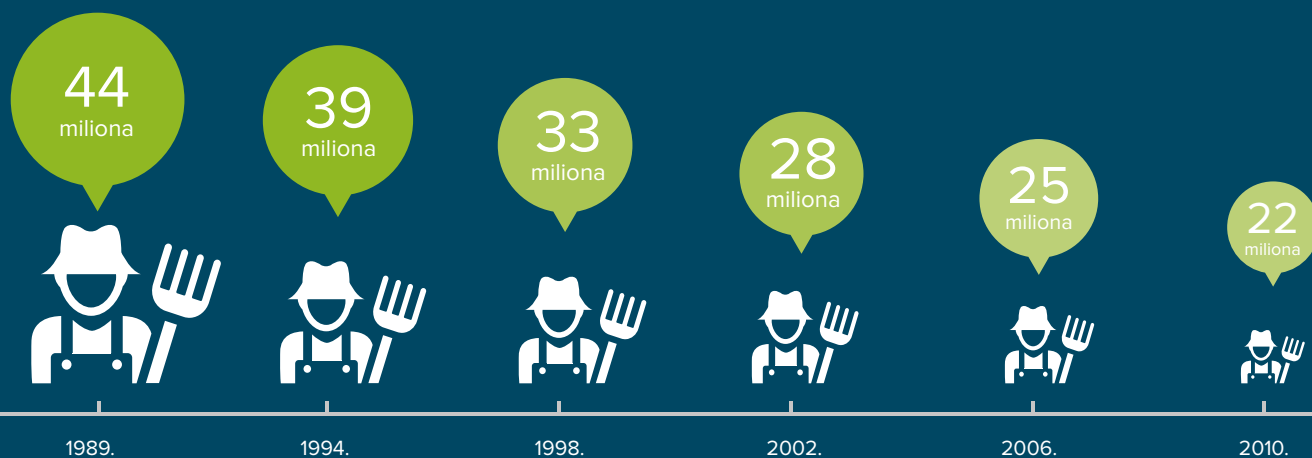
Poljoprivredno stanovništvo sadašnje EU je tačno prepolovljeno tokom 21 godine, od 1989. do 2010. (slika 5.1), i taj trend se vrlo dosljedno odnosi na sve države članice, od onih s najviše do onih s najmanje poljoprivredne proizvodnje (slika 5.2).

“

Poljoprivredno stanovništvo sadašnje EU je tačno prepolovljeno tokom 21 godine, od 1989. do 2010., i taj trend se vrlo dosljedno odnosi na sve države članice, od onih s najviše do onih s najmanje poljoprivredne proizvodnje.

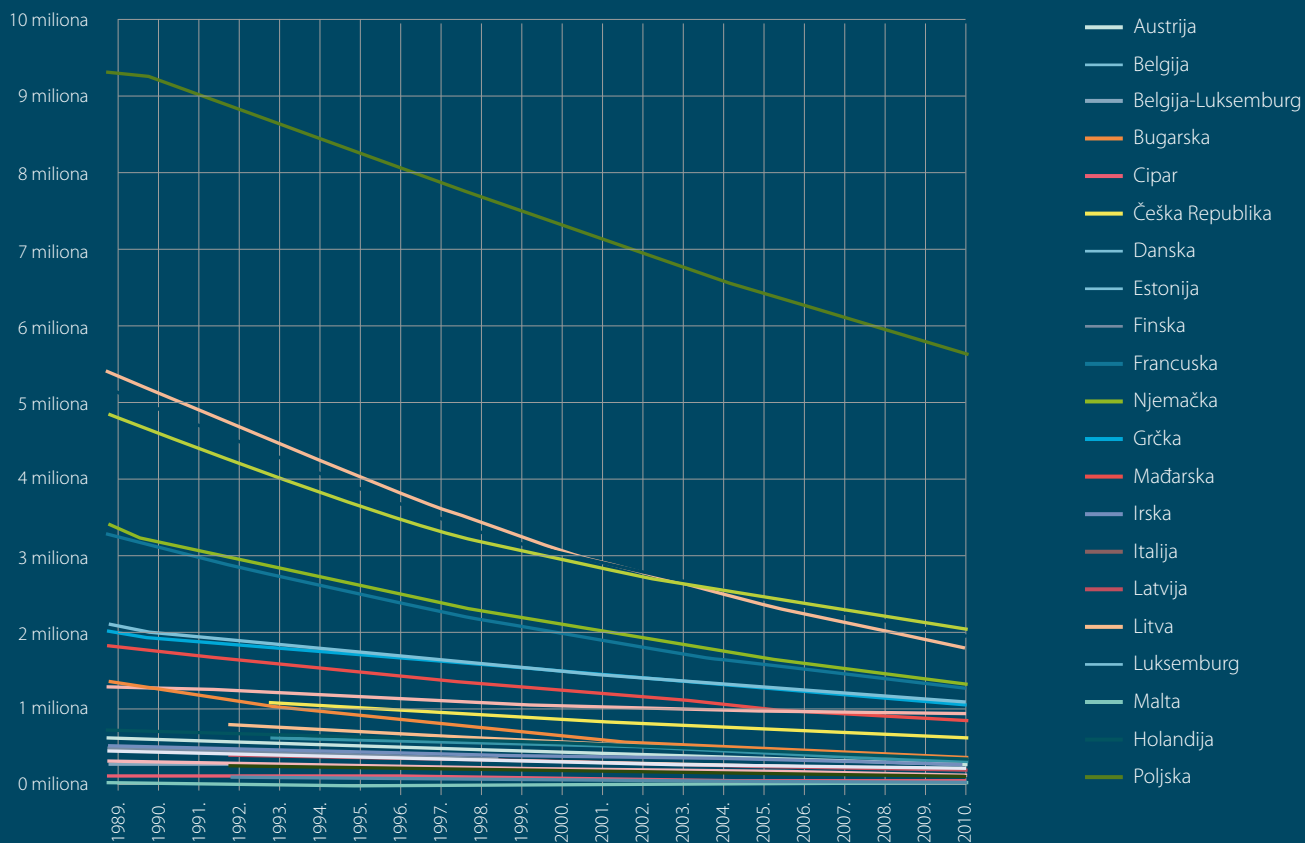
”

SLIKA 5.1. POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO EU-27

Izvor: FAOSTAT

SLIKA 5.2. POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO PO DRŽAVAMA ČLANICAMA EU

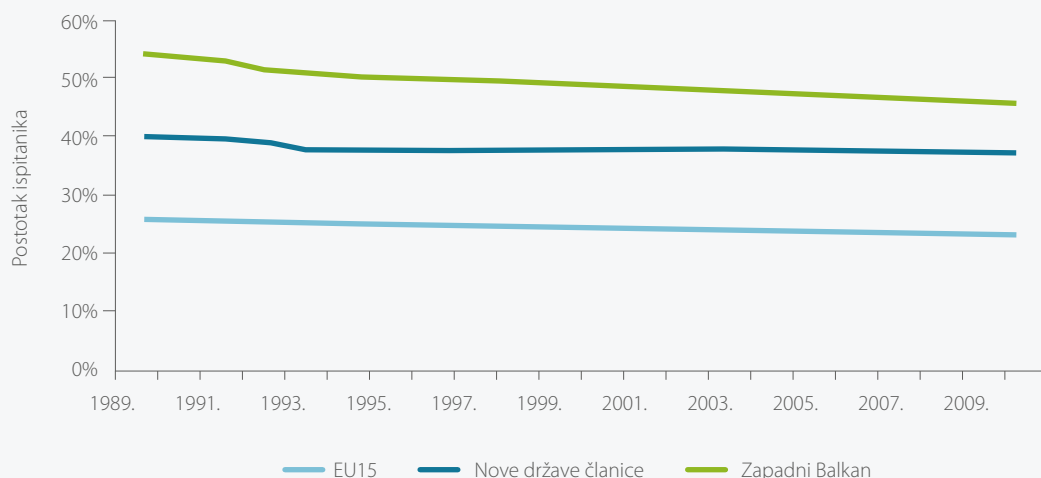
Rezultati ovog trenda su da je input radne snage u poljoprivredi EU 2,4 posto od ukupnog stanovništva koje radi u punom radnom vremenu, te se kreće od 10,2 posto u Rumuniji do tek 0,6 posto u Ujedinjenom Kraljevstvu.³⁷ Ako struktura poljoprivrednih dobara i investicije omogućavaju potpuno korištenje moderne tehnologije, vjerovatno je da većina zemalja Evrope može proizvesti svoju hranu i upravljati svojim selom zapošljavanjem samo jedan posto ukupnog stanovništva u poljoprivredi. Tako je uobičajeni strah „ako ljudi nastave napuštati selo ovim tempom, neće niko ostati da brine o zemlji“ uveliko neosnovan, osim u najnaseljenijim i poljoprivredno neekonomičnim dijelovima Evrope.

Dok postoji izvjesno usporavanje stope rasta žetve tokom vremena, nema pokazatelja da se napuštanje poljoprivrede čak i počelo usporavati. Mnoge moderne inovacije, kao što su roboti za mužu i traktori koji su kontrolirani GPS-om, direktno teže povećanju radne produktivnosti kako radna snaga postaje skuplja, a tehnologija jeftinija.

5.2. Kretanje iz ruralnih u urbana područja

Dakle, tehnološka promjena omogućila je ljudima da napuštaju poljoprivredu, ali gdje su oni prešli: na druge poslove u ruralnom području ili u male i velike gradove? Zapravo nije tako uobičajeno da čovjek stvarno napusti poljoprivredu; kad počnu da se bave poljoprivredom, često će nastaviti to raditi i ostatak radnog vijeka. Njihova djeca su ta koja će morati odlučiti hoće li preuzeti porodično poljoprivredno dobro, obavljati drugu djelatnost na lokalnom području, ili preseliti u grad. Tako o strukturi ruralnih područja u velikoj mjeri određuju odluke koje donose mladi. Diljem Evrope ljudi sele iz ruralnih područja u gradove (slika 5.3.), iako ne toliko brzo koliko napuštaju poljoprivredu. Na zapadnom Balkanu, gdje je do 1989. godine oko 54 posto stanovništva živjelo u ruralnim po-

³⁷ Izvor: Podaci Eurostata za 2007. godinu – ukupno stanovništvo i radna snaga na poljoprivrednom dobru u ekvivalentima u punom radnom vremenu iz Ankete struktura poljoprivrednih dobara.

SLIKA 5.3.

Udio ukupnog stanovništva koje živi u ruralnim područjima

Izvor: Podaci FAOSTAT-a za „ruralno“ i „urbano“ stanovništvo

“

Podaci za Bosnu i Hercegovinu pokazuju izrazito pomjeranje ruralnog stanovništva, koje je sa 60 posto u 1989. opalo na 51 posto u 2010. godini.

”

dručijima, ruralno stanovništvo sada čini tek nešto iznad 45 posto ukupnog stanovništva. Dvanaest novih država članica EU doživjelo je izuzetno seljenje u gradove u burnom periodu 1989-1993, ali je pomjeranje u urbana područja onda znatno usporeno i 2010. godine ruralno stanovništvo činilo je 37 posto ukupnog stanovništva.

Od 1989. do 2010. godine ruralno stanovništvo u EU-15 opalo je za tri posto, ili tri miliona ljudi, dok je urbano stanovništvo poraslo za blizu 35 miliona. To se desilo unatoč desecima milijardi eura koje su potrošene na politike kao što su uplate u programu „Manje favorizirano područje“ (LFA) i mjere za ruralni razvoj koje su specifično ciljale na to da se ljudi zadrže u ruralnim područjima.

Podaci FAOSTAT-a³⁸ za Bosnu i Hercegovinu pokazuju izrazito pomjeranje ruralnog stanovništva, koje je sa 60 posto u 1989. opalo na 51 posto u 2010. godini.³⁹ Dok je ovo seljenje iz sela u grad relativno sporo, ono je i dosljedno i kontinuirano; u svakoj zemlji koja je obuhvaćena podacima FAOSTAT-a urbano stanovništvo je premašilo ili se smanjilo manje nego ruralno stanovništvo, te je time udio ruralnog stanovništva smanjen. Diljem cijelog proučavanog područja (tj. EU-27 plus zapadni Balkan) udio ukupnog stanovništva koje živi u ruralnim područjima pao je za 10-11 posto tokom 21 godine.

Mnoge zemlje koje su najdirektnije pogođene raspadom sovjetskog ekonomskog sistema krajem 1980-ih doživjele su iznenadno zaustavljanje urbanizacije, proces koji ulazak u EU nije preokrenuo, ali gotovo sve bivše jugoslavenske republike pokazuju kontinuiranu urbanizaciju. Prilog 7 predstavlja detaljniju analizu ruralno-urbanih migracija u Evropi od 1960. do 2011. godine, sagledavajući različitu dinamiku u izvornom EU-15, u novim državama članicama i budućim državama članicama, uključujući i BiH.

5.3. Zaposlenost u poljoprivredi

Udio stanovništva koje se bavi poljoprivredom čini se da opada za oko 50 posto sa svakom generacijom, dok je udio stanovništva koje živi u ruralnom području opao za oko 10 posto u istom periodu. Tako poljoprivreda ne da postaje manje važna općenito kao poslodavac, već postojano postaje manje značajna čak i u ruralnim područjima, a udio poljoprivrede u ruralnom zapošljavanju tipično opada za 45 posto sa svakom novom generacijom.

Malo je razloga da pomislimo kako će bilo koji od ovih trendova promijeniti ili prestati da se odnose na BiH, tako da planiranje ruralnog i humanog razvoja treba biti zasnovano na pretpostavkama da će broj poljoprivrednog stanovništva relativno brzo opadati, da će broj ruralnog stanovništva opadati sporije, te da će relativan značaj poljoprivrede u ruralnim područjima nastaviti opadati. Ako se dugoročni evropski trendovi nastave odnositi na BiH, do 2020. godine će oko 55 posto njenog ukupnog stanovništva živjeti u ruralnim područjima (i po OECD-ovim definicijama i definicijama koje se zasnivaju na naseljima)⁴⁰, a udio ruralne radne snage zaposlene u poljoprivredi će biti nešto malo manji iznad polovine današnjeg.

38 <http://faostat3.fao.org>

39 Brojka 51 posto je prijelazna vrijednost između vrijednosti 42 posto i 60 posto navedenih u okviru u dijelu 3, i odražava još jedan pristup definiranju i mjerenju „ruralnog“ stanovništva.

40 FAO predviđa da će udio ruralnog stanovništva pasti sa 51 posto u 2010. na 45 posto u 2020. Njegovi podaci potječu iz „UN-ovog demografskog godišnjaka“, koji primjenjuje jedan osobiti „pristup na osnovu naselja“ radi definiranja urbanih područja, a koji dosljedno prikazuje manji udio ruralnog stanovništva nego što je to slučaj s OECD-ovim „pristupom koji se zasniva na području“.

5.4. Faktori koji utječu na tempo ruralno-urbanih migracija

S poljoprivredom u kojoj se radna snaga smanjuje relativno brzo, zašto se ljudi ne sele još brže u gradove? Za neke to je nesumnjivo pitanje izbora: oni naprosto više vole kvalitet ruralnog života nego mogućnosti i pritiske gradskog života (vidjeti dio 6.7.). Ali za većinu je vjerovatno da se radi o činjenici da su ruralna područja mjesta gdje su se oni zadesili sa svojim prijateljima, porodicom, domom i zaposlenjem – te je i logična opcija da tamo i ostanu. Važan faktor može biti i vrijednost imovine: u svim, osim u najudaljenijim i depresivnim ruralnim područjima, kuća je previše dragocjena imovina da se jednostavno napusti, a većina ljudi ne bi mogla kupiti kuću ili stan u gradu dok ne proda vlastitu sadašnju kuću na selu. Dakle, kad jedno domaćinstvo seli u grad, drugo zauzima njegovo mjesto na selu, i tako ukupno pomjeranje može biti blisko povezano s formiranjem novog domaćinstva i opadanjem veličine domaćinstva. Ako mladi par odluči imati vlastiti dom, umjesto da ga dijeli s jednim od roditelja, i ako sebi može priuštiti da ga unajmi ili uzme pod hipoteku, tada on nije vezan za svoje selo na isti način, te će možda biti skloniji da se okrene većim ekonomskim mogućnostima i socijalnim izborima koje nudi urbani život. Tako faktori kao što su povećana dostupnost kredita i programi pomoći mladim parovima pri kupovini prvog doma mogu imati utjecaja na ruralno-urbani balans.

5.5. Posljedice klimatskih promjena

Iako se ponekad osporava i još uvijek nije široko prihvaćena, činjenica je da se u Bosni i Hercegovini može zapaziti utjecaj klimatskih promjena. Na osnovu komparativne analize za periode 1981-2010. i 1961-1990. (slika 5.4.) identificiran je porast godišnje temperature zraka od 0,4 do 0,8 °C, dok je rast temperature u toku vegetativnog perioda do 1,0 °C.

Iako u ovom istom periodu nije primijećena značajna varijabilnost u padavinama (slika 5.5.), broj dana s kišnim padavinama iznad 1,0 mm je opao, a povećan broj dana s intenzivnim kišnim padavinama izazvao je poremećaje u pluviometrijskom režimu.⁴¹ Izrazite promjene godišnjih obrazaca kišnih padavina, zajedno s porastom temperature, jedan je od ključnih faktora koji uzrokuje češće i intenzivnije pojave suše i poplava u BiH.

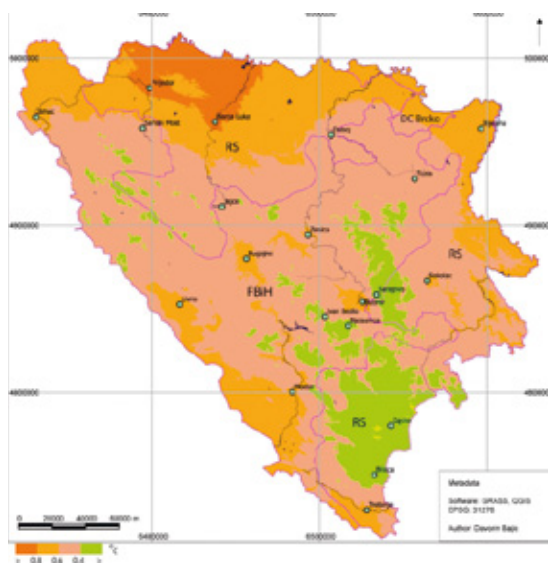
U Inicijalnom nacionalnom izvještaju za UNFCCC zaključuje se da je Bosna i Hercegovina jako ranjiva na klimatske promjene. To dokazuje činjenica da su sve četiri posljednje godine (2009-2012) bile karakterizirane ekstremnim događajima: poplave 2009. i 2010, suša i velike vrućine 2011. i 2012, hladnoća početkom 2012. i jaki vjetrovi sredinom 2012. godine.

Kako bi se predvidjeli daljnji trendovi promjene temperature i padavina razvijena su dva globalna klimatska modela – SINTEX-G i ECHAM5 (slika 5.6.). Oni ukazuju na porast srednjih temperatura po godišnjim dobima prosječno od +1 °C do 2030. godine, u poređenju s baznim periodom 1961-1990. na cijeloj teritoriji BiH. Najveći porast od +1,4 °C očekuje se tokom ljeta (juni-august). Ovi modeli pokazuju neujednačene promjene u pogledu padavina: očekuje se blagi porast padavina u planinskim centralnim dijelovima, dok su za druga područja projicirane negativne anomalije u pogledu padavina.

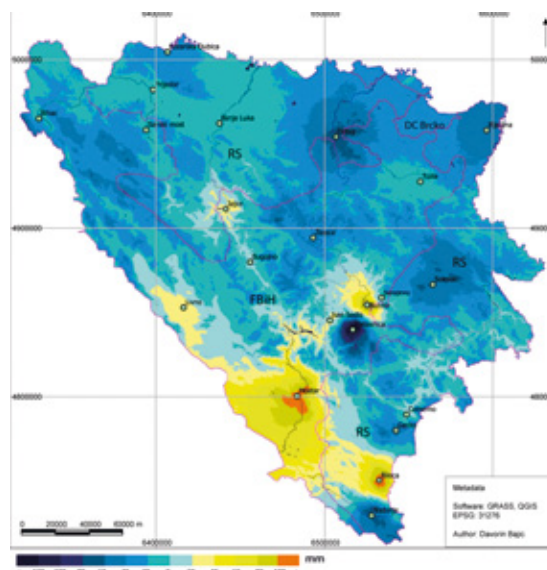
41 Pojam koji se odnosi na kišu, ili je vezan za kišu, ili se koristi pri mjerenju kišnih padavina.

SLIKA 5.4.

Promjene godišnjih temperatura zraka u Bosni i Hercegovini (1981-2010. u poređenju sa 1961-1990.)

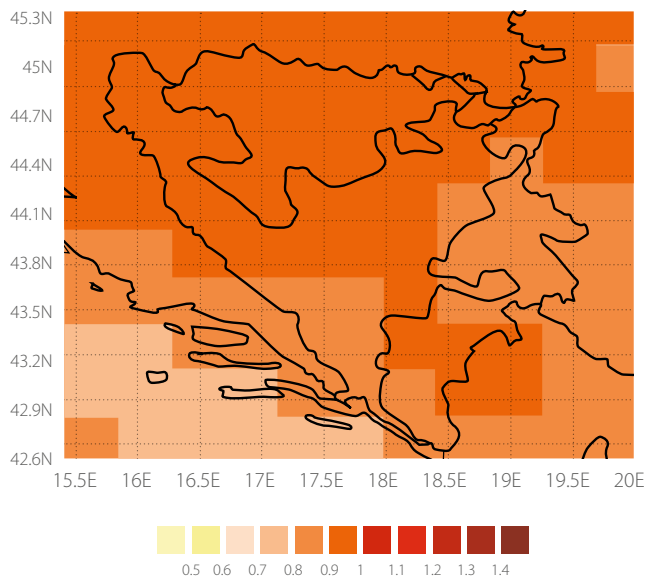
SLIKA 5.5.

Promjene godišnjih padavina u Bosni i Hercegovini (1981-2010. u poređenju sa 1961-1990.)

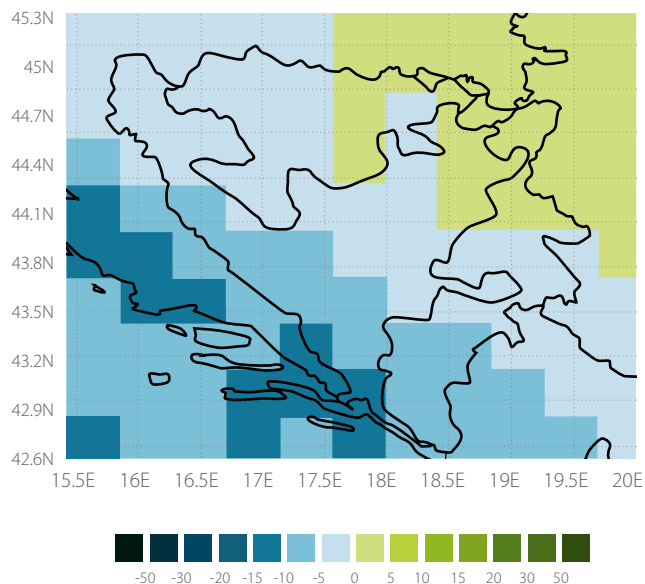
SLIKA 5.6.

Prosječna promjena godišnje temperature u °C i promjena padavina u %

Godišnje promjene padavina u % (2001-2030) - (1961-1990) :: a1b

Godišnje promjene temperature u °C (2001-2030) - (1961-1990) :: a1b

Ruralna područja su na prvoj liniji klimatskih promjena. Oko 50 posto zemljišne površine BiH koristi se za poljoprivredu, koja je značaja proizvođač stakleničkih gasova metana i azotnog oksida; oko 40 posto je pod šumama, što je važan odvodni kanal za ugljični dioksid; dok su do 10 posto samo stijene, koje igraju malu ulogu u nivou ugljika.

Bosna i Hercegovina je krajem 2000. godine postala članicom Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama i u oktobru 2009. podnijela je svoju „Inicijalnu komunikaciju“ u skladu s Konvencijom.⁴² Ovaj dokument sadrži popis stakleničkih gasova za 1990. godinu, te koristi model „EH50M“ za jugoistočnu Evropu za predviđanje vjerovatnih klimatskih promjena. Popis pripisuje gotovo 14 posto od ugljičnih emisija ekvivalenata za poljoprivredu, uključujući sedam posto emisija azotnog oksida iz tla, što uglavnom potječe iz primjene đubriva i vještačkih đubriva, te 4,5 posto kao metan, što uglavnom proizvodi stoka.

Trenutno se predviđa da će između 2031. i 2060. godine prosječne temperature rasti za oko 2 °C, što će rezultirati blažim zimama i vrelim ljetima (s maksimalnom ljetnom temperaturom koja će rasti do 5 °C) te povećanjem broja toplih dana koji će rasti za oko mjesec dana. Ljetne kišne padavine (juni-august) gotovo će se prepoloviti, a ukupni vremenski obrazac će postati promjenjiviji, s rastom učestalosti ekstremnih događaja kao što su suše, poplave, grad i jaki vjetrovi.

Osim što je proizvođač stakleničkih gasova, poljoprivreda je i sektor koji je najranjiviji na klimatske promjene. Predviđa se da će utjecaj budućih klimatskih promjena na poljoprivredni sektor biti uglavnom – ali ne u potpunosti – negativan. Vrelija, suhlja, duža ljeta znače da će usjevi zahtijevati više vode, a bit će manje kiše, čime će se povećati potreba za navodnjavanjem. Unatoč obilju vodnih resursa u zemlji, infrastruktura navodnjavanja je veoma ograničena, naprimjer trenutno se navodnjava samo 0,65 posto obradive površine.⁴³ Kombinacija širenja kišnih padavina, tipa tla, obrazaca žetve i infrastrukture navodnjavanja znači da je problem koncentriran u određenim područjima, pri čemu su Mostar, Bijeljina, Brod i Tuzla najviše pogođeni nedostacima tla i vode; dodatne prijetnje uključuju povećani rizik od poplava za žitarice zbog smanjenog sadržaja vlage; veći rizik od štete od grada kako postaju uobičajenije i intenzivnije gradne oluje; veća šteta po usjeve od jakih vjetrova i oluja.⁴⁴ Stoka je također pogođena gornjim vrijednostima i prosječnim vrijednostima temperatura, što potencijalno vodi do pregrijavanja i širenja bolesti.

Godina 2012. predstavlja četvrtu uzastopnu godinu u kojoj je poljoprivreda trpjela značajne gubitke zbog lošeg vremena. Ljetne suše i visoke temperature ozbiljno su pogodile poljoprivrednu proizvodnju i veliki procent povrća i kukuruza u unutrašnjosti zemlje uništen je.⁴⁵ To je imalo ozbiljne posljedice za ruralna područja u BiH jer negativno utječe na ruralna domaćinstva i budžete domaćinstava.

Efekti klimatskih promjena pružaju neke nove mogućnosti budući da rast minimalne temperature naprimjer omogućava uzgajanje kasnijih usjeva, kao što je ozima pšenica, čime se omogu-

“ Osim što je proizvođač stakleničkih gasova, poljoprivreda je i sektor koji je najranjiviji na klimatske promjene.

”

⁴² Initial National Communication of Bosnia and Herzegovina under the United Nations Framework Convention on Climate Change, 2009. godina.

⁴³ Prije rata ukupno je bilo jedan posto, ali je znatno opalo zbog ratnih razaranja, zagađenja minama i slabog održavanja.

⁴⁴ *Sprečavanje grada u Republici Srpskoj, dokumentacija i grada, 2012.* Naprimjer, u sjevernom i istočnom dijelu Bosne i Hercegovine prosječan broj dana s gradom je 26,3 posto u posljednjih pet godina, s minimalnim brojem od 21 gradnog dana (2008. i 2011). Ovo se poredi s prosjekom manje od 10 gradnih dana tokom 1961-1990.

⁴⁵ Udruženje poljoprivrednih proizvođača.

ćava i veća žetva. Ipak, predviđeni porast temperatura, zajedno s promjenama u pogledu kišnih padavina i isparavanja, vjerovatno će značajno negativno utjecati na ruralna područja i sisteme poljoprivrede u Bosni i Hercegovini, pogotovo u mediteranskim krajevima i na sjeveru.

5.5.1. Opcije za smanjenje emisija stakleničkih gasova iz poljoprivrede

Najčešće slabosti u stočarstvu BiH su slaba proizvodnja i čuvanje krmnog bilja; loše hranidbene navike, koje ne odgovaraju promijenjenim hranidbenim potrebama životinja; loše odlaganje i rukovanje đubrivom; loša higijena mlijeka.⁴⁶ Prve tri su direktno povezane s emisijama stakleničkih gasova, a moglo bi se poduzeti nekoliko preporučenih mjera kako bi se i povećao profit i smanjile emisije stakleničkih gasova:

- Obavljati žetvu krmnog bilja, pogotovo trave, dok je mlađe i probavljivije, te zaštititi uskladištene usjeve od šteta uzrokovanih vremenskim prilikama; da bi se to postiglo, često će biti potreban prijelaz sa sijena na silažu. Viša provarljivost krmiva smanjit će proizvodnju metana i povećati opskrbu životinja energijom i proteinima, te će time smanjiti potrebu za skupim koncentratima;
- Prilagoditi energetske i proteinske sadržaje stočne hrane fazi laktacije ili rasta, tako da se koristi maksimalna prednost genetskog potencijala životinja i tokom rane laktacije izbjegne bacanje novca u kasnoj laktaciji. Jednako kao što će povećati prinos i smanjiti troškove, ovo će smanjiti i sadržaj azota u đubrivu i tako smanjiti proizvodnju azotnog oksida;
- Propisno odlagati đubrivo, tamo gdje se ne izlijeva u vodene tokove, te ga zakopati u zemlju odmah nakon bacanja. To će smanjiti zagađenje voda, povećati opskrbu usjeva azotom, te smanjiti emisije azotnog oksida.

Ratari će također morati uvesti promjene kao što je prilagođavanje količine vještačkih đubriva kao i pravovremenost njihove upotrebe u skladu sa potrebama usjeva, uz bolje vođenje računa o nutritivnom stanju tla.

Ove preporuke nisu ništa novo, već su standardni dio svakog kodeksa dobre poljoprivredne prakse. Međutim, one se obično ignoriraju u BiH (i na cijelom zapadnom Balkanu) iz dva glavna razloga:

- Struktura poljoprivredne proizvodnje vrlog malog nivoa, naprimjer dvije trećine stočara u BiH ima tek jednu kravu, a više od 99 posto njih ima manje od 20 grla stoke (vidjeti dio 7.1). Većina poljoprivrednika nema formalno poljoprivredno obrazovanje, uz ograničena finansijska sredstva, te uzgajaju usjeve i stoku kao sekundarnu aktivnost, dok najveći dio prihoda ostvaruju iz zaposlenja ili penzije – što znači da imaju malo poticaja i ograničenu sposobnost da uvedu potrebne promjene;
- Glavne slabosti poljoprivrednih savjetodavnih službi, koje imaju samo dio resursa potrebnih da bi učinkovito radile s više od 160.000 stočara i još većim brojem ratara.

⁴⁶ Sektorska studija IPARD-a, Sektor mesne i mliječne industrije u Bosni i Hercegovini, FAO, 2012.

Ako sagledamo ruralna područja, porast korištenja obnovljivih izvora energije smanjit će emisiju ugljičnog dioksida, a sadašnja široka upotreba drveta za gorivo u ruralnim domovima treba biti razmotrena kao moguća osnova na kojoj bi se uvodile promjene.

5.5.2. Opcije za odgovor na klimatske promjene

Ako se klima u BiH bude mijenjala kako se predviđa, onda će možda biti potreban cijeli spektar različitih koraka da bi se odgovorilo na nove uvjete:

- Promjena sistema poljoprivredne proizvodnje te usjeva i sorti koje se uzgajaju, uključujući razvoj i usvajanje novih sorti;
- Usvajanje novih tehnika uzgoja, kao što je minimalna obrada tla, kako bi se sačuvala vlažnost tla;
- Proširenje i poboljšanje infrastrukture navodnjavanja, te veće korištenje kapajućeg navodnjavanja i sofisticiranija kontrola trajanja i vremena navodnjavanja;
- Povećano korištenje fizičke zaštite od grada i vjetrova, posebno u voćnjacima i povrtnjacima;
- Gajenje pasmina stoke koje bolje podnose vrućinu;
- Prilagodba staja za bolju kontrolu temperature, uz prskanje vodom i aktivne ventilacijske sisteme za određene vrste stoke.

Da bi se ovo desilo u Bosni i Hercegovini, bit će potreban vrlo proaktivan program istraživanja prilagodbi, dobro uvezanih u regionalni i globalni razvoj, kao i mehanizmi prenošenja tih novih tehnologija poljoprivrednicima. Krupna poboljšanja u obuci i savjetovanju na polju poljoprivrede bit će potrebna ako se želi da poljoprivreda ispunji svoj potencijal, smanji ispuštanje stakleničkih gasova te odgovori na prijetnje i prilike koje sa sobom nose klimatske promjene (vidjeti dio 6.4).

Dok prosječni stanovnik čvrsto vjeruje da se klima mijenja i predstavlja rizik za njegovo blagostanje, slabo razumije koji su to detaljni utjecaji te kako se njima prilagoditi. Kreatori politika, s druge strane, svi prepoznaju činjenicu da su klimatske promjene prijetnja, ali uveliko o tome samo govore budući da se ne planiraju nikakve mjere prilagođavanja i ublažavanja kao odgovor u vidu politika.

“

Kreatori politika prepoznaju činjenicu da su klimatske promjene prijetnja, ali uveliko o tome samo govore budući da se ne planiraju nikakve mjere prilagođavanja i ublažavanja kao odgovor u vidu politika.

”

**KOJE SU
POSEBNE
KARAKTERISTIKE
ŽIVOTA U
RURALNIM
PODRUČJIMA?**

6. KOJE SU POSEBNE KARAKTERISTIKE ŽIVOTA U RURALNIM PODRUČJIMA?

Prepoznajući teškoće u dobivanju pouzdanih podataka, UNDP je naručio ekstenzivnu anketu ruralnih domaćinstava u Bosni i Hercegovini kao osnovu za ovaj NHDR. Poznata kao „Anketa ruralnih domaćinstava“ (RHS) i provedena 2012. godine, ova anketa je obuhvatila 3.055 seoskih domaćinstava, od kojih se sva nalaze van određenih „urbanih naselja“. Anketa sadrži oko 180 pitanja koja su osmišljena, kada je god to bilo moguće, kako bi bila kompatibilna s postojećim podacima Ankete o budžetu domaćinstava i Ankete radne snage. RHS je koristio „pristup zasnovan na naselju“ kako bi definirao ruralno, što najvjerojatnije naglašava urbano-ruralne razlike u pogledu faktora poput pristupa uslugama, infrastrukturi i angažmana u poljoprivredi. Dio 5 sažima nalaze RHS-a, dopunjene i ponovno provjerene prema podacima iz cijelog niza drugih izvora (za detaljne informacije o RHS pogledajte online priloge 4 i 5 na adresi http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/poverty/rural-development-in-bosnia-and-herzegovina--myth-and-reality/).

6.1. Demografija

Za ukupno stanovništvo jedne zemlje smatra se da je najvažniji pojedinačni statistički podatak, ali to je i dalje pitanje koje je predmet značajne rasprave u BiH. Posljednji popis stanovništva proveden je 1991. godine, netom prije rata i masovnih kretanja stanovništva koja je on izazvao. Sve kasnije brojke su stoga tek procjene, pri čemu je posljednja vrijednost koju je objavila državna Agencija za statistiku da BiH ima 3.840.000 stanovnika,⁴⁷ kao što je procjena stanja sredinom 2011. godine.⁴⁸ To predstavlja pad od 12,3 posto u odnosu na popis iz 1991. godine od 4.377.000. Procjene UN-a govore da je broj stanovnika BiH između 3,2 i 3,4 miliona; stvarna brojka će biti potvrđena popisom 2013. godine.

⁴⁷ Ekstrapolirane procjene iz različitih anketa sugeriraju da je realnija procjena da u BiH živi 3,5 miliona stanovnika, ali ovo se tek treba verificirati na predstojećem državnom popisu stanovništva.

⁴⁸ <http://www.bhas.ba/tematskibilteni/demografija%20konacna%20bh.pdf> Tabela 9.

Nekoliko faktora stoji iza ove promjene, uz urbano-ruralni balans stanovništva, starosnu distribuciju i veličinu domaćinstva:

6.1.1. Migracije

Migracije su dugo karakteristika života u Bosni i Hercegovini, a trendove nakon Drugog svjetskog rata čini nekoliko faza:

- **Neposredno nakon Drugog svjetskog rata:** Brza emigracija, uglavnom iz političkih i etničkih razloga.
- **1950-e:** Interne migracije iz ruralnih u urbana područja, koje je poticao brzi program industrijalizacije u novoj državi Jugoslaviji, uz snažno ohrabivanje vlasti. Ovaj trend je nastavljen od tada, ali se najupečatljivija promjena od agrarnog u industrijsko društvo desila za malo više od jedne decenije.
- **1960-e i '70-e:** Značajna emigracija relativno nisko kvalificiranih radnika koji su tražili posao u inostranstvu kao „gastarbeiteri“, što im je omogućilo da šalju redovne doznake svojoj rodbini kod kuće. Ti radnici bi obično zadržali imovinu i društvene veze u BiH, tamo gdje bi se vremenom vratili kada odu u mirovinu.
- **1990-e:** Masovne unutrašnje i vanjske migracije kako bi se izbjegle borbe, s procjenom da je 1,2 miliona ljudi napustio zemlju, a još je jedan milion interno raseljen. Od kraja rata, UNHCR je pokušavao pratiti proces povratka stanovništva. Do septembra 2011. godine, procjenjuje se da se oko 450.000 ljudi vratilo iz inostranstva (malo ispod 40 posto od procijenjenog broja onih koji su napustili zemlju), te da je oko 580.000 interno raseljenih osoba (što je nešto ispod 60 posto od ukupnog broja) vratilo u svoje domove; gotovo polovina njih se klasificira kao „manjinski povratak“, to jest povratak ljudi koji su se vratili tamo gdje više nisu predstavljali većinsku etničku grupu.⁴⁹
 To znači da se oko 750.000 bivših stanovnika BiH sada zauvijek naselilo u drugim zemljama (te čine jednu od najvećih svjetskih dijaspora) ili umrlo u inostranstvu. Oko 420.000 interno raseljenih nije se vratilo u svoje predratne domove; tek nešto iznad 110.000 još uvijek se oficijelno registrira kao interno raseljene osobe, dok se za ostale pretpostavlja da su preminuli tokom posljednjih dvadeset godina.
- **2000. i kasnije:** Obnovljene ekonomske migracije u potrazi za boljim prilikama, potpomognute većim pristupom u zemlje EU (bevizni režim), pri čemu su doznake iz inostranstva ponovo postale važan izvor prihoda za mnoge porodice.

Kombinacija emigracije i djelomičnog povratka, zajedno sa internim natalitetom i mortalitetom, dovela je do procjene od 12 posto pada ukupnog broja stanovnika⁵⁰ tokom 20 godina, od 1991. do 2011.

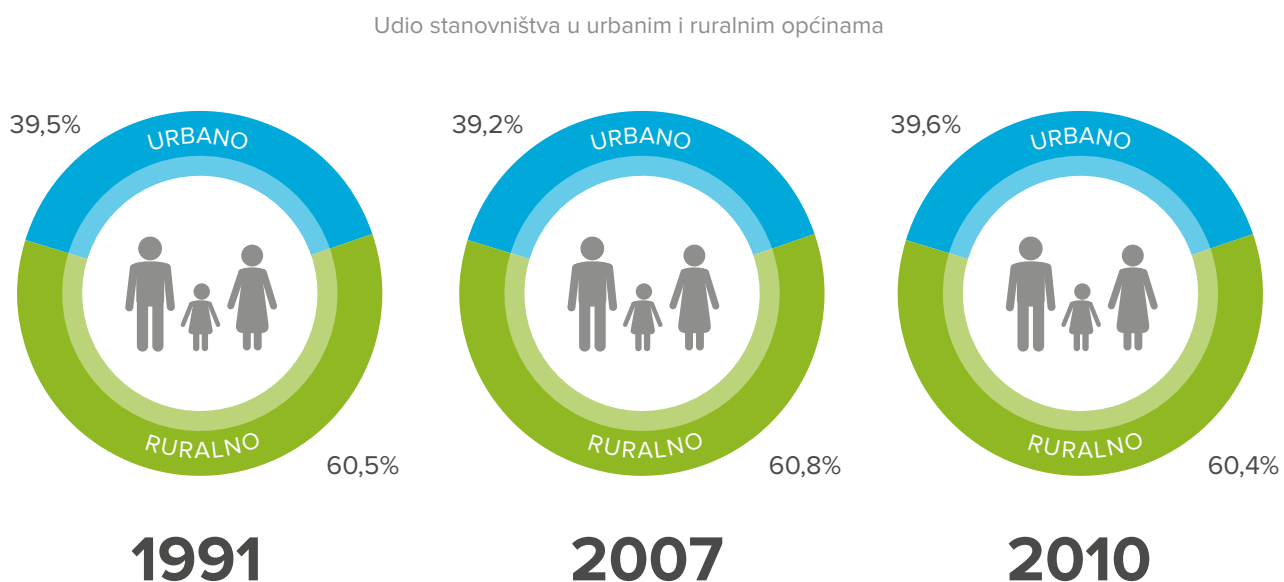
⁴⁹ <http://unhcr.ba/wp-content/uploads/2011/10/September-Stat-Package1.pdf>

⁵⁰ Do 30 posto, prema nekim procjenama! Ponovno, državni popis bi to trebao verificirati.

6.1.2. Ruralno stanovništvo

Isti faktori koji zamagljuje procjene ukupnog stanovništva otežavaju i mjerenje ruralnog stanovništva, ali raspoloživi podaci (vidjeti sliku 6.1.) sugeriraju da je udio stanovništva koje živi u ruralnim područjima (tj. slabo naseljenim općinama, primjenjujući „pristup na osnovu područja“ u definiranju ruralnosti) ostao gotovo konstantan u posljednjim decenijama, što pokazuje vrlo blagi porast, sa 60,5 posto na 60,8 posto, od 1991. do 2007. godine, te potom ponovni pad na 60,4 posto u 2010. godini.

SLIKA 6.1. PODJELA NA RURALNO I URBANO STANOVNIŠTVO BIH: 1991-2010.

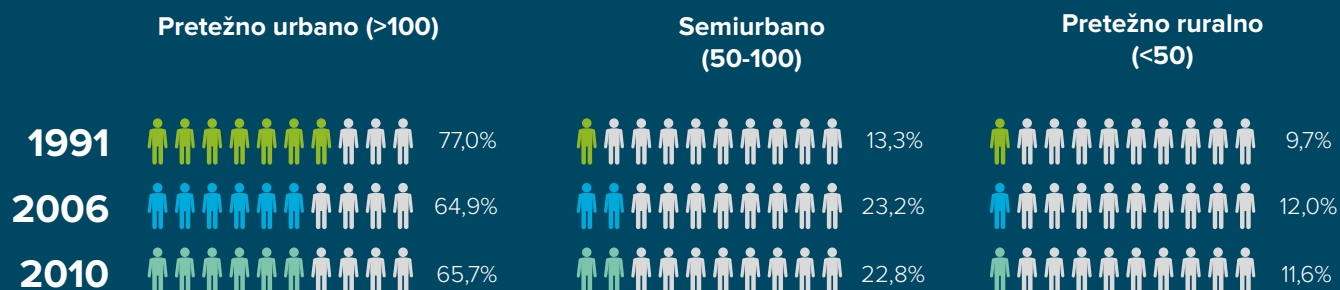
Izvor: Popis stanovništva 1991; Anketa o budžetu domaćinstva 2007; Općinski podaci 2010.

Ovaj statični udio ruralnog stanovništva suprotan je dugoročnim trendovima koji se nalaze diljem Evrope (vidjeti dio 5.2.), i može biti dijelom artefakt iz poređenja različitih anketa koje koriste različite metodologije.

Da bi se detaljnije razumjela ruralno-urbana pomjeranja stanovništva, analiza dijela ukupnog stanovništva koje živi „pretežno urbanim“, „poluurbanim“ i „pretežno ruralnim“ općinama pruža jasnije razumijevanje pomjeranja stanovništva, međutim još uvijek otkriva da je udio stanovništva koje živi u ruralnim i poluurbanim područjima gotovo nepromijenjen.

SLIKA 6.2. RURALNO-URBANA POMJERANJA STANOVNIŠTVA U FBIH, 1991-2010.

Ruralnost po grupi
(Broj u zagradama je broj stanovnika po kvadratnom kilometru)

Izvor: Zavod za statistiku BiH

Nekoliko važnih razlika se može vidjeti između dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) (slika 6.2.) doživjela je izrazito pomjeranje iz urbanih u poluurbana područja tokom ovog perioda, zajedno s blagim porastom udjela ruralnog stanovništva. Najveći dio promjene desio se između 1991. i 2006. godine, s malom (i vjerovatno nebitnom) suprotnom promjenom od 2006. do 2010. godine.

Za prvih 15 godina Republika Srpska (RS) (slika 6.3.) doživjela je kretanja iz ruralnih u urbana područja, s veoma malom promjenom poluurbanog stanovništva; u posljednje četiri godine desila su se pomjeranja sa urbanih na poluurbana.

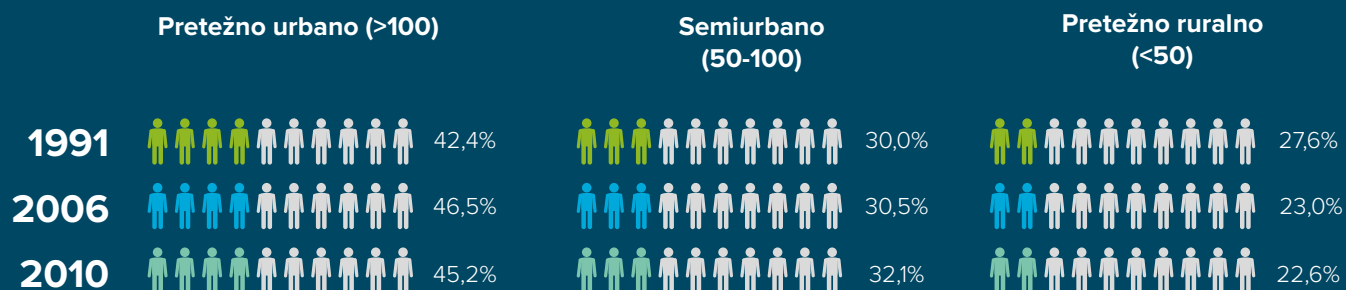
Opći zaključak za BiH da je udio stanovništva koji živi u ruralnim i poluurbanim područjima ostao gotovo nepromijenjen rezultira iz kombinacije urbanog rasta u onome što je sada RS i urbanog smanjenja u područjima koja su postala FBiH.

Neki sugeriraju da su mnogi ljudi odgovorili na ekonomske i druge teškoće u ovom periodu tako što su se vratili iz gradova u sela, gdje su mogli barem proizvesti dovoljno vlastite hrane i goriva te ostvarivati neki prihod od prodaje poljoprivrednih proizvoda. Dok se ovo moglo desiti tokom 1990-ih, podaci ne pokazuju nikakav trajniji efekt, te sugeriraju da su u RS-u ljudi vjerovatno napuštali sela tokom kriznih godina. Međutim, treba upamtiti da je u većini zemalja Evrope došlo do pada udjela ruralnog stanovništva u ovom periodu (vidjeti dio 5.2.), tako da je razumno pretpostaviti da bi u Bosni i Hercegovini, da nije pretrpjela rat i uz to povezane ekonomske teškoće, preseljene u gradove bilo izraženije.

Iako je Bosna i Hercegovina vjerovatno doživjela najveće kretanje stanovništva od bilo koje evropske zemlje nakon Drugog svjetskog rata, neto rezultat je da je udio stanovništva koje živi u ruralnim područjima ostao relativno konstantan. Podaci i analiza na općinskom nivou u dijelu 3.3 ne ukazuju na brzu depopulaciju ruralnih područja kako se ljudi sele u gradove, niti je bosanski rat stvorio bilo kakav trajniji proces obrnute migracije iz gradova nazad na selo. Međutim, postoje znatne razlike od mjesta do mjesta, a neka ruralna područja zaista su doživjela depopulaciju, dok su ostala doživjela rast stanovništva.

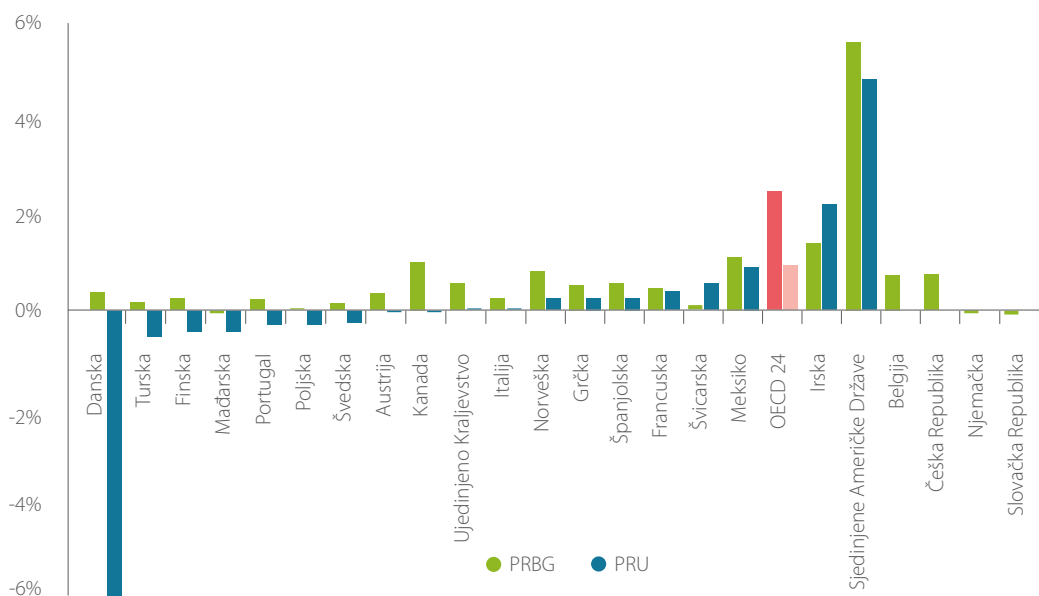
SLIKA 6.3. RURALNO-URBANA POMJERANJA STANOVNIŠTVA U RS-U, 1991-2010.

Ruralnost po grupi
(Broj u zgradama je broj stanovnika po kvadratnom kilometru)

Izvor: Zavod za statistiku BiH

Još uvijek nisu raspoloživi podaci za Bosnu i Hercegovinu za ruralna područja podijeljena u „pretežno ruralna blizu grada“ i „pretežno ruralna udaljena“. Jedan primjer potencijalnog značaja ove podjele (slika 6.4.) pokazuje promjenu stanovnika između 1995. i 2009. godine za ove dvije vrste regija u zemljama OECD-a je sljedeći:

SLIKA 6.4.

Promjene populacije PRBG i PRU – 1995-2009.

Izvor: OECD Regions at a Glance, 2011.

Sa samo jednim izuzetkom, Irske, svaka zemlja doživjela je brži rast ruralnih regija blizu gradova nego udaljenih ruralnih regija, a u mnogim slučajevima udaljene regije izgubile su stanovništvo, dok su ruralne regije blizu gradova rastle.⁵¹ Sasvim je moguće da ukupna slika relativno spore depopulacije ruralnih područja u BiH može kriti neka značajna kretanja stanovništva između ruralnih područja.

6.1.3. Starosna struktura

Ukupno stanovništvo Bosne i Hercegovine je relativno mlado, sa srednjom starošću od 38 godina.⁵² Žensko stanovništvo je prosječno dvije godine starije od muškog, pri čemu se najveći dio te razlike pojavljuje u gornjoj starosnoj dobi zbog dužeg očekivanog životnog vijeka žena. Tek malo više od dvije trećine stanovništva je radno sposobno; to pruža jaku demografsku bazu za finansiranje krupnih javnih rashoda na obrazovanje, penzije i zdravstvenu zaštitu iako će sposobnost države da ispuni te obaveze zavisiti od njene privrede kao i demografije.

Međutim, kombinacija opadanja nataliteta i selektivne migracije prema vani znači da stanovništvo stari. To je posebno slučaj u ruralnim područjima, gdje je u 21-godišnjem periodu, od popisa stanovništva 1991. godine do Ankete ruralnog domaćinstva 2012. godine, prosječna starost ruralnog stanovništva porasla sa 33 na 40 godina. U cijeloj zemlji, najozbiljnija implikacija ovog trenda starenja je to da će radno sposobno stanovništvo čiji broj opada morati podržavati penzije i zdravstvene troškove sve veće grupe penzioniranih ljudi. U ruralnim područjima to znači da će biti manje ljudi da pruže usluge ostarjelom stanovništvu, a kada se zatvore seoske prodavnice, kafane i zdravstvene usluge manje mobilno starije stanovništvo može postati jako izolirano.

6.1.4. Struktura domaćinstava

Prosječna veličina domaćinstava u BiH, kako je mjerena u popisu stanovništva i kasnijim anketama, pokazuje postojan pad sa 3,6 osoba u 1991. na 3,4 osobe u 2004. i 3,3 u 2007. godini.⁵³ To pokazuje da su domaćinstva u BiH nešto manja od prosjeka u novim državama članicama (3,6) ali još uvijek veća od onih u EU-15 (3,0).

Anketa o budžetu domaćinstava iz 2004. godine ustanovila je da su ruralna domaćinstva bila oko 20 posto veća od onih u urbanim naseljima, sa 3,63 u poređenju sa 3,06 članova.⁵⁴ Anketa ruralnih domaćinstava također je otkrila da je glava oko 81 posto ruralnih domaćinstava muškarac, pri čemu su glave 85 posto ženskih domaćinstava bile udovice.

⁵¹ Četiri zemlje s desne strane grafikona – Belgija, Češka Republika, Njemačka i Republika Slovačka - nemaju udaljene ruralne regije prema ovoj definiciji, dok Holandija nema "pretežno ruralne regije".

⁵² Anketa o budžetu domaćinstava, 2007.

⁵³ Izvor: Popis stanovništva 1991; Ankete o budžetu domaćinstava 2004. i 2007.

⁵⁴ Anketa ruralnih domaćinstava 2012. generirala je nižu procjenu veličine ruralnog domaćinstva, na 2,9 osoba. To vjerovatno odražava neke metodološke razlike kao i nastavak smanjenja kako ruralnih tako i urbanih domaćinstava.

6.2. Prihod i zaposlenost

Anketa ruralnih domaćinstava omogućila je nezavisnu procjenu stope nezaposlenosti u ruralnim područjima. Ona je usmjerena na različite izvore prihoda domaćinstava, kao što su redovno zaposlenje, zaposlenje na kratki rok i sezonsko zaposlenje, penzije, itd.

6.2.1. Zaposlenost i nezaposlenost

Nezaposlenost na nivou države i u ruralnim područjima

Anketa radne snage 2012. zabilježila je da je u BiH stopa nezaposlenosti 28,0 posto, što je bilo dramatično više od prosjeka od 9,7 posto u EU. Od tada, nastavak djelovanja eurokrize utjecao je na porast nezaposlenosti u cijeloj Evropi, a vrlo vjerovatno i u BiH.

Brojka za BiH, na osnovu službenih statistika i definicije ILO-a, gotovo izvjesno je pretjerana zbog neformalne zaposlenosti i samozaposlenosti (vidjeti okvir 6.1.), ali čak i tako ukazuje da je situacija sa zaposlenošću u BiH vrlo ozbiljna.

Stopa nezaposlenosti mjeri se kao udio „ekonomski aktivne populacije“, to jest svako ko ili radi (bilo da je zaposlen ili samozaposlen) ili je voljan da radi, te stoga isključuje ljude ispod 15 godina, redovne studente, domaćice, penzionere, osobe u vojnoj službi i osobe nesposobne za rad.

Dio Ankete ruralnih domaćinstava koji se bavi zaposlenošću uključio je opciju *Nezaposlen (ne može se zaposliti, ne želi raditi)*; oko 38 posto ekonomski aktivnih anketiranih izabralo je ovu opciju.

Međutim, standardna definicija „nezaposlenog“, kako je koristi Međunarodna organizacija rada (ILO), također uzima u obzir da li je osoba trenutno bez posla, raspoloživa za posao i da li aktivno traži posao. Definicija približna ovoj primijenjena je u podacima za Anketu ruralnih domaćinstava kako bi se odabrali ljudi koji:

- a) Sebe opisuju kao nezaposlene;
- b) Trenutno ne rade; i
- c) Prijavljeni su na birou za zapošljavanje.

Ova definicija rezultira kao stopa nezaposlenosti od 19,0 posto za ruralno područje BiH.

I Anкета radne snage i Anкета ruralnih domaćinstava nastoje izmjeriti stvarnu zaposlenost bez obzira na to da li je ili nije formalizirana, ali još uvijek je vjerovatno da bi neki anketirani, koji rade u neformalnom sektoru za gotovinu, propustili da to spomenu anketaru. Stoga je moguće da brojke iz navedenih anketa do izvjesne mjere preuveličavaju nezaposlenost, baš kao što brojke o nezaposlenim u drugim evropskim zemljama mogu također biti pretjerane.

Dok se definicija ILO-a obično koristi za međunarodna poređenja, druge se definicije također koriste tako da se može naići na drugačije (i često više) brojke za BiH.

OKVIR 6.1.

Mjerenje nezaposlenosti

Rezultati Ankete ruralnih domaćinstava (RHS) daju procjenu o 19,0 posto nezaposlenih u ruralnim područjima – značajno nižu od nacionalnog prosjeka – iako može biti izvjesnih metodoloških razlika i razlika u pogledu uzorka između ove ankete i Ankete radne snage iz 2000. godine. Međutim, i RHS i službene statistike (dio 3.3.3) ukazuju na to da ruralna područja nemaju natprosječnu nezaposlenost.

Uzroci zaposlenosti na nivou države i u ruralnim područjima

Anketa radne snage iz 2012. godine⁵⁵ daje vrlo uopćen pregled zaposlenosti (uključujući samozaposlene i neplaćene radnike u porodici) u poljoprivredi (20,6 posto), industriji (30,4 posto) i usluga (49,1 posto), sa 167.000 osoba koje su zaposlene u poljoprivredi. Nažalost, anketa ne pruža daljnju podjelu na specifične aktivnosti niti klasifikaciju između urbanih i ruralnih područja.

Od tri široke kategorije, jedina koja se čini specifično ruralnom jest poljoprivreda, koja otvara prostor za pretpostavku da se gotovo sav rad u poljoprivredi obavlja u ruralnim područjima. Međutim, kako OECD u svom pristupu klasificira cijele općine ili druge regione kao „urbane“ ili „ruralne“ na osnovu gustoće stanovništva, značajna količina poljoprivrednih aktivnosti i zaposlenosti može se također naći u „urbanim“ općinama.

Ovaj dio razmatra ukupnu ruralnu zaposlenost i nezaposlenost korištenjem trenutno raspoloživih podataka, a dijelovi 6.3.2. i 7.3. koriste izvjestan broj drugih načina na koje se može posmatrati specifična poljoprivredna zaposlenost. Ovo područje bi imalo koristi od daljnjeg rada na anketama kako bi se detaljno sagledalo šta i gdje rade ljudi u ruralnim područjima, tako da se sklopi sveobuhvatna slika ruralne ekonomije i njenih veza s urbanim područjima.

6.2.2. Prihod ruralnog domaćinstva

Uvijek je izazov dobiti precizne podatke o prihodu putem anketa, dijelom zbog toga što je prirodna tendencija anketiranih da budu oprezni i da umanjuju svoj prihod (okvir 6.2.), dijelom zbog teškoće u određivanju novčane vrijednosti za proizvode koji se proizvode i konzumiraju u domaćinstvu ili su dobiveni razmjenom robe za robu.

55 http://www.bhas.ba/tematskibilteni/lfs_bh.pdf

Anketa ruralnih domaćinstava nastojala je prikupiti podatke o prihodu u dva progresivna koraka:

- Prvo, anketirani su pitani koje izvore prihoda imaju, s liste od 30 mogućih opcija u šest grupa (prihod od zaposlenja; prihod od samozaposlenja; prihod od imovine i drugih vrijednosti; doznake iz inostranstva; doznake od članova porodice u BiH; penzije i druge socijalne beneficije). Anketirani su mogli, i obično i jesu, navesti više od jednog izvora prihoda domaćinstva.
- Anketirani su pozvani da navedu koliko prihoda imaju od svakog od izvora koji su upravo identificirali. Neki su tu informaciju dali, dok su neki odbili dati brojke.

OKVIR 6.2.

Mjerenje prihoda

U analizi podataka, anketirani koji su odbili da navedu izvore prihoda jednostavno su isključeni iz analize, kao da nisu ni bili anketirani.

U obračunu prosječnog prihoda iz svakog izvora, prosjek je zasnovan samo za one koji su naveli iznos prihoda, ali se primijenio na sve one koji su rekli da su dobivali neki prihod iz tog izvora. Drugim riječima, za nekog ko je priznao da je dobivao prihod iz određenog izvora pretpostavljalo se da je dobio isti nivo prihoda iz tog izvora kao i oni koji su i naveli taj izvor prihoda i dobiveni iznos.

Poznato je da je podatke o prihodu teško prikupiti, pogotovo zato što mnogi anketirani razumljivo sumnjaju da njihovi odgovori neće biti čuvani kao povjerljivi te tako mogu naći put do poreznih uprava ili drugih organa. Mogu se identificirati tri glavna izvora predrasuda:

- 1 Anketirani bi mogli neprecizno navesti svoje izvore prihoda. Osobito, neko ko je uključen u sivu ekonomiju (zaposlen ali plaćen gotovinom i neprijavljen organima) mogao bi odlučiti da prešuti taj izvor prihoda. Nema osobitog razloga zašto bi neko uradio suprotno, to jest navesti izvor prihoda koji oni zapravo nemaju, tako da ova predrasuda pokazuje tendenciju da umanjuje ukupni prihod domaćinstva.
- 2 Mnogi anketirani naveli su da su imali neki poseban izvor prihoda, ali su odbili da otkriju iznos. Udio ljudi koji je odbio da otkrije iznos kreće se od 0 posto (za neke kategorije prihoda od rente koje se primjenjuju samo na nekolicinu) do 97 posto (za naknadu članova odbora). Kada se uzme prosjek za sve moguće izvore prihoda, samo jedna trećina anketiranih, koji su naveli da su imali određeni izvor prihoda, bila je spremna reći iznos. Sasvim je moguće da bi oni s višim prihodom bili neskloniji reći iznos, tako da ova predrasuda može također dovesti do toga da se navodi niži ukupni prihod domaćinstva.
- 3 Konačno, anketirani koji su naveli iznos prihoda koji su primili iz određenog izvora mogli su dati netačan iznos, bilo zato što nisu znali tačan iznos (npr. prihod od prodaje vlastitih proizvoda), ili namjerno davati viši ili niži iznos. Neko ko želi da impresionira anketara mogao bi namjerno navesti veći prihod, dok bi neko ko je zabrinut zbog mogućeg oporezivanja mogao odlučiti da navede niži iznos. Ovi drugi su čini se vjerovatniji, i stoga bi ova predrasuda išla na to da umanjuje ukupni prihod domaćinstva.

Sve u svemu, sve tri potencijalne predrasude vjerovatno djeluju u istom smjeru, vjerovatno vodeći do značajno nižeg prikazivanja ukupnog prihoda domaćinstva. Jedan ublažavajući faktor ovdje je da druge redovne ankete pokazuju tendenciju da primjenjuju istu metodologiju i nailaze na iste predrasude, te bi stoga, iako procijenjena apsolutna vrijednost prihoda možda neće biti velika, poređenje s drugim anketama trebalo biti relativno pouzdano.

Uz ovo upozorenje, rezultati Ankete ruralnih domaćinstava u pogledu ukupnog novčanog prihoda su bili sljedeći:

TABELA 6.1.

Novčani prihod

IZVOR PRIHODA	PROSJEČNI MJESEČNI PRIHOD DOMAĆINSTVA		UDIO DOMAĆINSTAVA KOJA PRIMAJU PRIHOD IZ OVOG IZVORA %
	IZNOS	UDIO (%)	
Poljoprivreda	50 KM	6,5	9,4
Zaposlenje	517 KM	67,4	53,4
Samozaposlenje	13 KM	1,7	1,8
Usluge i sezonski rad	12 KM	1,5	4,8
Imovina	9 KM	1,1	2,5
Podrška:	167 KM	21,7	51,2
Doznake	1 KM	0,2	1,2
Porodica	3 KM	0,3	1,7
Socijalne beneficije	163 KM	21,2	49,6
Ukupno	767 KM	100.0%	-

OPASKA: USD/KM 1.475 (UN-ov službeni tečaj, avgust 2013.)

Izvor: Anketa ruralnih domaćinstava 2012.

Informacije su prikupljene za 30 kategorija potencijalnog prihoda domaćinstva te kombinirane u prikazane grupe prihoda. Daleko najčešći i najvažniji izvori prihoda su bili iz plata/beneficija ostvarenih kroz zaposlenje u kompaniji ili međunarodnoj organizaciji; i formalne/neformalne uplate podrške iz socijalnih beneficija i doznaka iz inostranstva. Samozaposlenje je bilo relativno rijetko, kao i prihod od imovine, dok je manje od 10 posto anketiranih domaćinstava prijavilo poljoprivredu kao izvor prihoda.

Posmatrajući apsolutni nivo prihoda, ukupni prihod domaćinstva od 767 KM (520 USD) mjesečno može se uporediti sa sljedećim nacionalnim prosjecima:

- 416 KM (282 USD) mjesečno, linija siromaštva po odraslom ekvivalentu uspostavljena 2011. godine (implicira mjesečne potrebe od oko 1.100-1.400 KM (746-949 USD) za tipično ruralno domaćinstvo od 3,4 osobe, uključujući odrasle i djecu).
- 545 KM (369 USD), prosječni mjesečni prihod domaćinstva zabilježen u „Panel seriji ankete domaćinstava“ 2001-2004;
- 830 KM (566 USD) prosječan mjesečni prihod domaćinstva porodica povratnika iz dijaspor anketiranih za jednu studiju IOM-a;⁵⁶
- 1.370 KM (929 USD) mjesečno, prosječna stvarna potrošnja domaćinstva izračunata 2012.⁵⁷

⁵⁶ "BiH ili ne BiH? Izvještaj o povratku mlade dijaspor na tržište rada u BiH"; Youth Employability and Retention Programme, 2011:1 <http://www.un.ba/novost/9885/to-bih-or-not-to-bih>.

⁵⁷ Preliminarni podaci iz Ankete o budžetu domaćinstava 2011. godine. Naslovna cifra od 1.672 KM (1.133 USD) uključuje i određenu pripisanu vrijednost za potrošnju hrane proizvedene kod kuće i goriva te pripisanu stanoštinu. Budući da nijedan od ova dva pripisana elementa nije uključen u procjene prihoda domaćinstva RHS, najrelevantnije poređenje je sa stvarnom brojkom za gotovinsku potrošnju od 1.370 KM (929 USD).

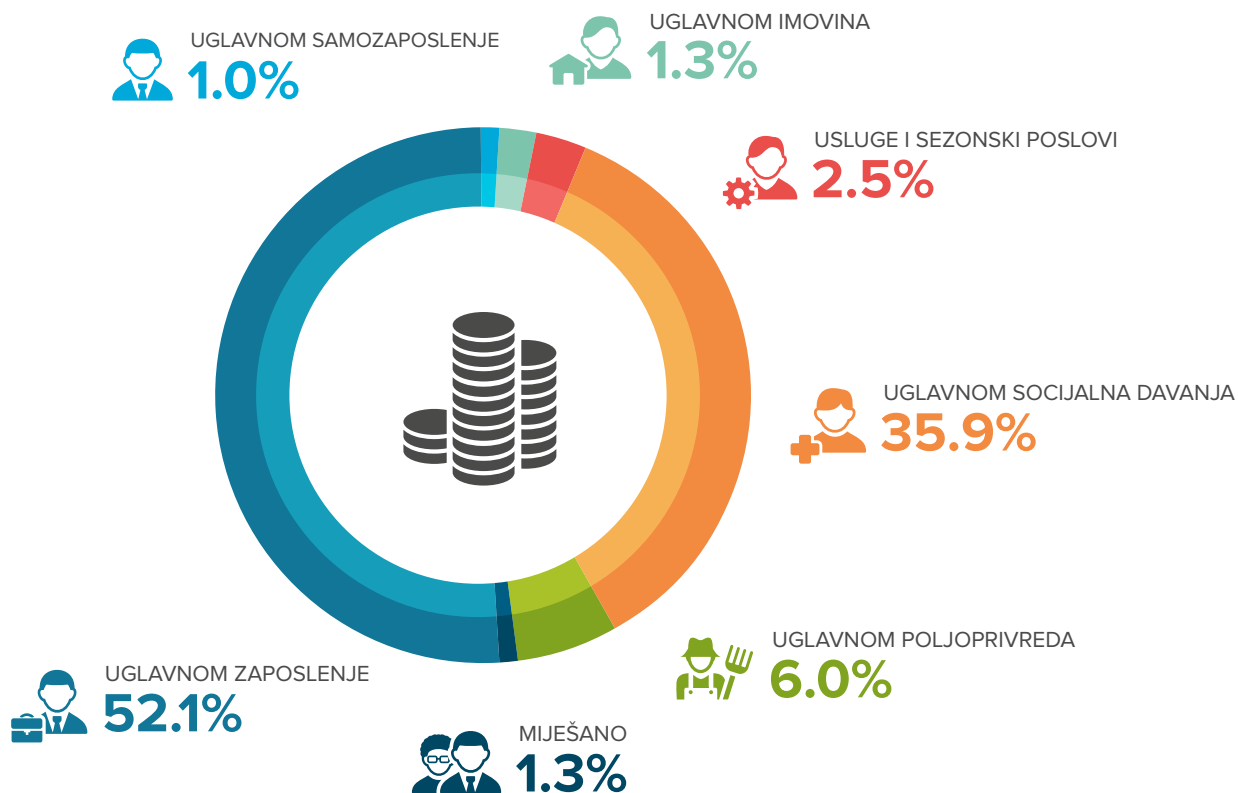
Dok podaci o ruralnom i urbanom prihodu nisu direktno uporedivi, čini se da mnoga ruralna domaćinstva žive na ivici siromaštva ili gore – što je u skladu s nalazima analize o siromaštvu na osnovu Ankete o budžetu domaćinstava iz 2007. godine (vidjeti dio 1.2.2.). Da bi se ovo bolje razumjelo, sljedeće poglavlje dijeli anketirana domaćinstva u grupe prema tipu i nivou prihoda.

6.2.3. Domaćinstva podijeljena po primarnom izvoru prihoda

Analiza RHS-a primarnih izvora prihoda u ruralnim domaćinstvima (vidjeti sliku 6.5). otkrila je da većina anketiranih ruralnih domaćinstava (52 posto) ostvaruje pola ili više svog prihoda iz redovnog zaposlenja, dok 36 posto njih najveći dio prihoda ostvaruje kroz razne oblike podrške. Samo šest posto domaćinstava zaradilo je najveći dio svog prihoda iz poljoprivrede, pri čemu čak manje njih zavisi od usluga i sezonskog rada, prihoda od imovine ili samozaposlenja.

Svako domaćinstvo je klasificirano prema tome u kojoj od šest glavnih kategorija ostvaruje najveći dio svog prihoda. Domaćinstva gdje nijedna kategorija nije dosegla 50 posto ukupnog prihoda klasificirana su kao „mješovita“, iako tek 1,3 posto spada u tu grupu; zapravo, većina domaćinstava pokazuje tačno suprotno od pluri-aktivnosti, s dominantnim izvorom prihoda koji predstavlja 85-95 posto od ukupnog za svaku od ostalih grupa:

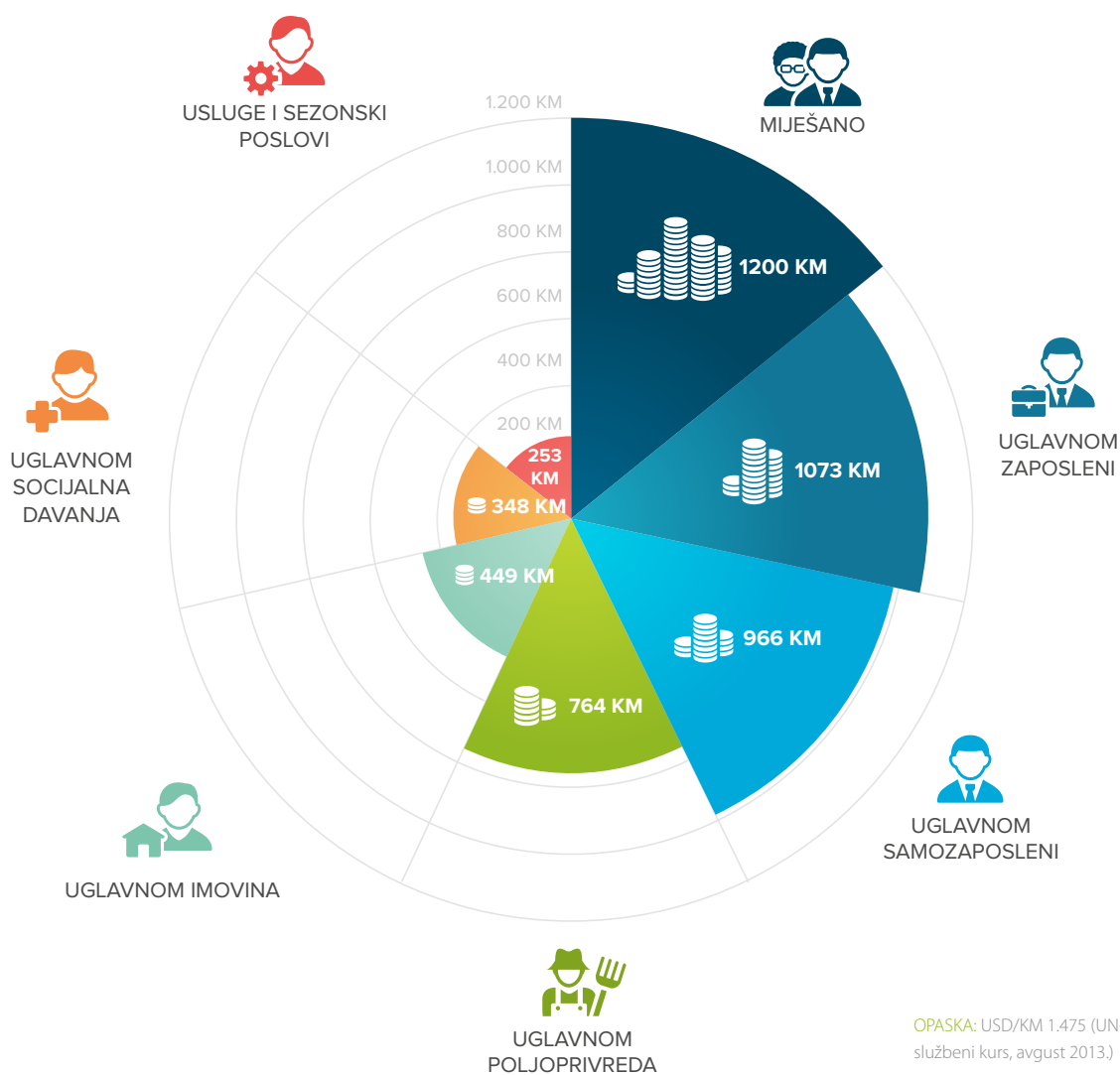
SLIKA 6.5. PODJELA RURALNIH DOMAĆINSTAVA PREMA PRIMARNOM IZVORU PRIHODA

Podjelom domaćinstava prema primarnom izvoru prihoda moguće je vidjeti kako mjesečni prihodi variraju prema vrsti prihoda (Slika 6.6).

Ova analiza pokazala je da najbogatija domaćinstva ostvaruju svoj prihod iz nekoliko izvora, dok su najsiromašnija ona koja pružaju usluge te ona koja su angažirana na određeno vrijeme i u sezonskom radu. Ona domaćinstva koja se oslanjaju na ostvarivanje prihoda iz poljoprivrede, na sredini su između ove dvije kategorije. Velika grupa domaćinstava koja živi uglavnom od doznaka također se bori, a oni koji žive uglavnom od prihoda od imovine znatno su ispod anketiranog prosjeka, što sugerira da su oni siromašne porodice koje pokušavaju ostvariti prihod iz iznajmljivanja imovine koju posjeduju.

SLIKA 6.6. PROSJEČNI PRIHOD DOMAĆINSTVA PREMA PRIMARNOM IZVORU PRIHODA

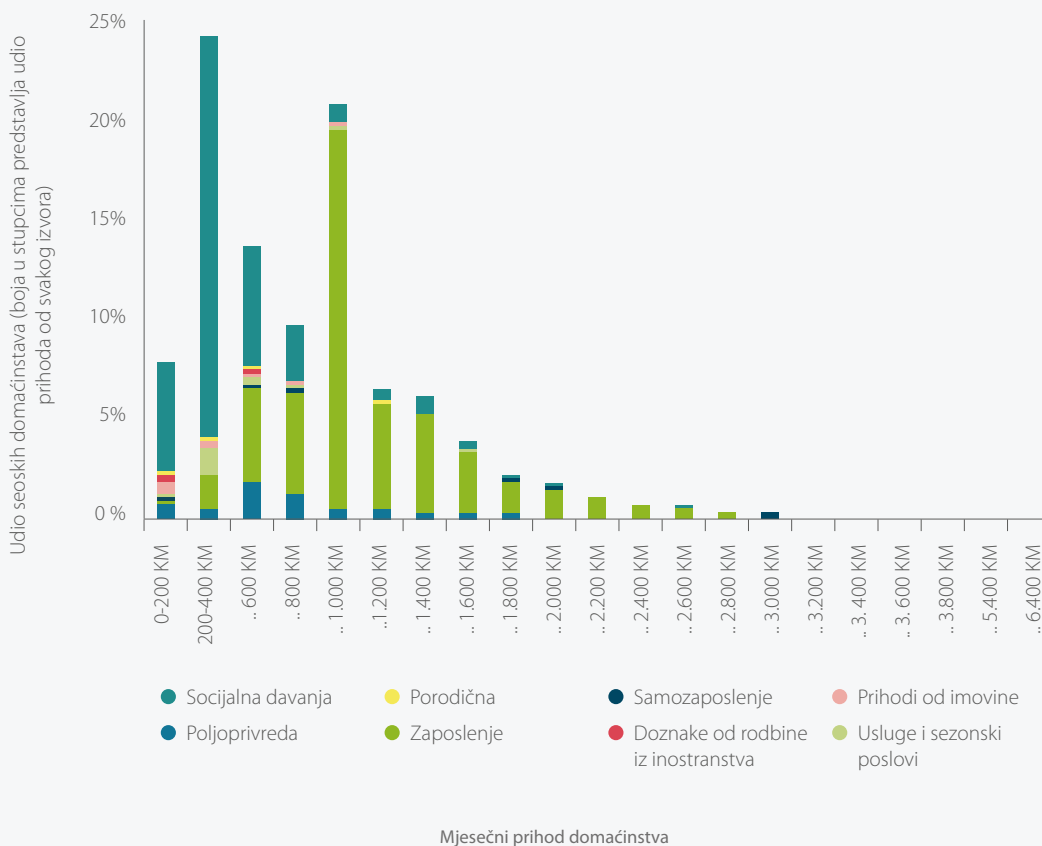
6.2.4. Raspodjela prihoda

Razmatranjem raspodjele prihoda i izvora prihoda za domaćinstva u raznim grupama prihoda (slika 6.7.), RHS je ustanovio da najveća grupa domaćinstava zarađuje 200-400 KM (136-271 USD) mjesečno i gotovo su u potpunosti zavisni od socijalnih beneficija. Druga grupa po veličini zarađuje 800-1.000 KM (542-678 USD) i generira gotovo sav svoj prihod iz redovnog zaposlenja.

Gotovo 90 posto domaćinstava u anketi prijavilo je mjesečni prihod ispod izračunate „porodične potrošačke korpe“ od 1.370 KM (929 USD) iako dva faktora ovdje treba imati na umu:

- 1 Vjeruje se da su brojke u pogledu prihoda dobivene iz RHS-a niže nego stvarne, a nekoliko procenata odgovora anketiranih bio je da je njihov prihod toliko nizak da je potpuno nevjerojatno;
- 2 Gotovo polovina ruralnih domaćinstava proizvodi neki udio vlastite hrane, što im daje prednost nad urbanim domaćinstvima.

Čak i tako, čini se da mnogo ruralnih domaćinstava živi u siromaštvu ili blizu siromaštva, pogotovo penzioneri i osobe koje žive od socijalnih beneficija.

SLIKA 6.7.

Raspodjela prihoda ruralnih domaćinstava

“
Postoje dvije glavne grupe domaćinstava u selima Bosne i Hercegovine: siromašne porodice koje veoma zavise od socijalnih beneficija i porodice srednjeg prihoda koje veliku većinu svog prihoda ostvaruju iz plaćenog zaposlenja.”

Jasno je da postoje dvije glavne grupe domaćinstava u selima Bosne i Hercegovine: siromašne porodice koje veoma zavise od socijalnih beneficija i porodice srednjeg prihoda koje veliku većinu svog prihoda ostvaruju iz plaćenog zaposlenja.

Malo je uspješnih poljoprivrednika, a nema posebno uspješnih poduzetnika u drugim poljima; čini se da je za veliku većinu ruralnih domaćinstava u BiH najbolji način da osiguraju visok prihod da se ne bave poljoprivredom niti da pokreću vlastitu firmu, već da se potrude da nađu dobar posao. A jedna stvar koju ne želite uraditi je završiti kao osoba koja zavisi od socijalnih beneficija.

6.2.5. Zaposlenje, prihod i rod

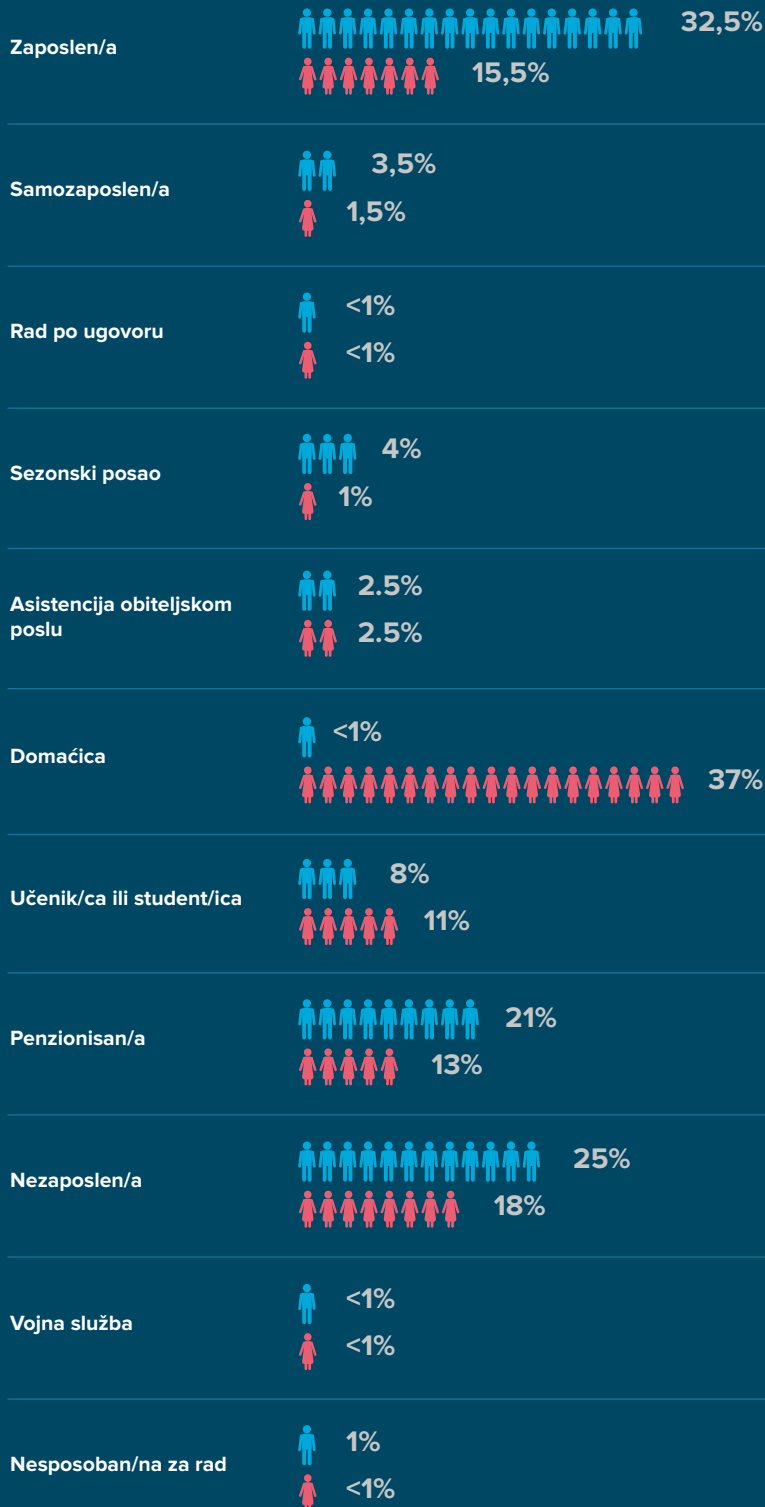
Ruralna područja i dalje odražavaju tradicionalne rodne uloge, pri čemu više od jedne trećine žena sebe definiše kao domaćice, a više od dva puta je veća vjerovatnoća da su muškarci zaposleni, samozaposleni ili rade po ugovoru (slika 6.8.). Međutim, žene čine 40 posto zaposlenih u starosnoj grupi od 16 do 26 godina i 30 posto u starosnoj grupi od 46 do 55 godina, što pokazuje značajnu emancipaciju žena u posljednjih 30 godina (slika 6.9.) Procent od 18 posto žena u starosnoj grupi od 56 do 65 godina odražava u velikoj mjeri tendenciju žena da se ranije penzioniraju, kao i promjene koje su se dešavale tokom 1970-ih i 80-ih kada su one odlučivale o tome da li će se zaposliti ili brinuti o porodici.⁵⁸

Da bi se odgovorilo na pitanje da li su ove karakteristike rodni uloga specifično ruralne ili su karakteristika za cijelu zemlju, urađeno je poređenje rezultata Ankete ruralnih domaćinstava s rezultatima za cijelu zemlju Ankete radne snage. Poređenje je otkrilo da žene u ruralnim područjima imaju tendenciju da čine manji dio zaposlene i samozaposlene radne snage nego što je to slučaj na nivou cijele države, što ukazuje na čak i veće razlike između ruralnih i urbanih područja. To je u skladu s komentarima koji su dati u mnogim izvještajima o ulozi žena u ruralnim područjima.

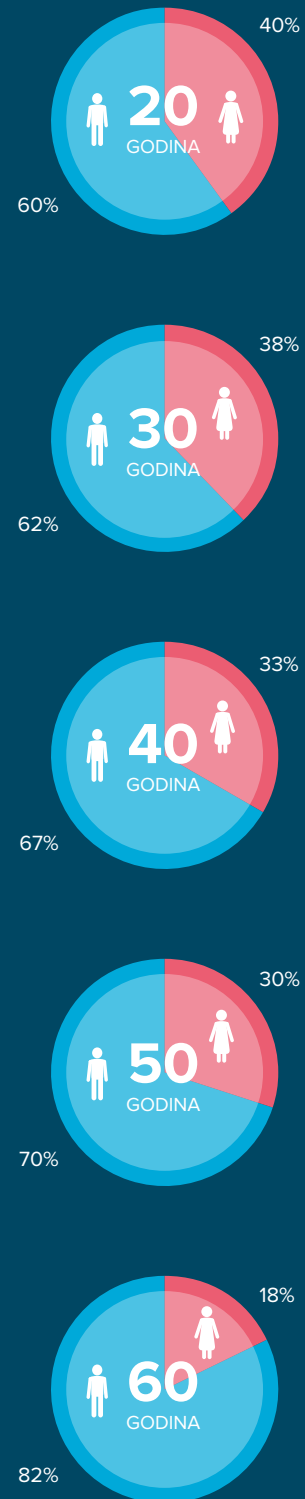
Sagledavajući rodne razlike u pogledu prihoda domaćinstva, RHS je pokazao da domaćinstva kojima je glava muškarac imaju tendenciju da ostvaruju veće prihode nego ona koja vode žene. Dodatno, samačka ženska domaćinstva čini se da zarađuju vrlo nizak mjesečni prihod i budući da 70 posto tih žena ima 60 ili više godina vrlo je vjerovatno da su one udovice.

⁵⁸ U nekim zemljama zapadne Evrope mnoge žene prestaju raditi određeni broj godina kako bi podizale djecu, a potom se vrate na posao kada im najmlađe dijete krene u školu. Da je ovaj obrazac uobičajen u BiH, tada bi kolona „30” bila niža nego i „20” i „40”, što nije slučaj. Ovo vjerovatno odražava relativno velikodušno porodijsko odsustvo koje se nudi u BiH, pri čemu se takve majke još uvijek računaju kao zaposlene.

SLIKA 6.8. ZAPOSLENJE ILI AKTIVNOST PREMA RODU

SLIKA 6.9. UDIO RODA MEĐU ZAPOSLENIMA, PO STAROSNOJ GRUPI

“

Više od jedne trećine (36 posto) radi na „malim posjedima“, proizvođači značajan dio vlastitih potreba za hranom, ali uz relativan angažman na poljoprivrednom tržištu.

”

6.2.6. Neformalno zaposlenje

Jedan statistički problem koji utječe na cijelu regiju je značajan broj osoba zaposlenih u neformalnom sektoru. S jedne strane, visoki nivo poreza na plate i socijalni doprinosi daju poslodavcima krupan poticaj da plaćaju gotovinom, na ruke, i da ne prijavljuju sve svoje radnike. S druge strane, registriranje kao nezaposleni može donijeti određene beneficije u pogledu zdravstvenog osiguranja i smanjenja raznih službenih dažbina, tako da ljudi koji zapravo rade još uvijek se možda registriraju kao nezaposleni. Kombinacija ovih dvaju faktora znači da službeni podaci imaju tendenciju umanjivati broj zaposlenih i uvećavati broj nezaposlenih; činjenica da registrirana nezaposlenost iznosi 45 posto a statistička procjena pri kojoj se koristi definicija ILO-a je „samo“ 28 posto, ukazuje do izvjesne mjere koliko je možda velika ova razlika.

Situacija u poljoprivredi je posebno kompleksna budući da neko može trošiti dio svog vremena radeći ili radeći po ugovoru za susjeda koji ima svoje poljoprivredno dobro – što je plaćeno gotovinom – a neki opet uzgajaju svoje usjeve i stoku, pri čemu se dio proizvoda proda – ponovno obično plaćano gotovinom – a neki zamjenjuju robu za robu, dok je neki opet konzumiraju u vlastitom domaćinstvu. Ovaj uobičajeni obrazac aktivnosti pomaže u jačanju ekonomske žilavosti ruralnih domaćinstava, ali može otežati stjecanje čvrste slike prihoda ili zaposlenja; sa oko 60 posto ukupnog stanovništva koje živi u ruralnim područjima, takve neformalne poljoprivredne aktivnosti mogu znatno poremetiti čak i nacionalnu statistiku. Priznajući ovaj problem, neka pitanja u Anketi ruralnih domaćinstava formulirana su tako da barem daju indicaciju značaja formalnog i neformalnog poljoprivrednog rada i trgovine.

6.3. Poljoprivreda i vrste poljoprivrednih dobara

Klasificiranjem ruralnih domaćinstava u četiri glavne grupe (nepoljoprivreda, vrtovi, mali posjedi i poljoprivredna dobra) prema količini zemlje koja se obrađuje i stoke koja se drži Anketa ruralnih domaćinstava utvrdila je da se tek iznad polovine ruralnih domaćinstava (51 posto) više ne bavi poljoprivredom nego njihovi urbani ili suburbani pandani, pri čemu njih preko trećine (36 posto) uopće nema poljoprivrednu proizvodnju. Više od jedne trećine (36 posto) radi na „malim posjedima“, proizvođači značajan dio vlastitih potreba za hranom, ali uz relativan angažman na poljoprivrednom tržištu. Neto gotovinski prihod koji oni ostvaruju iz poljoprivrede predstavlja tek nekoliko procenata ukupnog prihoda domaćinstva, ali hrana koju proizvode ima usto značajan efekt uštede prihoda. Više od 13 posto domaćinstava može se smatrati kao poljoprivredna dobra koja se stalno ili povremeno obrađuju te proizvode značajne proizvode za trgovinu. Međutim, čak i ova grupa stječe više od tri četvrtine prihoda domaćinstva iz nepoljoprivrednih izvora (uglavnom redovno zaposlenje i socijalne beneficije), te je stoga nezavisnija od nepoljoprivredne ekonomije i socijalnih politika nego od poljoprivredne ekonomije i njenih politika. Zapravo, manje od jedan posto domaćinstava mogu se klasificirati kao „komercijalna poljoprivredna dobra“ te su tako predmetom mjera IPARD-a za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje i tržišnog plasmana. To je jedina grupa domaćinstava kojima poljoprivreda donosi više od polovine bruto prihoda (za detaljne informacije vidjeti online prilog 5).

6.3.1. Prihod iz poljoprivrede

Iako je teško dobiti pouzdane procjene poljoprivrednog prihoda, ili doista ukupnog prihoda domaćinstva, 2.645 anketiranih u RHS-u pružilo je dovoljno informacija o veličini svoje zemlje (što ukazuje na vrstu njihovog poljoprivrednog dobra) i svojim izvorima prihoda, pa je najbolja procjena njihovog ukupnog poljoprivrednog prihoda stoga bila moguća. Kako se moglo očekivati, iznos i udio poljoprivrednog prihoda raste s veličinom poljoprivrednog dobra. Sa izuzetkom najvećih poljoprivrednih dobara, poljoprivredni prihod čini samo mali doprinos ukupnom prihodu domaćinstva, a domaćinstva koja uopće nisu uključena u poljoprivredu bolje stoje od svih malih posjeda i malih i srednjih poljoprivrednih dobara.

Ukupno gledano, ruralna domaćinstva ostvaruju 6,6 posto prihoda iz poljoprivrede, pri čemu ovaj procent raste ispod jedan posto među domaćinstvima koja su rekla da imaju malo ili nimalo zemlje ili stoke,⁵⁹ te do 60 posto ukupnog prihoda na velikim poljoprivrednim dobrima. Samo ta velika poljoprivredna dobra zaista zavise od poljoprivrede, dok mala i srednja poljoprivredna dobra u prosjeku ostvaruju jednu četvrtinu ukupnog prihoda iz poljoprivrede.

TIP POLJOPRIVREDNOG DOBRA	UDIO DOMAĆINSTAVA	MJESEČNI PRIHOD DOMAĆINSTVA			UDIO IZ POLJOPRIVREDE (%)
		POLJOPRIVREDNI	NE-POLJOPRIVREDNI	UKUPNO	
Nema poljoprivrede	35	6 KM	814 KM	820 KM	0.7
Vrt	16	4 KM	739 KM	743 KM	0.5
Mali posjed	36	58 KM	666 KM	723 KM	8.0
Mali		35 KM	688 KM	722 KM	4,8
Srednji		48 KM	711 KM	758 KM	6,3
Veliki		79 KM	617 KM	696 KM	11,4
Poljoprivredno dobro	13	206 KM	585 KM	790 KM	26,0
Malo		159 KM	595 KM	753 KM	21,1
Srednje		197 KM	562 KM	759 KM	26,0
Veliko		798 KM	531 KM	1,329 KM	60,1
Sva domaćinstva	100	51 KM	718 KM	767 KM	6,6

TABELA 6.2.

Prihod od poljoprivrede i drugi prihod prema tipu poljoprivrednog dobra

OPASKA: USD/KM 1.475 (UN-ov službeni kurs, avgust 2013.)

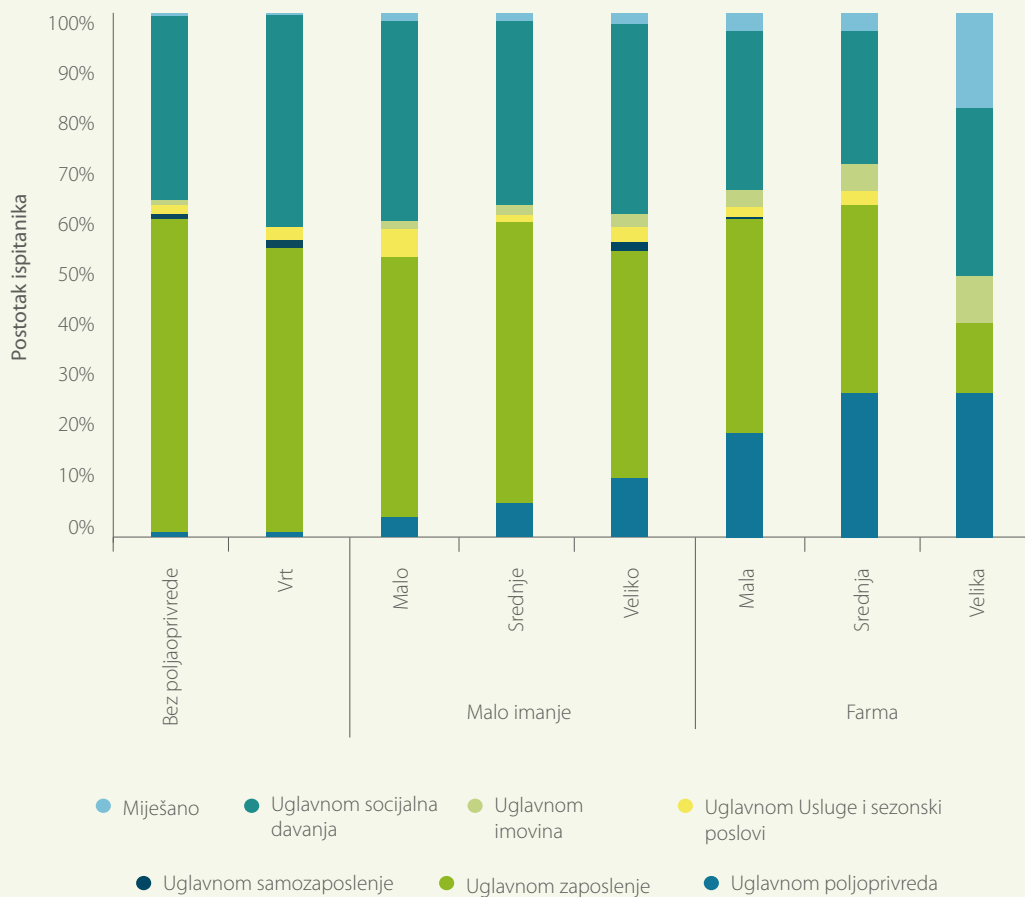
Izvor: Anкета ruralnih domaćinstava 2012.

⁵⁹ Kako može domaćinstvo koje je odgovorilo da „nema poljoprivrede“, tj. nulte vrijednosti u pogledu posjedovanja zemlje i stoke, imati bilo kakav prihod od poljoprivrede? Jedna od mogućnosti je da oni ustvari imaju nešto zemlje ili stoke, ali su odbili reći pojedinosti o tome. Druga je da prihod od prodaje „vlastitih proizvoda“ nije zapravo od poljoprivrede, već potječe iz prodaje drveta, rukotvorina itd. Treća je da ta domaćinstva nisu imala ili su imala malo stoke na dan ankete, ali da inače drže stoku. Ostala moguća objašnjenja se također mogu predviđjeti.

Prosjeci kao gore prikazani mogu sakriti neke važne varijacije i izuzetke, tako da sljedeći dijagram pokazuje kako se domaćinstva u okviru istog tipa poljoprivrednog dobra dijele na sedam tipova prihoda, koji su identificirani i analizirani u gornjem dijelu 6.2:

SLIKA 6.10.

Glavni izvor prihoda domaćinstva prema tipu poljoprivrednog dobra

Izvor: Anketa ruralnih domaćinstava 2012.

- Domaćinstva bez ikakve poljoprivrede ili samo s vrtom pokazuju sličnu raspoređenost na uzorku u cjelini: 50-60 posto ostvaruje najveći dio svog prihoda iz redovnog zaposlenja, dok oko 40 posto zavisi od socijalnih beneficija.
- Kako se moglo očekivati, zavisnost od poljoprivrede raste postojano u skladu s veličinom farme, progresivno zauzimajući i zarađeni prihod i beneficije.
- Čak i među malim posjedima ima nekih koji zavise od poljoprivrede u pogledu najvećeg dijela svog prihoda, iako više od 90 posto svih malih posjeda zavisi od nečeg drugog kao primarnog izvora prihoda.

- Negdje iznad jedne četvrtine srednjih i velikih poljoprivrednih dobara živi uglavnom od poljoprivrede, sa znatnom većinom koja živi od nečeg drugog.
- Već se pokazalo da relativno mala grupa „velikih poljoprivrednih dobara“ ima značajno viši nivo prihoda od ostatka uzorka, ona također uključuje i veoma različitu raspodjelu tipova prihoda domaćinstva: vrlo malo farmera s velikih poljoprivrednih dobara zavisi od prihoda zaposlenja (i vjerovatno su previše zaposleni na poljoprivrednom dobru da bi imali vremena da se negdje zaposle u punom radnom vremenu), umjesto toga oni pokazuju tendenciju da zavise od beneficija, poljoprivrede i mješovitih izvora prihoda.

Ako bi se pokušalo definirati „komercijalnu farmu koja radi u punom radnom vremenu“ kao domaćinstvo koje upravlja zemljištem od najmanje 30 hektara i/ili osnovnih stada te generira više od 75 posto svog prihoda iz poljoprivrede (što je slika koju mnogi ljudi u Zapadnoj Evropi imaju na umu kada je u pitanju pojam „poljoprivredno dobro“), to bi predstavljalo manje od 0,2 posto svih anketiranih ruralnih domaćinstava. Očito, poljoprivreda u Bosni i Hercegovini mora se posmatrati u drugom svjetlu.

6.3.2. Zaposlenost na poljoprivrednom dobru

RHS je ustanovio da je vrlo rijetko da se plaćeni radnici zapošljavaju na poljoprivrednim dobrima ili malim posjedima, pri čemu samo 0,5 posto ruralnih domaćinstava zapošljava poljoprivrednu radnu snagu. Tamo gdje su radnici zaposleni, to je u prosjeku tri osobe za 14 dana, pretpostavlja se za sezonske aktivnosti kao što je žetva ili branje voća. Prosječna dnevna nadnica je 31 KM (21 USD).

Polovina ukupnog zaposlenja je bila na malim posjedima i malim poljoprivrednim dobrima, sa 17 posto na velikim poljoprivrednim dobrima; iako su oni dovoljno veliki da zaposle nekoliko ljudi, jako je malo velikih poljoprivrednih dobara koja općenito nude mnogo posla. S obzirom na to da su oko 22 posto zaposlenja prijavila nepoljoprivredna domaćinstva, to bi sugeriralo da su neki anketirani uzeli u obzir nepoljoprivredni rad kada su odgovarali na ovo pitanje.

Ukupno gledano, poljoprivreda u BiH je izgleda u velikoj mjeri porodična poslovna aktivnost, i u velikoj mjeri izvan formalnog tržišta rada.

“

Polovina ukupnog zaposlenja je bila na malim posjedima i malim poljoprivrednim dobrima, sa 17 posto na velikim poljoprivrednim dobrima; iako su oni dovoljno veliki da zaposle nekoliko ljudi, jako je malo velikih poljoprivrednih dobara koja općenito nude mnogo posla.

”

6.4. Poljoprivredna obuka i savjetovanje

Anketa ruralnih domaćinstava je također istražila korištenje obuke, savjetodavnih i informativnih usluga u BiH.

Ukupno učešće u obuci čini se niskim jer je 10 posto anketiranih pohađalo obuku, uglavnom iz bogatijih domaćinstava. Pohađanje obuke također varira prema entitetima, pri čemu je 16 posto anketiranih u RS-u učestvovalo u obuci, nasuprot sedam posto u FBiH (slika 6.11). Mjesto obuke također utječe na prisutnost jednako kao i vrijeme koje to zahtijeva (anketirani su naglasili razdaljinu (44 posto) i vremenska ograničenja (38 posto) kao ono što ih odvraća od učešća u obuci).

Kao i kod obuke, sastanci s poljoprivrednim savjetnicima čini se da su relativno neuobičajeni, jer je samo 10 posto anketiranih, također iz bogatijih domaćinstava, imalo bilo kakav kontakt sa savjetodavnim službama. Ponovno, postoji izrazita razlika između entiteta, jer je 15 posto anketiranih u RS-u imalo sastanke sa savjetnicima, u poređenju sa osam posto u FBiH. Međutim, to se može objasniti činjenicom da RS ima javnu savjetodavnu službu za poljoprivrednike, dok to FBiH nema (okvir 6.3.).

Daleko najčešće korišten izvor savjeta je televizijski program. Internet, koji se sve više koristi kao preferirani medij organizacija koje žele dijeliti informacije, kao izvor je navelo samo osam posto ispitanika. Prema tome, ako će se informacije o poljoprivredi prilagođavati najširoj publici, savjetodavne organizacije će trebati aktivno saradivati s TV stanicama.

OKVIR 6.3.

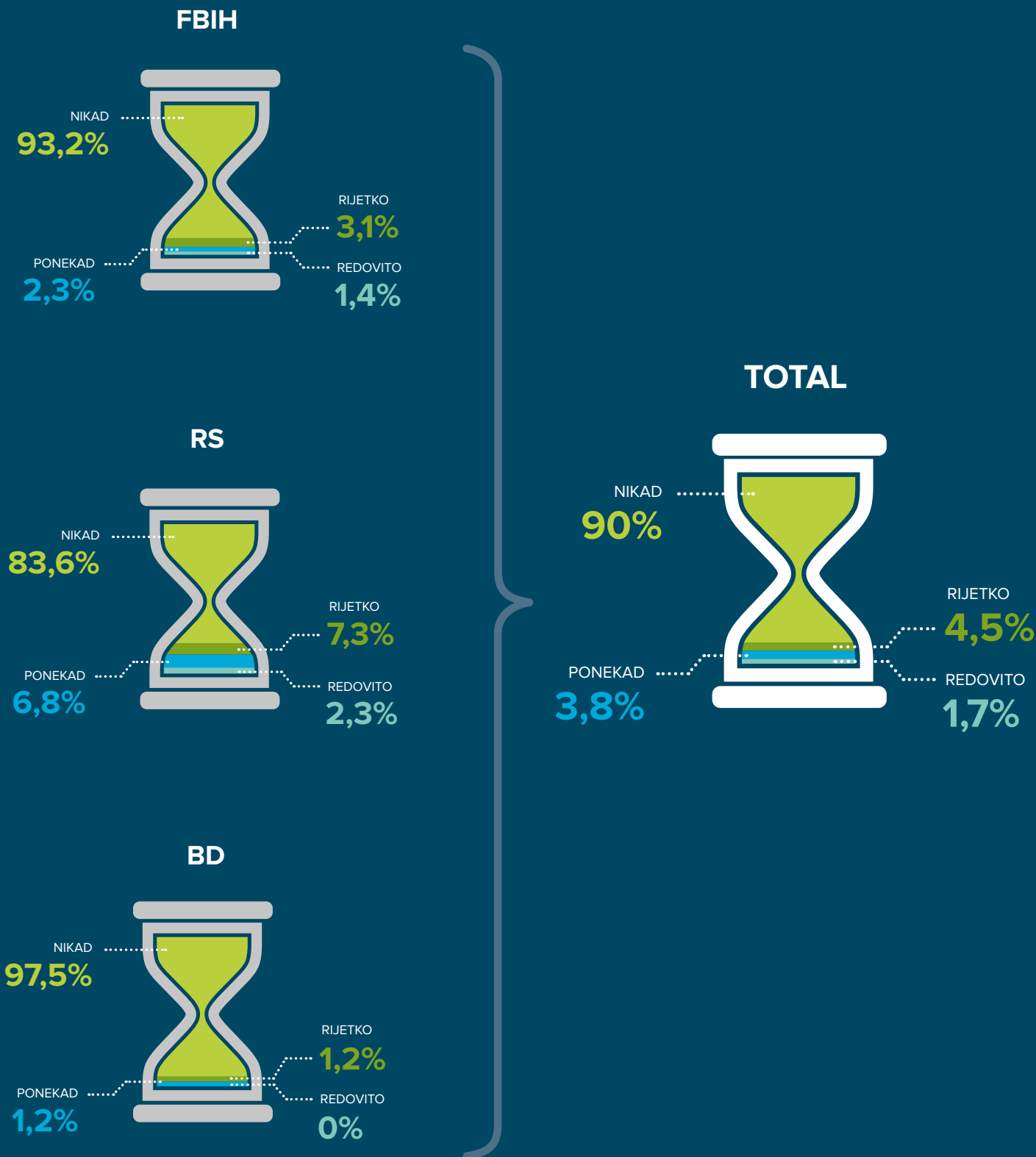
Poljoprivredne savjetodavne službe u Bosni i Hercegovini

Nedavno provedena studija sektora u BiH koju je finansirala EU razmatrala je stanje savjetodavnih službi u poljoprivredi i navodi sljedeće:

Jedan od ranijih projekata podrške EU pomogao je uspostavi sistema poljoprivrednih savjetodavnih službi u obama entitetima. Nakon završetka projekta, RS je zadržala sistem na nivou entiteta, dok je FBiH prenijela nadležnost – zajedno sa zaposlenima u savjetodavnim službama – na nivo kantona. Distrikt Brčko zapošljava tri savjetnika („viša stručna saradnika“ za proizvodnju žita, voća i stoke) u okviru Odjela za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu. Opći je stav korisnika, izražen u pojedinačnim diskusijama, kao i na formalnim SWOT radionicama, da su savjetodavne službe jedna od slabih tačaka poljoprivrednog sistema, posebno u FBiH.

Svjetska banka je nedavno pružila određenu podršku, a entitetske vlade su 2010. godine usvojile vlastite strategije srednjoročnog razvoja za savjetodavne službe u poljoprivredi. Strategija RS-a predviđa da će se do 2015. godine zaposliti dvadeset novih specijalista konsultanata i 74 primarna poljoprivredna savjetnika, a savjetodavne usluge će biti pružane i putem javnih i privatnih savjetodavnih usluga. Javne savjetodavne usluge će biti finansirane iz budžeta, a privatne iz vlastitih izvora i iz ostvarenih prihoda, a oboje će trebati posjedovati licencu za pružanje savjetodavnih usluga.

SLIKA 6.11. OBUHVAĆENOST OBUKOM U POLJOPRIVREDI

SLIKA 6.12. GLAVNI IZVORI
INFORMACIJA (O POLJOPRIVREDI)

TV EMISIJE

77,9%

ČASOPISI I NOVINE

9,9%

KNJIGE
4,1%

UDRUGE

14,5%

INTERNET

8,3%

6.4.1. Faktori koji utječu na korištenje obuke, savjeta i informacija

Važno je imati na umu da većina stanovništva na selu *nisu* poljoprivredni proizvođači:

- Nešto više od pola ruralnih domaćinstava (51 posto) ne bavi se poljoprivredom ništa više od svojih urbanih sunarodnjaka, a više od trećine (36 posto) njih nema nikakvu poljoprivrednu proizvodnju. Oko 15 posto ima povrtnjak, a neki od njih drže po nekoliko kokoši za vlastite potrebe; ova domaćinstva može zanimati vremenska prognoza, ili možda informacije o biljnim ili životinjskim nametnicima i bolestima, ali ih malo zanimaju poljoprivredna tržišta ili nove tehnologije, pa su stoga i njihove potrebe za informacijama prilično ograničene.
- Oko 36 posto ruralnih domaćinstava upravlja malim imanjem od oko 0,1 do 3 hektara, što je dovoljno za proizvodnju usjeva i stoke za njihove vlastite potrebe, a i za eventualnu prodaju ostvarenih viškova. Ova domaćinstva imaju određeni interes za poljoprivredna tržišta i tehnologije, ali poljoprivreda predstavlja manji dio prihoda u domaćinstvu, tako da nisu jako motivirana da traže nova znanja.

Udio domaćinstava koja su učestvovala u obuci odnosno tražila savjete (slika 6.13.) kontinuirano raste s povećanjem poljoprivredne aktivnosti, sa oko dva posto među domaćinstvima koja se malo ili nimalo bave poljoprivredom do gotovo 30 posto većih farmi koje traže obuku i savjete. Obično ona ruralna gazdinstva (ukupno 13 posto) koja se smatraju poljoprivrednim proizvođačima (farmama) i koja se tim poslom bave puno ili nepuno radno vrijeme i proizvode dovoljno da imaju za prodaju traže puni spektar poljoprivrednih informacija i imaju jasan finansijski interes u unapređenju svoje poljoprivredne proizvodnje.

SLIKA 6.13.

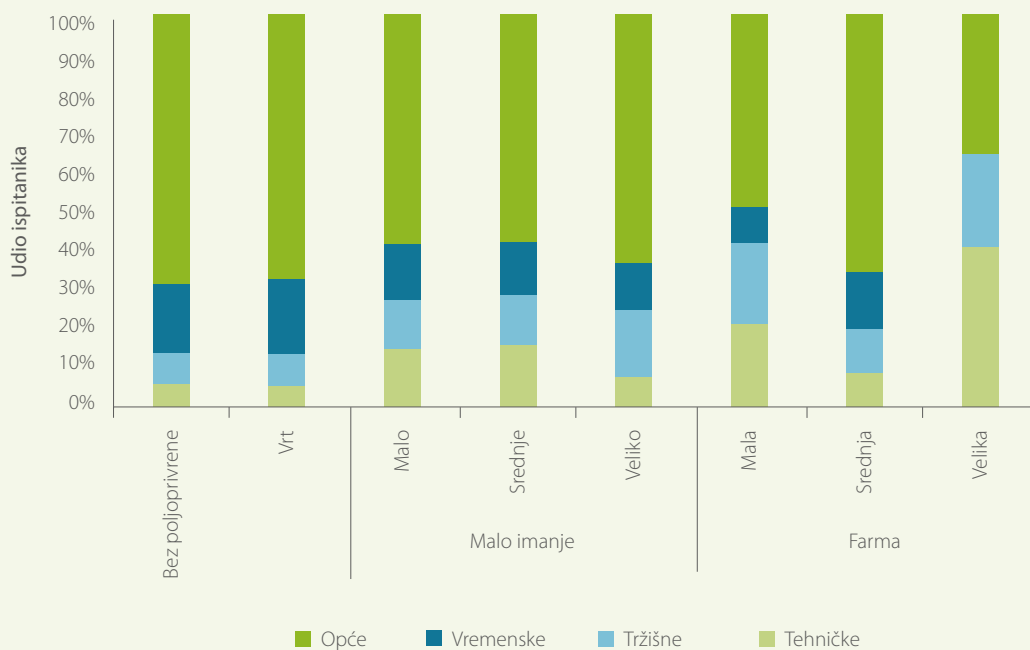
Korištenje poljoprivredne obuke i savjeta

Vrste informacija koje se traže zavise i od tipa poljoprivrednog gazdinstva: veća gazdinstva će prije tražiti tehničke ili informacije o tržištu (slika 6.14.). Kako raste veličina gazdinstva, tako jača zanimanje za tehničke ili informacije o tržištima, a dvije trećine velikih farmi navodi da su to informacije koje su najčešće tražile.

Prema tome, iako se samo 10 posto ruralnih domaćinstava koristi obukom i savjetima o poljoprivrednoj proizvodnji, savjetodavne službe učinkovitije ciljaju i dopiru do većih proizvođača, gdje njihovi savjeti i obuka imaju najveći učinak. Međutim, postoji još značajan prostor za unapređenje s obzirom na to da velika većina poljoprivrednih proizvođača i malih gazdinstava trenutno **ne dobiva** obuku ili savjete, niti traži tehničke odnosno informacije o tržištima.

SLIKA 6.14.

Vrste informacija koje se najčešće traže

Izvor: Anкета ruralnih domaćinstava 2012.

Obrazovanje i zapošljavanje

Nivo obrazovanja i radni status izgleda da nemaju značajnog utjecaja na korištenje usluga znanja. Izuzetak čine osobe s visokim obrazovanjem, za koje postoje veći izgledi da će se koristiti pisanim medijima – knjigama i časopisima, ali su isti izgledi da će se koristiti internetom; a osobe koje imaju samo osnovno obrazovanje ili su bez obrazovanja malo je vjerovatno da će održavati redovan kontakt sa savjetnicima. Najvažniji efekt u smislu starosne dobi ogledao se u tome da će osobe mlađe od 45 godina dvostruko vjerovatnije tražiti informacije putem interneta nego starija generacija.

Prihod

Kad je riječ o prihodu domaćinstva, postoji jasna razlika između onih koji ostvaruju više od 1.500 KM (1.017 USD) mjesečno i svih nižih prihodovnih razreda:

- Za bogatija domaćinstva vjerovatnoća prisustvovanja sesijama obuke je tri puta veća, a susreta sa savjetnicima četiri puta veća;
- Ona se također koriste različitim izvorima informacija, i sedam puta je vjerovatnije da će informacije tražiti koristeći literaturu i tri puta vjerovatnije da će koristiti udruženje poljoprivrednih proizvođača. Osim toga, bogatija domaćinstva se više koriste internetom (70 posto češće) i časopisima (40 posto češće), i za 10 posto se manje oslanjaju na televiziju;
- Bogatija domaćinstva se također razlikuju po vrsti informacija koje traže, i 70 posto češće će tražiti tehničke informacije, a 50 posto češće će se koristiti informacijama o tržištu, dok će rjeđe tražiti opće ili meteorološke informacije.

Ovo dovodi do pitanja uzročnosti: jesu li bogatija domaćinstva u boljoj poziciji da dođu do informacija i iskoriste ih, ili su bogatija zato što se više uključuju u obuku i bolje se koriste informacijama i savjetima? S obzirom na to da većina izvora znanja košta malo više od vremena, prihod ne bi trebao biti direktna prepreka korištenju ovih usluga; čini se stoga da je korištenje znanja – kao i proaktivan pristup koji to implicira – ono što doprinosi bogatstvu domaćinstva.

6.5. Obrazovanje

6.5.1. Obrazovni sistem u BiH

Obrazovni sistem u BiH obuhvaća najmanje osam godina obaveznog osnovnog obrazovanja. Republika Srpska je u potpunosti prešla na devetogodišnji sistem, dok u Federaciji neki kantoni još uvijek imaju osmogodišnji a neki devetogodišnji sistem. Jedina razlika je u tome što u osmogodišnjem sistemu djeca kreću u školu godinu dana kasnije, u dobi od oko sedam godina, umjesto oko šest; druga faza školovanja traje samo četiri godine.

U devetogodišnjem sistemu, tokom prve četiri godine,⁶⁰ kad djeca imaju 6-10 godina, jedan učitelj je u potpunosti odgovoran za razred i učenicima predaje sve nastavne predmete. Narednih pet godina, u dobi 10-15 godina, rigoroznije su strukturirani po starosnoj dobi i predmetu, i posebni nastavnici predaju različite predmete, a predaju samo jednoj godini u isto vrijeme.

Ako se posmatraju samo brojke, selo od 200 do 300 stanovnika moglo bi generirati razred od oko petnaestero djece starosne dobi 6-10 godina, i tako održati jako male „četverogodišnje škole“. Ovo je slučaj u većini sela u BiH, tako da najmlađa djeca obično imaju školu u blizini.

⁶⁰ Tačna starosna dob zavisi od toga u koje doba godine je dijete rođeno, tako da neka djeca kreću u školu sa pet umjesto sa šest godina i završavaju svaku fazu školovanja godinu dana ranije nego što se ovdje navodi.

“

Dok je prvih osam odnosno devet godina obrazovanja obavezno za svu djecu, psihološke i praktične prepreke odlasku u školu mogu dovesti do odustajanja u dobi od 10 godina.

”

Povećana specijalizacija tokom naredne četiri godine, naravno, uzrokuje potrebu za većim brojem nastavnika, pa stoga škole moraju biti relativno velike i služiti potrebama najmanje nekoliko hiljada stanovnika; obično su to „devetogodišnje škole“, koje imaju i prva četiri razreda. Mnoga sela u BiH su premalena da bi se opravdalo postojanje tako velikih škola, pa stoga u jednoj školi često uče djeca iz nekoliko obližnjih sela, ili naselja i njegovog okruženja. To znači da kad napune 10 ili više godina mnoga djeca u ruralnim područjima moraju svaki dan putovati do škole. U nekim slučajevima ih prevozi školski autobus, ali ako se radi o malim selima često je roditeljima prepušteno da organiziraju prijevoz, pa neka djeca moraju svaki dan do škole pješaćiti po više kilometara.

Dok je prvih osam odnosno devet godina obrazovanja obavezno za svu djecu, psihološke i praktične prepreke odlasku u školu mogu dovesti do odustajanja u dobi od 10 godina. Ovo je veliki problem među skupinama koje su već svakako izložene povećanom odustajanju od školovanja (Romi, djeca iz socijalno ugroženih porodica, djeca roditelja s niskim nivoom obrazovanja i djeca s posebnim potrebama), i to je pitanje u čije rješavanje nadležne vlasti i UNICEF ulažu velike napore. U domaćinstvima koja žive od poljoprivrede uvijek ima posla koji treba uraditi, što može utjecati na porodice da izvuku djecu iz škole kako bi im pomogla u čuvanju stoke ili obavljanju drugih poslova, a u kulturi Roma od djevojčica ove dobi može se očekivati da preuzmu brigu o mlađoj braći i sestrama i da se i same pripremaju za majčinstvo.⁶¹

U dobi od 15 godina svako dijete se suočava sa izborom da li da napusti školu i traži posao ili da nastavi bilo trogodišnje ili četverogodišnje srednje stručno obrazovanje, ili više akademski orijentiranu četverogodišnju srednju školu (gimnaziju). Na ovom nivou nastava je specijalizirana po predmeti ili struci. U većim gradovima postoje posebne škole, kao što je matematska srednja škola ili mašinsko-tehnička srednja škola, pa djeca mogu odabrati koju će pohađati. U manjim mjestima često se u istoj školi nudi ograničeniji izbor predmeta i djeca biraju između ponuđenih opcija, ili organiziraju odlazak u veći grad gdje mogu učiti ono što žele.

To znači da se djeca iz ruralnih područja suočavaju s drugom putnom preprekom u dobi od 15 godina. U ovoj fazi obrazovanje više nije obavezno, pa neka ruralna djeca odlučuju prekinuti školovanje, dok njihovi vršnjaci iz urbanih područja prelaze u srednju školu ili gimnaziju. Nedavno provedeno istraživanje UN-ovih agencija⁶² došlo je do podatka da više od 30 posto djece koja odluče da ne pohađaju srednje obrazovanje navodi udaljenost škole kao glavni razlog. Studije također navode da je uspjeh u osnovnoj školi slabiji u ruralnim područjima nego u gradovima.⁶³

Završna faza obrazovanja sastoji se od tehničkih viših škola i univerzitetskih studija, gdje se svaki predmet predaje samo na nekoliko mjesta u cijeloj zemlji. Ako student ne živi u velikom gradu ili slučajno ne živi blizu više škole ili univerziteta po svom izboru, obično odlazi od kuće i boravi u studentskom smještaju tokom trajanja semestra; prema tome, u ovoj fazi obrazovanja djeca iz urbanih i ruralnih područja suočavaju se sa sličnim preprekama.

61 "Situation Analysis of Children and Families in Macedonia"; UNICEF, 2001.

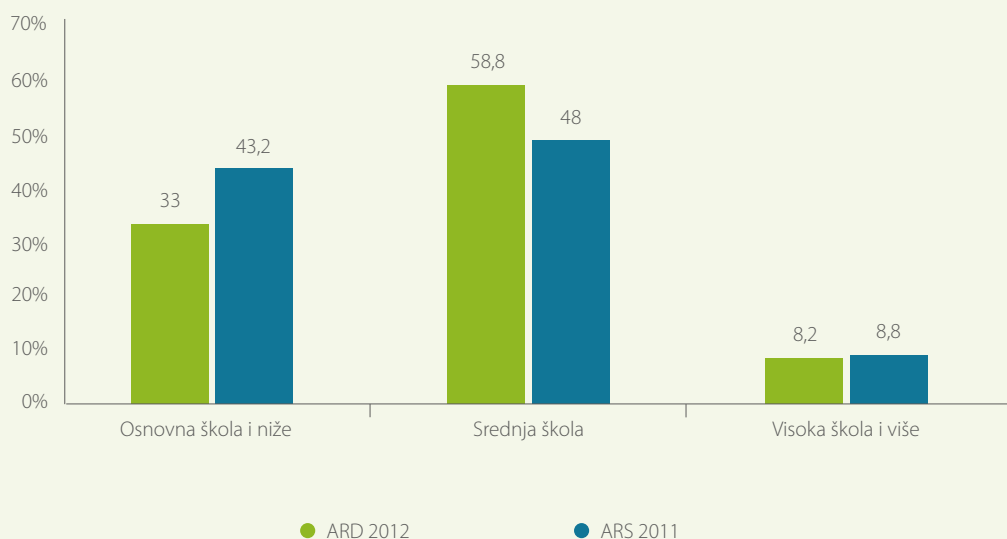
62 "Non-enrolment and school dropout" in BiH, http://www.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/democratic_governance/non-enrolment-and-school-dropout-study/

63 Vidjeti OECD-ov "Programme for International Student Assessment" (PISA), koji obuhvaća 70 zemalja širom svijeta, među kojima još uvijek nije BiH: www.oecd.org/pisa/aboutpisa/

U cijeloj BiH prosječan broj godina školovanja je samo 8,7. Time se BiH svrstava među najgore zemlje u regiji, a samo Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija pokazuje slabiji rezultat, s prosjekom od samo 8,2 godine školovanja (Vidjeti Dodatak). Prema tome, sasvim je jasno da su ukupni postignuti rezultati obrazovanja u BiH niski u odnosu na regiju, i da postoji više razloga koji mogu navesti djecu iz ruralnih područja da odustanu od nastavka obrazovanja. Međutim, jesu li to istinski razlozi za niži nivo obrazovanja u ruralnim područjima?

Postignuto obrazovanje u ruralnim područjima i na nivou zemlje

Iako nisu provedena nikakva istraživanja kojima bi se poredili podaci o obrazovanju na selu i u gradu u BiH, poređenje rezultata iz Ankete radne snage iz 2011. (LFS, za cijelu BiH) i Ankete ruralnih domaćinstava iz 2012. (RHS, koja je obuhvatila ljude koji žive izvan urbanih naselja) pokazuje da je radno sposobno stanovništvo na selu u stvari obrazovanije od radne snage u cjelini, pa je stoga značajno obrazovanije od svojih urbanih sunarodnjaka (slika 6.15.). Ovo je suprotno onome što bi se moglo očekivati na osnovu teorije i rezultata istraživanja koji su ranije razmatrani. To je također u suprotnosti s općim nalazima OECD-ovog „Programa za međunarodnu procjenu studenata“ (*Programme for International Student Assessment – PISA*) da su rezultati osnovnog obrazovanja slabiji u ruralnim područjima.

SLIKA 6.15.

Najviši ostvareni nivo obrazovanja u ruralnim područjima i ukupno

Izvor: Anketa radne snage, 2011; Anketa ruralnih domaćinstava, 2012.

64 OECD-ov "Programme for International Student Assessment" (PISA), koji obuhvaća 70 zemalja širom svijeta, među kojima još uvijek nije BiH: www.oecd.org/pisa/aboutpisa/

“ UNICEF-ova statistika pokazuje stopu upisa u srednje škole od 89 posto u BiH u 2010. godini, ali mnoga od ove djece koja se upišu u srednju školu odustanu ili ne maturiraju.

”

Uvijek postoje teškoće kad se upoređuju podaci iz različitih anketa koje su provedene u različito vrijeme i od različitih organizacija, koje su koristile drugačije metodologije, tako da bi ovaj uočeni kontrast između RHS-a i LFS-a možda trebalo prihvatiti s dozom opreza.

Podaci iz Ankete ruralnih domaćinstava ukazuju na sljedeće obrazovne rezultate za ekonomski aktivno ruralno stanovništvo:

- Osnovno obrazovanje i više: 96 posto
- Srednje obrazovanje i više: 78 posto
- Univerzitetsko obrazovanje i više: 10 posto

UNICEF-ova statistika pokazuje stopu upisa u srednje škole od 89 posto u BiH u 2010. godini,⁶⁵ ali mnoga od ove djece koja se upišu u srednju školu odustanu ili ne maturiraju.⁶⁶ Iako je poznavanje jezika i korištenje kompjutera sve raširenije među mladima, te vještine se uče uglavnom u srednjoj školi i nakon nje, tako da 22 posto mladog ruralnog stanovništva BiH koje ne nastavi školovanje ili ne završi srednju školu ostaje sa značajno ograničenim mogućnostima za nalaženje posla.

Najnovije informacije iz UNICEF-ove Ankete klastera višestrukih pokazatelja pokazale su da su ruralna područja imala nešto malo viši nivo upisa i pohađanja osnovnih i srednjih škola u odnosu na urbana područja. Jedini aspekt gdje se pokazuje zaostajanje ruralnih područja odnosi se na značajno niži procent djece koja su pohađala predškolsko obrazovanje, i blagu (vjerovatno ne značajnu) tendenciju da djeca na selu prekidaju osnovno školovanje nakon završenog šestog razreda, te vrlo malo niži nivo pismenosti među mladim muškarcima (99,9 posto u odnosu na 100 posto).⁶⁷

Kad se radi o rodu, i Anketa radne snage i Anketa ruralnih domaćinstava ukazuju na to da su muškarci značajno bolje obrazovani od žena: oko 18 posto više muškaraca nego žena ima srednje obrazovanje (LFS je to pokazao za 57,7 posto muškaraca i 38,9 posto žena; a RHS za 67,3 posto muškaraca i 50,3 posto žena).

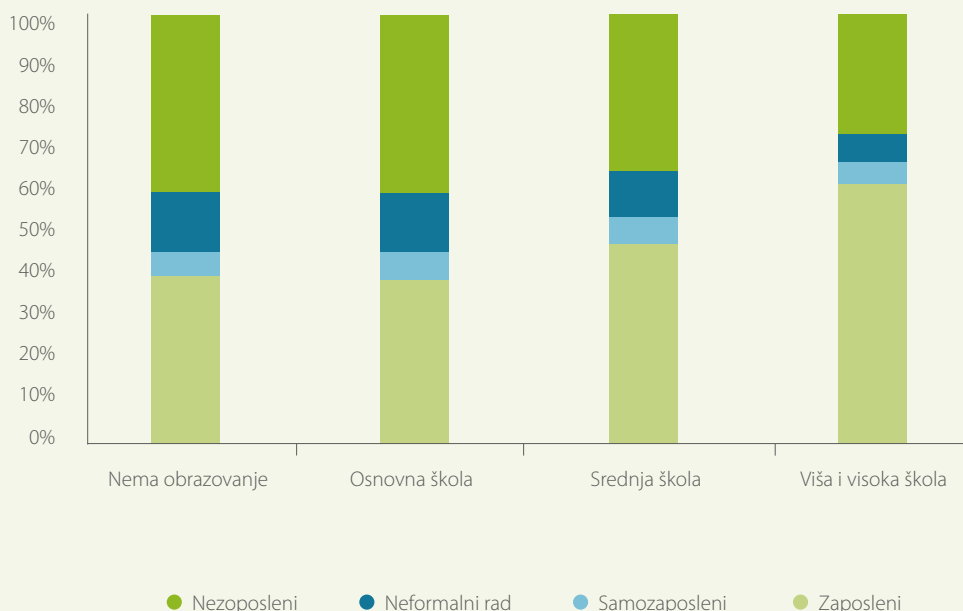
Efekt obrazovanja na ruralno zapošljavanje i prihod domaćinstva

Za potencijalnu ruralnu radnu snagu (kad se izuzmu penzioneri, domaćice, studenti, ljudi na odsluženju vojnog roka i oni koji su nesposobni za rad) činjenica da nemaju formalno obrazovanje ozbiljno smanjuje šanse za zapošljavanje. Samo 39 posto pripadnika ove skupine je formalno zaposleno, sa 42 posto registriranih nezaposlenih i 20 posto onih koji su ili samozaposleni ili neformalno rade za paušalnu nadnicu, na sezonskim poslovima ili pomažu članovima obitelji na farmi ili u drugoj poslovnoj djelatnosti. Vjerovatno je veliki broj onih koji su evidentirani kao „bez obrazovanja“ završio barem prva četiri ili pet razreda osnovnog obrazovanja, ali su prekinuli školovanje prije nego što su dobili „svjedočanstvo o završenom osnovnom obrazovanju“.

⁶⁵ http://www.unicef.org/infobycountry/bosniaherzegovina_statistics.html

⁶⁶ UNICEF-ov izvještaj o "Non-enrolment and school dropout" u BiH, 2011, navodi na str. 18 anketu koju je proveo Centar civilnih inicijativa 2009. godine, gdje se prikazuju trendovi prekidanja školovanja tokom sukcesivnih godina srednjeg obrazovanja: <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=146>

⁶⁷ U stvari, postojala je veća razlika u pismenosti među mladim ženama – 99,1 posto u ruralnim područjima u odnosu na 99,9 posto u urbanim – ali postoji značajna varijacija u podacima, tako da statistički gledano ova razlika uopće nije značajna.

SLIKA 6.16.

Zanimanje radne snage prema nivou obrazovanja

Izvor: Anketa ruralnih domaćinstava 2012.

Koristi od obrazovanja počinju se uočavati nakon završetka srednje škole, i postaju sve izraženije s višim ili visokim obrazovanjem. Značaj samozaposlenja i neformalnog zaposlenja također opada s rastom nivoa obrazovanja, tako da su većina diplomaca ili formalno zaposleni ili su registrirani nezaposleni, a relativno malo ih radi za sebe ili u nekom manje formalnom aranžmanu.

Obrazovanje nije važno samo sa aspekta zapošljavanja, nego utječe i na potencijal ostvarivanja zarade s obzirom na to da domaćinstva koja vodi osoba sa višim obrazovanjem zarađuju otprilike dvostruko koliko zarađuju ostala domaćinstva.

6.5.2. Obrazovanje i rod

Radni dokument Međunarodne organizacije rada (*International Labor Organization – ILO*) 4/2011 *Rodna pripadnost i zapošljavanje u Bosni i Hercegovini – studija zemlje (Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A country study)*⁶⁸ navodi da žene koje žive u urbanim sredinama imaju skoro dvostruko više godina obrazovanja nego žene sa sela. Informacije iz aneksa 3 izvještaja ILO-a ukazuju na to da žene na selu sada imaju u prosjeku nešto ispod devet godina obrazovanja, u odnosu na barem 11 u urbanim područjima (što znači da su za četvrtinu

⁶⁸ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_170832.pdf

⁶⁹ The report does not make clear what definition of “rural” was used, but it probably uses the “settlement approach”, treating designated urban settlements as urban and everything else as rural.

obrazovanije, a ne dvostruko obrazovanije), a pokazuje i da muškarci na selu u prosjeku imaju oko 10,5 godina obrazovanja u odnosu na 12,5 u urbanim područjima.⁷⁰ Prema tome, dešavaju se dvije odvojene stvari:

- Stanovnici ruralnih područja imaju u prosjeku dvije godine obrazovanja manje od onih u urbanim područjima, bez obzira na spol;
- Žene imaju oko godinu i po godina manje obrazovanja od muškaraca, bez obzira na mjesto stanovanja.

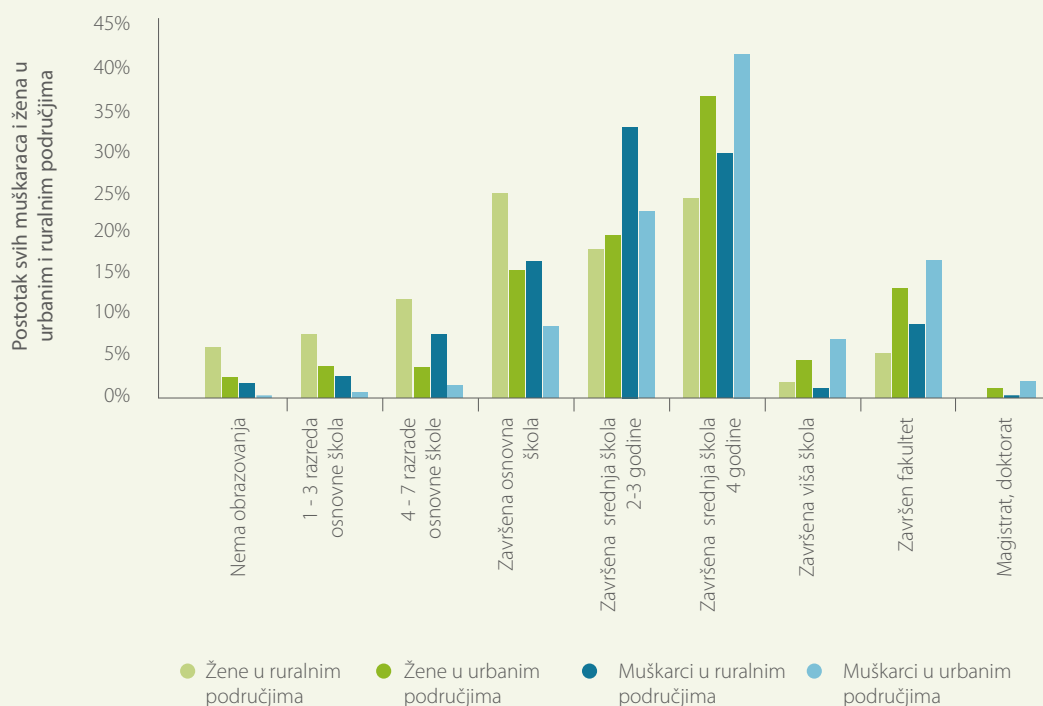
Postoji i manja interakcija između roda i toga da li osoba živi u ruralnoj sredini, jer su žene u ruralnim područjima često s aspekta obrazovanja u još nepovoljnijoj poziciji nego žene u urbanim područjima, što odgovara otprilike pola godine manje obrazovanja.

Prema tome, najnoviji podaci ruše mit da djeca u ruralnim područjima – posebno djevojčice – imaju barem dvije godine manje obrazovanja nego njihove vršnjakinje u urbanim krajevima. Obrazovni jaz u ruralnim krajevima uglavnom se primjećuje kod starije generacije i odražava socijalne i obrazovne uvjete iz četrdesetih, pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća. U 21. stoljeću, djevojčice iz ruralnih područja imaju oko četiri posto manje obrazovanja od dječaka, a ruralna djeca ukupno imaju isti ili veći broj godina obrazovanja nego ona iz urbanih područja. I zaista, podaci MICS-a pokazuju da se situacija s obrazovanjem u ruralnim područjima i dalje poboljšava i da se broj djece koja pohađaju srednju školu značajno povećava, sa 74 posto u 2006. na 92 posto 2011/12. godini.

70 ILO navodi završeno obrazovanje u širim kategorijama (npr., 4-7 razreda osnovne škole⁷¹), tako da je potrebno usvojiti neke pretpostavke da bi se izračunao prosječan broj godina obrazovanja po spolu i po podjeli na urbano-ruralno.

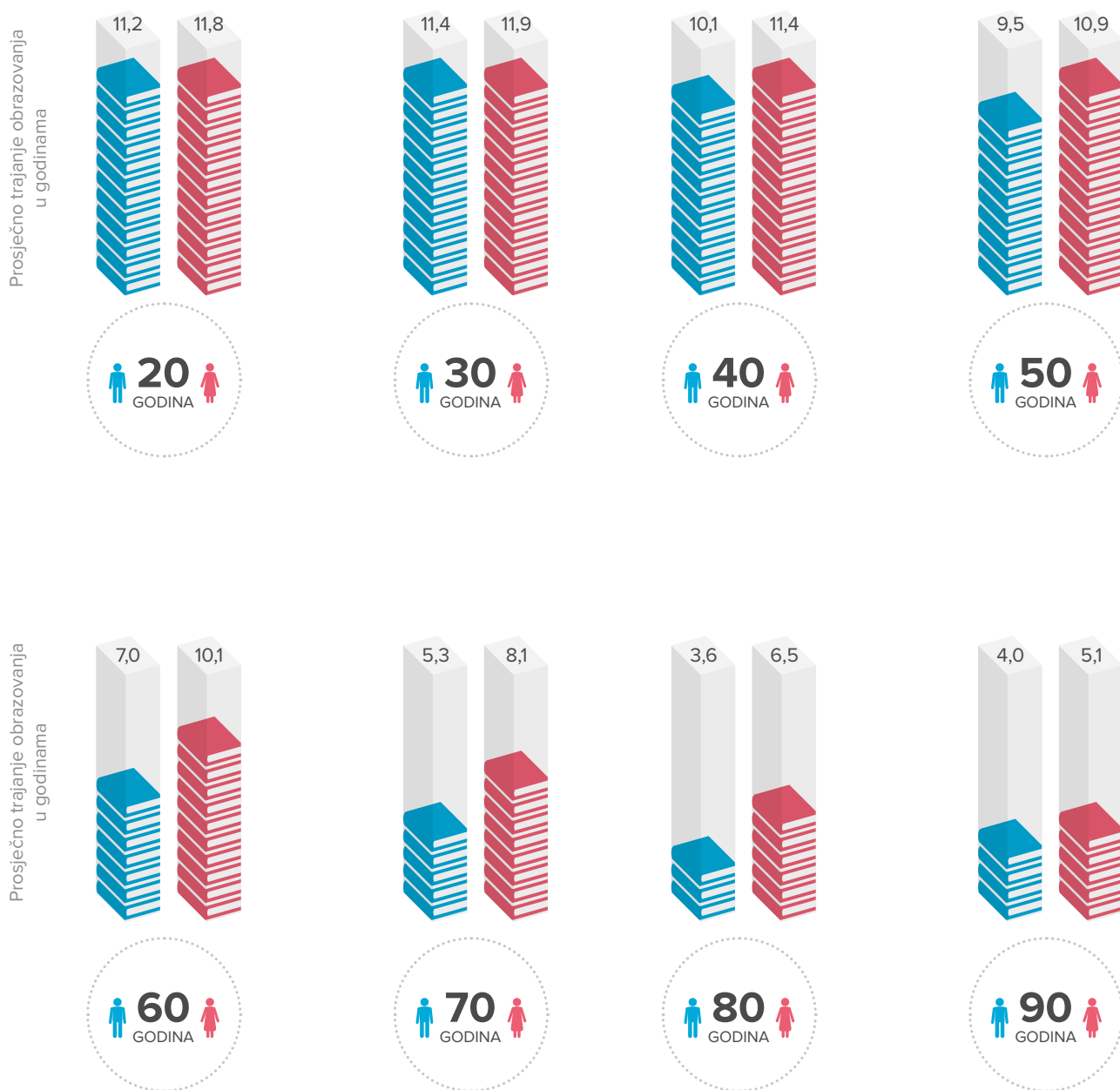
SLIKA 6.17.

Najviši nivo obrazovanja muškaraca i žena u ruralnim i urbanim područjima

SLIKA 6.18. BROJ GODINA ZAVRŠENOG OBRAZOVANJA U ODNOSU NA STAROSNU DOB I SPOL

Starosna dob zaokružena prema najbližih 10 godina

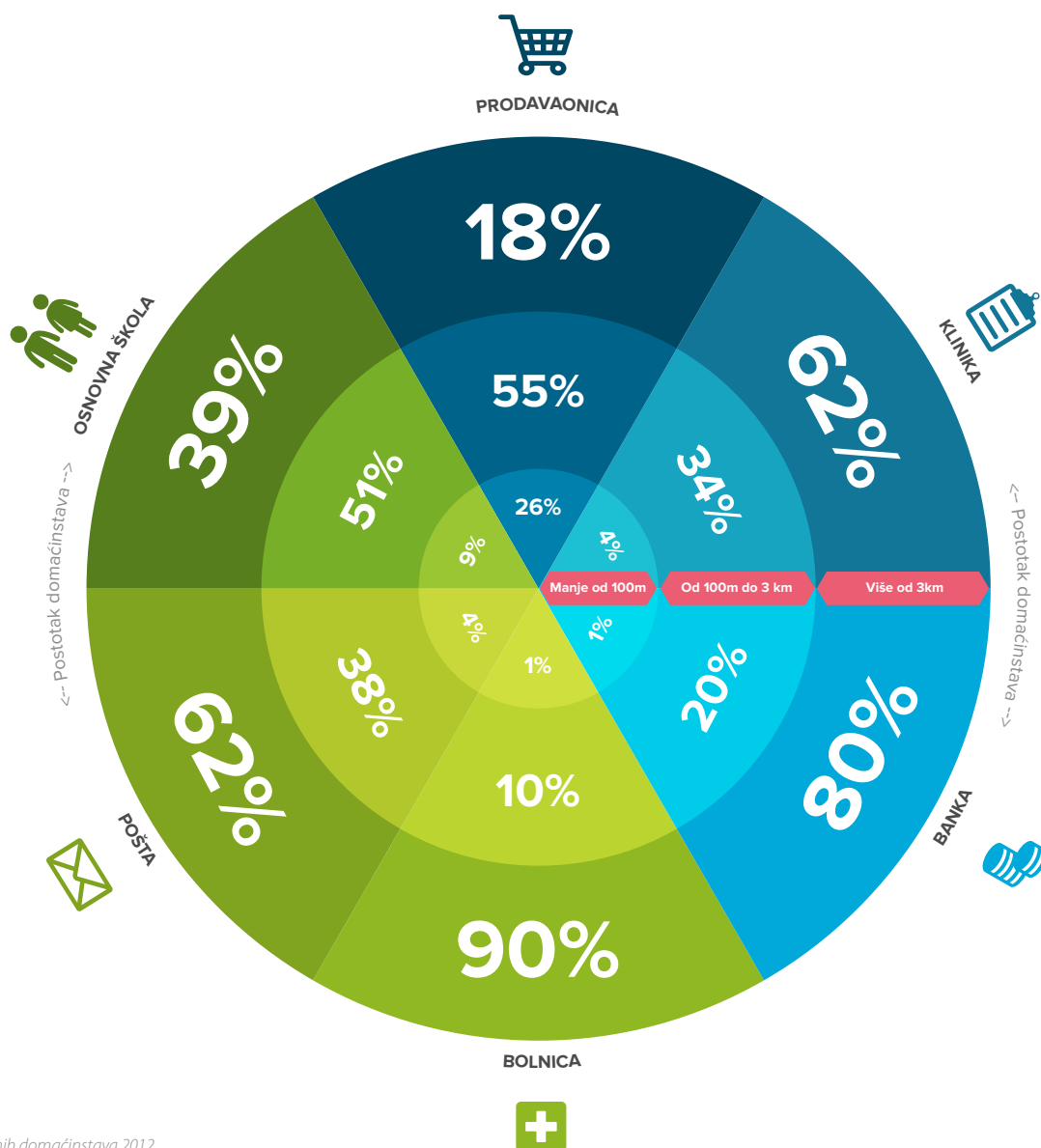

OPASKA: "Samo stanovnici ruralnih područja"
Izvor: Anкета ruralnih domaćinstava 2012.

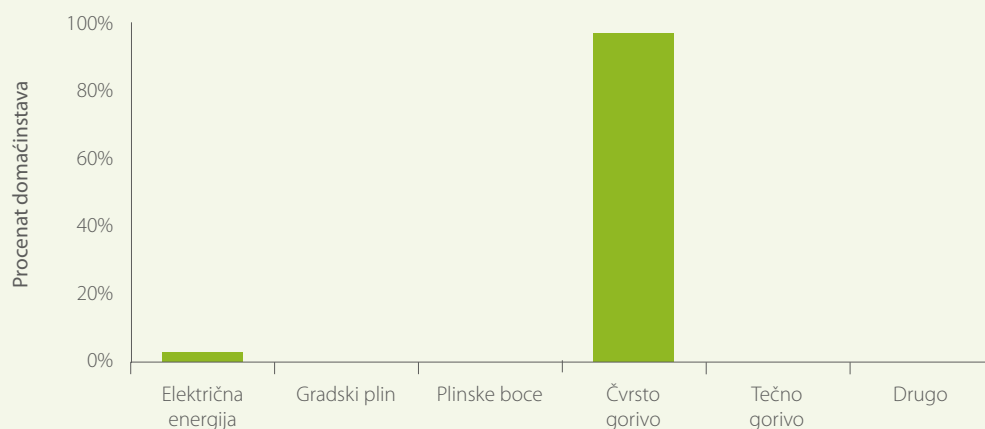
6.6. Pristup infrastrukturi i uslugama

Dva aspekta gdje bi se očekivalo da povećana fizička udaljenost između stanovnika u ruralnim područjima može imati najveći utjecaj odnose se na pristup infrastrukturi i javnim uslugama. Anketa RHS-a pokazala je da više od polovine ruralnog stanovništva živi najmanje tri kilometra udaljeno od najbliže klinike, bolnice, pošte, ili banke, a ruralne pošte imaju važnu ulogu u omogućavanju finansijskih transakcija, kao što je plaćanje računa i slanje ili primanje novca. Unatoč većoj udaljenosti koju ruralno stanovništvo mora preći da bi došlo do javnih usluga i s tim povezanim dodatnim vremenom i troškovima, pokazatelji zdravstvenog stanja i obrazovanja ukazuju na to da se te prepreke na neki način prevladavaju.

SLIKA 6.19. UDALJENOST DO NAJBЛИŽIH JAVNIH SLUŽBI

Kad se radi o infrastrukturi, analiza RHS-a pokazala je da 83 posto ruralnih domaćinstava ima dovedenu vodu u kuću, iako je ova brojka primjetno niža u RS-u (67 posto) nego u FBiH (91 posto) i u Distriktu Brčko (93 posto). Kad se u obzir uzmu svi „unaprijeđeni izvori vode“ (primjenom podataka iz MICS-a), gotovo sva domaćinstva, kako urbana tako i ruralna, imaju pristup nekom izvoru. Najčešći oblik rješavanja kanalizacije u ruralnim područjima je septička jama; većina drugih domaćinstava priključena je na javnu kanalizaciju. Tek nekolicina domaćinstava još uvijek koristi vanjski toalet ili „poljski WC“.

SLIKA 6.20.

Glavni načini zagrijavanja

Izvor: Anкета ruralnih domaćinstava 2012.

Samo 0,3 posto domaćinstava koristi gas kao primarni energent za zagrijavanje iako se gas u bocama često koristi za kuhanje (podaci iz Ankete siromaštva sa višestrukim pokazateljima pokazali su da se tek nešto malo ispod 12 posto ruralnih domaćinstava u BiH oslanja na „prljave“ čvrste energente za kuhanje; najčešći je slučaj da se drvo ili ugljen koristi za grijanje, a gas ili struja za kuhanje). Drvo, ugljen i druga čvrsta goriva se daleko najčešće koriste za grijanje, dok je na udaljenom drugom mjestu struja (slika 6.20.). Ovdje su podaci pokazali jasnu korelaciju s prihodom, jer domaćinstva koja zarađuju više od 1.500 KM (1.017 USD) mjesečno češće koriste struju umjesto čvrstih goriva (12 posto grijanja na struju). Potrebno je također primijetiti da, prema procjenama Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2010. godine, 2.600 domaćinstava još nije priključeno na elektrodistributivnu mrežu.

Budući da su šume najveći prirodni resurs BiH, biomasa bi se bez sumnje mogla koristiti za grijanje, proizvodnju struje i zagrijavanje vode za domaćinstva. Isto tako, solarni i fotonaponski sistemi bi mogli osigurati dovoljno energije za ruralna i udaljena područja. Međutim, nepostojanje zakonskog okvira ili strategije korištenja obnovljive energije, udruženo s nedovoljnom svijesti nadležnih osoba o prednostima korištenja obnovljive energije i nedovoljno razvijenim lancem vrijednosti biomase, dovodi do toga da se ovi alternativni, obnovljivi izvori energije ne koriste.

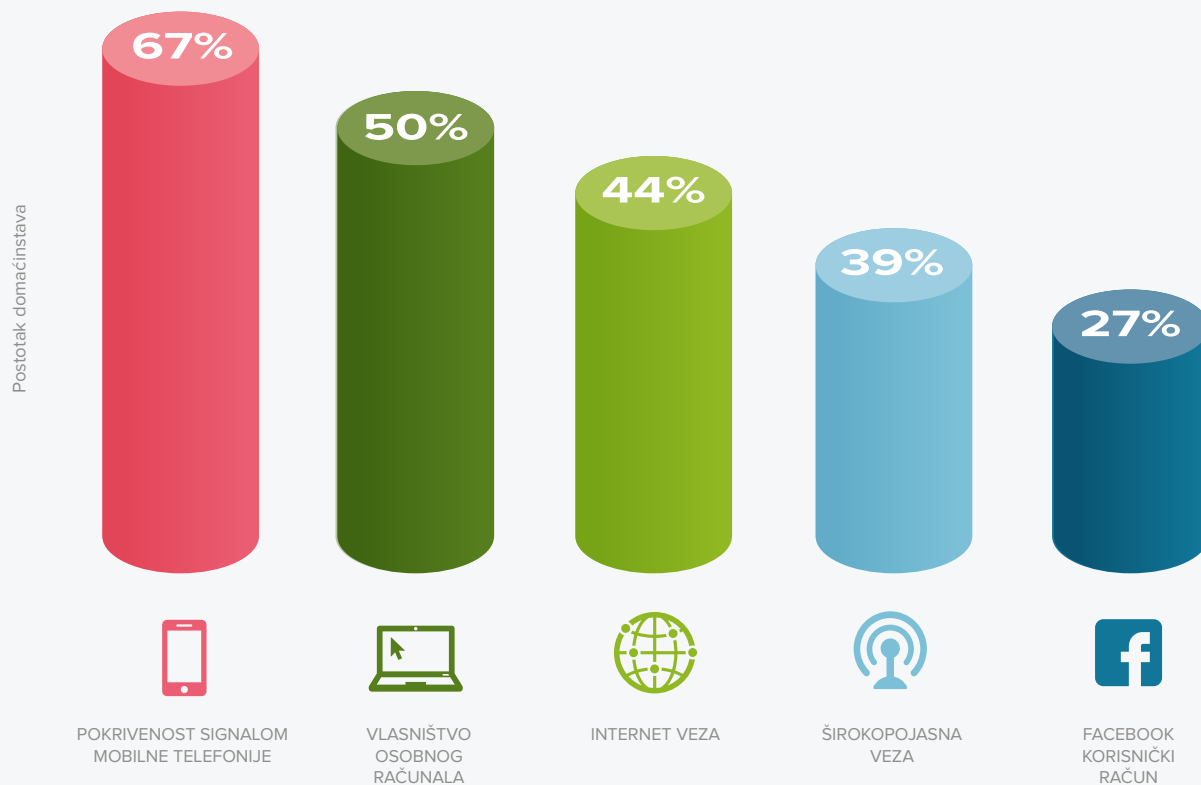
Da bi se realizirale potencijalne koristi od biomase, potrebno je poduzeti sljedeće aktivnosti: izraditi i usvojiti odgovarajući zakonski okvir (npr. zakon o šumama u FBiH i RS-u); razviti lanac vrijednosti biomase; unaprijediti znanje nadležnih, odnosno onih koji donose odluke o obnovljivoj energiji; i tekuća kapitalna ulaganja u mreže povezane na elektrodistribucijsku mrežu treba preusmjeriti u ulaganja u rješenja koja nisu priključena na mrežu (samostojeća postrojenja za kogeneraciju biomase i hibridni solarni/fotonaponski sistemi).

Informacijska i komunikacijska tehnologija

Dvije trećine ruralnih domaćinstava žive u područjima koja pokriva mobilna telefonska mreža, dok ih polovina posjeduje osobni kompjuter. Od njih više od tri četvrtine koristi internet, uglavnom koristeći širokopojasnu konekciju, čime domaćinstvo dobiva pristup mnogim modernim uslugama, kao što je internet bankarstvo.

Velika većina (preko 90 posto) mladih kako u ruralnim tako i u urbanim područjima ima iskustvo korištenja i kompjutera i interneta, a korištenje je obično 3-4 posto veće u urbanim područjima. Urbana omladina više koristi kompjuter, međutim pokazuje se da to više zavisi od nivoa obrazovanja nego od toga da li žive u urbanom ili ruralnom okruženju.

SLIKA 6.21. DOSTUPNOST INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE

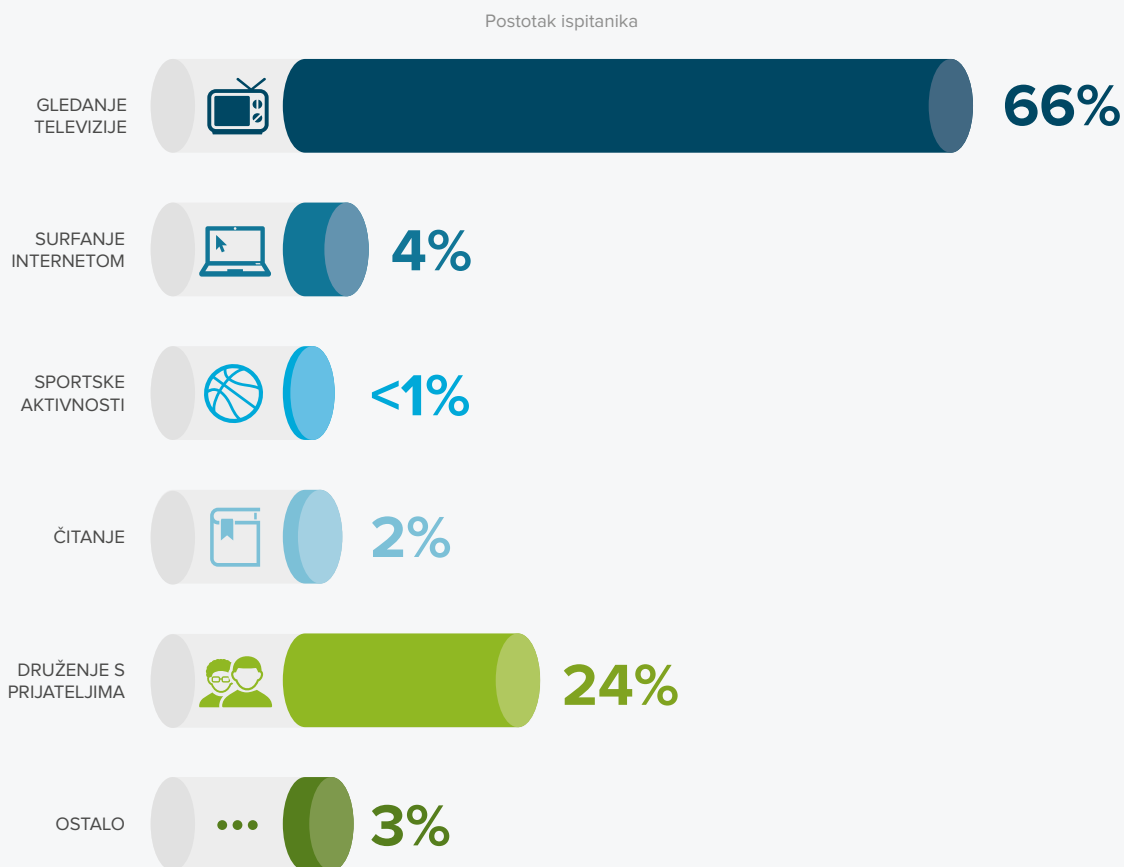
6.7. Društvene aktivnosti i stavovi

Društveni život u ruralnim područjima više je baziran na kući i na neformalnim kontaktima, a manje na određenim mjestima ili organiziranim društvenim ili sportskim aktivnostima. Većina ljudi koji žive u ruralnim područjima više voli slobodno vrijeme provoditi kod kuće, uglavnom gledajući televiziju (slika 6.22.). Povremeno se nalaze s prijateljima, u kafićima, ili na redovnoj vjerskoj službi; kako je i očekivano, razlika između njih ima više veze sa životnom dobi nego s bilo kojim drugim faktorom.

6.7.1. Stav prema pridruživanju Evropskoj uniji

Proces ekonomske tranzicije, koji je već započeo u BiH, a koji će se dodatno ubrzati pridruživanjem EU, uistinu u početku donosi teškoće, da bi rezultirao većom koristi. Mlađa generacija će preživjeti teške godine i uživati u rezultatima bogatijeg i otvorenijeg društva, ali stariji građani mogu provesti ostatak života u fazi teškoća, da ne dožive da vide istinsku korist. Prema tome, iskazani stavovi mogu predstavljati dosta realnu procjenu promjena koje će donijeti pridruživanje EU.

SLIKA 6.22. PREFERIRANA AKTIVNOST U SLOBODNOM VREMENU

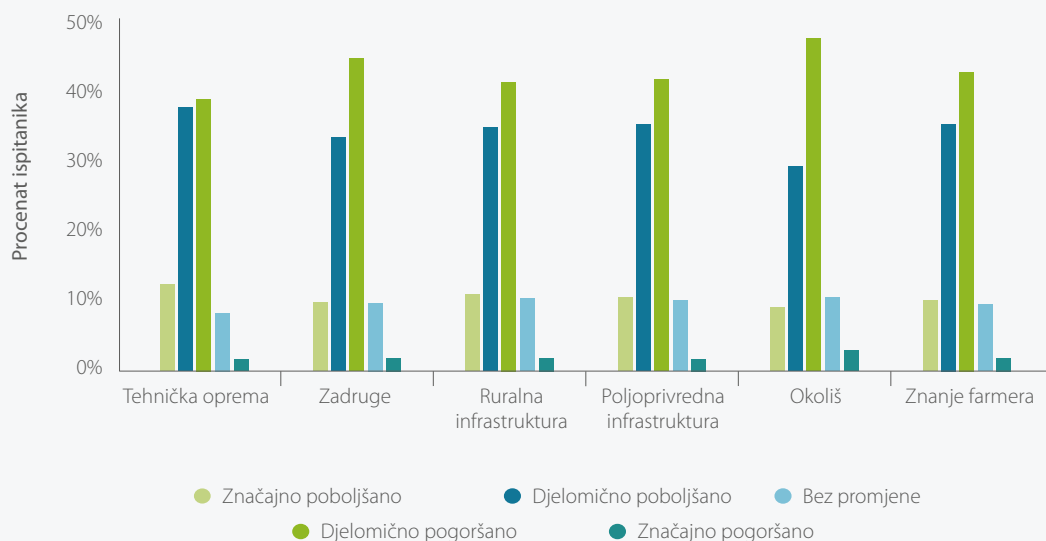

Tek malo manje od polovine (43 posto) ispitanika u Anketi ruralnih domaćinstava smatra da će nakon pridruživanja EU poljoprivrednim proizvođačima biti bolje, iako ovo donekle zavisi od njihovog statusa jer su oni koji su bili skloniji mišljenju da će pridruživanje EU donijeti poboljšanje situacije uglavnom bili zaposleni i zarađivali su više od 1.500 KM (1.017 USD) mjesečno.

Općenito, većina ljudi u ruralnim područjima ili ne očekuje da će pridruživanje EU puno toga promijeniti ili očekuje tek djelomično poboljšanje (slika 6.23.).

SLIKA 6.23.

Očekivanja promjena koje će donijeti pridruživanje EU

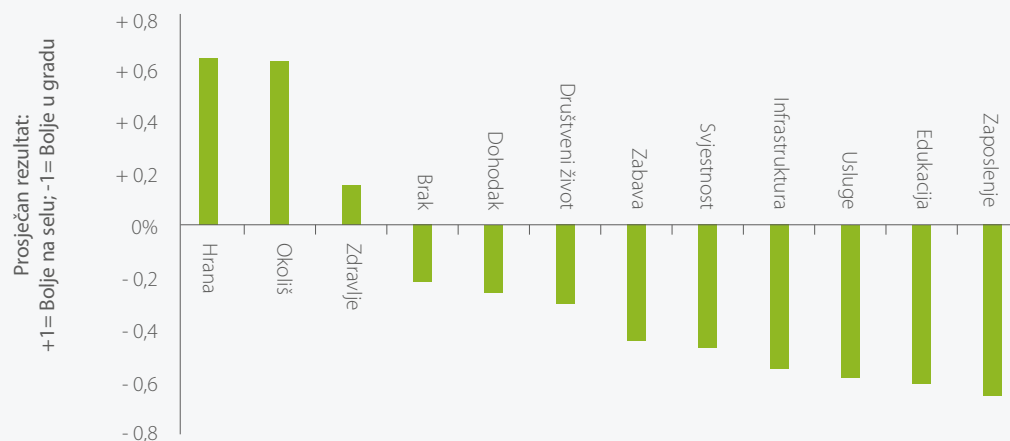
Izvor: Anketa ruralnih domaćinstava 2012.

6.7.2. Ruralni vs. urbani život

Zanimljivo je da se život na selu ne smatra značajnom preprekom društvenom životu, izgledima za sklapanje braka, ili čak u pogledu prihoda. Život na selu bi usto trebao donijeti očiglednu korist u smislu kvalitetnije hrane i zdravijeg, čistijeg okruženja. Međutim, život u gradu se smatra neupitno superiornim u smislu infrastrukture, usluga, obrazovanja i – iznad svega – mogućnosti zapošljavanja. (slika 6.24.).

Međutim, ne mora značiti da ovakve percepcije odražavaju realnost života na selu, i u tom smislu u oči upadaju dvije važne stvari:

- **Zdravstvo:** Ovdje je slika ruralno-urbano dosta kompleksna; ruralno stanovništvo obično je aktivnije i konzumira više svježije hrane (iako oni koji se bave uzgojem životinja često jedu hranu bogatu zasićenim masnoćama), ali ima ograničeniji pristup zdravstvenim uslugama, i kada se desi nešto ozbiljno, hitnoj pomoći može trebati dosta vremena da dođe.
- **Okoliš:** Gotovo je sigurno da je kvalitet zraka bitno bolji u ruralnim područjima, ali to se ne mora uvijek odnositi i na pitku vodu – mnoga ruralna domaćinstva koriste bunare kao izvor vode i septičke jame kao rješenje za kanalizaciju; ako oni nisu adekvatno odvojeni, postoji rizik po zdravlje; osim toga, hemijski i mikrobiološki kvalitet izvorišta vode u ruralnim područjima bi lako mogao zaostajati za kvalitetom vode koja se uzima iz zaštićenih izvora, koja je testirana, filtrirana i hlorigirana prije nego što dođe do potrošača.

SLIKA 6.24.

Kvalitet života u ruralnim u odnosu na urbana područja

Izvor: Anкета ruralnih domaćinstava 2012.

6.7.3. Planovi za budućnost i fleksibilnost

Više od polovine ispitanika u Anketi ruralnih domaćinstava pokazalo je spremnost da poduzme korake poput promjene posla, prekvalifikacije ili preseljenja da bi dobili bolji posao. Međutim, čini se da postoji mnogo manje entuzijazma za poduzetništvo jer je 60 posto ispitanika spremno zamijeniti svoje sadašnje radno mjesto za siguran posao u državnoj instituciji, a manje od 20 posto ih je spremno prodati zemlju da bi uložili u poslovni pothvat koji predlože njihova djeca.

Mnogo stanovnika BiH vjeruje da poljoprivreda može biti pokretač ekonomskog razvoja države. Ovakvo stajalište ne potkrepljuju činjenice predstavljene u ovom izvještaju, koje sugerišu mnogo ograničeniju ulogu poljoprivrede.

Općenito, većina stanovništva je zadovoljna svojim ruralnim životom i ne zavidi onima koji se odluču na odlazak u veliki grad. Međutim, čini se da mnogi od njih smatraju kako je promjena neizbježna i da prepoznaju veći spektar mogućnosti koje nudi urbano okruženje, pa očekuju da će naredna generacija otići sa sela – ovaj stav jednako imaju bogata i siromašna domaćinstva.

6.7.4. Klimatske promjene

Većina ljudi prepoznaje da su se vremenske prilike promijenila u posljednjih 10 godina, i većina, bez obzira na životnu dob, to pripisuje promjeni klime. Međutim, malo ih je svjesno implikacija i očekivanih posljedica klimatskih promjena, posebno u ruralnim područjima, i nisu svjesni koraka koji će se morati poduzeti da bi se izvršilo prilagođavanje na te promjene.

6.7.5. Konkurentnost

Poljoprivredne proizvođače u BiH jako brine izazov konkurentnosti koji će donijeti napredovanje u EU integracijama, navodeći poljoprivrednu i trgovinsku politiku (66 posto ispitanika), obim proizvodnje (49 posto), obim tržišta (40 posto), znanje (39 posto) i pristup ulaznim elementima proizvodnje (28 posto) kao faktore koji će imati najveći utjecaj na njihovu konkurentnost.

Najznačajnijim pitanjem se smatra politika vlade u sektoru, nakon čega slijedi relativno mala veličina njihove proizvodnje i ukupnog bosanskohercegovačkog tržišta. Značaj koji vladi pripisuju čak i mali poljoprivredni proizvođači, koji dobivaju malo ili nimalo subvencija od vlade, možda ukazuje na određenu mjeru „kulture zavisnosti“, gdje ljudi od vlade očekuju da riješi njihove komercijalne probleme.

6.8. Socijalna uključenost i društveni kapital

Rezultati Ankete ruralnih domaćinstava o društvenim aktivnostima i stavovima mogli bi se dopuniti nalazima iz dvaju ranijih izvještaja o humanom razvoju o socijalnoj uključenosti i društvenom kapitalu.

NHDR iz 2007. o socijalnoj uključenosti⁷¹ bavio se pitanjem kako se određeni pojedinci i skupine mogu naći u situaciji da ne budu obuhvaćeni javnim uslugama i isključeni iz glavnih tokova političkog, ekonomskog i socijalnog života. U njemu su razvijena tri indeksa socijalne isključenosti koji su obuhvatili mnoga od pitanja razmatranih u ovom dijelu izvještaja – životni standard, zdravlje, obrazovanje, učešće u društvu i pristup uslugama – kako bi pružili jednu cjelovitu sliku, uključujući poređenje ruralnih i urbanih naselja. Zaključci su ukazali na to da gotovo da nema nikakve razlike između urbanih i ruralnih područja kad je riječ o općoj socijalnoj isključenosti⁷² i dugoročnoj socijalnoj isključenosti. Međutim, ekstremna socijalna isključenost, kao što je nemanje nikakvog prihoda ili nezavršeno osnovno obrazovanje daleko je ozbiljnije u ruralnim područjima.

Opći zaključak je, kako se čini, da je socijalna isključenost problem koji zahvaća cijelu BiH, a ne neki specifikum ruralne sredine, te da iziskuje rješenja koja se odnose na cijelu zemlju. NHDR iz 2007. zapaža da je sličnost rezultata analize socijalne isključenosti među ruralnim i urbanim stanovništvom i između „industrijalizirane“ FBiH i „neindustrijalizirane“ RS posebno vrijedna pažnje... to dovodi u pitanje stereotipne stavove o socijalnoj isključenosti u slučaju BiH.

Ovaj izvještaj također ističe velike razlike u pružanju zdravstvenih i drugih usluga između različitih administrativnih područja, kao što su kantoni. Ovo je u skladu sa zaključcima iznesenim u dijelu 3.3. ovog NHDR-a, gdje službena statistika pokazuje značajne razlike među općinama, a te razlike imaju malo veze sa stepenom njihove ruralnosti.

NHDR iz 2009. o društvenom kapitalu⁷³ utvrdio je postojanje značajne razlike u procentima stanovništva koje je uključeno u udruženja u urbanim (22,3 posto) i ruralnim naseljima (14,6 posto). Međutim, većina ovih razlika može se pripisati različitim nivoima učlanjivanja u dvama najvažnijim gradovima – Sarajevu i Banjoj Luci (22,9 posto), te u ostatku zemlje (16,6 posto). I opet, ovo je u skladu sa zaključcima section nalazima iznesenim u dijelu 3.3. ovog izvještaja – da postoji značajna podjela između velikih gradova i ostatka zemlje, a ne između urbane i ruralne sredine.

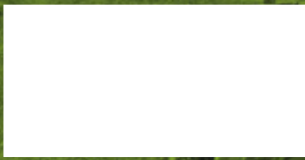
71 National Human Development Report 2007: Social Inclusion in BiH http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/library/nhdr/nhdr-2009/

72 (i) Opći indeks socijalne isključenosti – HSEI [Human Social Exclusion Index] – sedam zamjenskih indikatora odražavaju standard života, zdravstveni status, obrazovanje, učešće u društvu i pristup uslugama (50,3 posto stanovništva); (ii) Ekstremni indeks socijalne isključenosti (Extreme Social Exclusion Index (HSEI+1)) odražava osnovne procese i potrebe – 22 posto stanovništva; (iii) Dugoročni indeks socijalne isključenosti mjeri stanovništvo koje ima ograničene mogućnosti izbora u pogledu unapređenja svoga položaja, pa su stoga izloženi riziku dugoročne isključenosti (47 posto stanovništva).

73 The Ties that Bind: Social Capital in Bosnia and Herzegovina

7

**KOLIKO
JE VAŽNA
POLJOPRIVREDA
U UKUPNOJ
SLICI?**

7. KOLIKO JE VAŽNA POLJOPRIVREDA U UKUPNOJ SLICI?

Teško je govoriti o ruralnom razvoju bez razmatranja poljoprivrede. Tako je Anketa ruralnih domaćinstava namjerno sadržavala dosta pitanja koja se odnose na poljoprivrednu proizvodnju, izlazak na tržište, prihode, stavove i informacije. Politika ruralnog razvoja EU izrasla je iz njene poljoprivredne politike kada se smanjila potreba i prihvatljivost ranije orijentacije na proizvodnju u okviru Zajedničke poljoprivredne politike. Ruralnom politikom još uvijek upravlja DG AGRI Evropske komisije kao „drugi stup“ Zajedničke poljoprivredne politike i zadržava snažan fokus na farme. Ali je li ispravno poistovjetiti „ruralno“ s „poljoprivrednim“ u BiH? Hoće li politika ruralnog razvoja koja se fokusira na farme pružiti ono što društvo želi od svojih ruralnih područja?

7.1. Kakva je poljoprivreda u Bosni i Hercegovini?

Bosna i Hercegovina je vrlo siromašna poljoprivrednim resursima. Veliki dijelovi zemlje su planinski s plitkim tlima, a manje od 20 posto površine je pogodno za intenzivnu obradu. Učešće sektora poljoprivrede u BDP-u je malo, oko osam posto u 2011. godini.⁷⁴

Mlijeko i meso su glavni poljoprivredni proizvodi Bosne i Hercegovine, a proizvode se uglavnom na malim privatnim farmama. Mljekarstvo dominira u poljoprivrednoj proizvodnji, a stočarstvo općenito daje skoro 60 posto BDP-a od poljoprivrede. Ostali važni poljoprivredni proizvodi su pšenica, kukuruz, soja i duhan; ipak, BiH uvozi više od 65 posto hrane potrebne za zadovoljavanje svojih potreba.

Poljoprivredni prinosi bi se mogli značajno povećati kako bi se zadovoljio veći dio potreba zemlje za hranom i povećao izvoz, ali pravi izazov leži u strukturi poljoprivrednih gazdinstava. U BiH postoji oko 640.000 ruralnih domaćinstava,⁷⁵ od kojih se veliki dio njih u nekoj mjeri bavi poljoprivredom; mnogo manji broj domaćinstava smatra poljoprivredu svojom glavnom djelatnošću i izvorom prihoda.

“

Bosna i Hercegovina je vrlo siromašna poljoprivrednim resursima. Veliki dijelovi zemlje su planinski s plitkim tlima, a manje od 20 posto površine je pogodno za intenzivnu obradu. Učešće sektora poljoprivrede u BDP-u je malo, oko osam posto u 2011. godini.

”

⁷⁴ Bosna i Hercegovina u brojevima, 2012, Agencija za statistiku BiH. http://www.bhas.ba/tematskibilteni/BH_u_brojka_eng.pdf

⁷⁵ Procjene broja stanovništva za 2010. koje živi u općinama s manje od 150 stanovnika/km² je 2.321.000; 2004. godine Anketa o prihodima domaćinstava pokazala je da je prosječna veličina ruralnog domaćinstva 3,63 člana; $2.321.000 \div 3,63 = 640.000$.

7.1.1. Studija stočarstva

Stočarstvo je u Bosni i Hercegovini vrlo značajno s obzirom na to da 43 posto svih domaćinstava obuhvaćenih Anketom ruralnih domaćinstava drži neku vrstu životinja. Nedavno provedena studija sektora stočarstva u BiH, finansirana od EU,⁷⁶ dosta je detaljno ispitivala ovo područje i ovdje se navode njeni najvažniji zaključci kako bi dali potpuniju sliku funkcioniranja ovog sektora.

EU studija procjenjuje da više od 300.000 domaćinstava drži životinje (47 posto ruralnih domaćinstava, što je približno rezultatu od 43 posto iz RHS-a). Prema tome, skoro polovina ruralnih domaćinstava drži neku vrstu životinja, čak i ako se radi o samo nekoliko kokoši. Ove farme mogu se podijeliti u tri grupe:

- **Sektor domaćinstva**, koji proizvodi uglavnom za svoje potrebe plus dio za neformalnu prodaju. Ovakve farme ostvaruju veći dio prihoda iz drugih izvora, a ne iz poljoprivrede, i domaćim životinjskim proizvodima dopunjavaju i vlastitu ishranu i prihod. (Ovaj sektor grubo odgovara *malim i srednjim malim farmama* iz RHS-a.)
- **Komercijalni sektor**, koji čine velike farme, proizvodi uglavnom za prodaju registriranim klaonicama i mljekarama. To su farme s punim radnim vremenom, a poljoprivreda predstavlja primarni izvor prihoda za većinu ovakvih domaćinstava. (Ovaj sektor grubo odgovara *velikim farmama* iz RHS-a, a uključuje i najveće stočarske farme, koje nisu bile dio uzorka za RHS).
- **Sektor malih farmi**, koji čine sve farme koje su između dvije navedene grupe, odnosno one koje proizvode uglavnom za prodaju ali su još daleko ispod veličine koja bi se uobičajeno smatrala ekonomski opravdanom farmom s punim radnim vremenom u Zapadnoj Evropi. Ova domaćinstva uglavnom imaju kombinaciju prihoda iz poljoprivrede i iz drugih izvora. Svoje tržište nalaze kako putem neformalnih kanala, kao što je direktna prodaja na zelenim pijacama, tako i putem prodaje registriranim klaonicama i mljekarama. (Ovaj sektor grubo odgovara *velikim malim gazdinstvima* i *malim i srednjim farmama* iz RHS-a; više od 70 posto domaćinstava koja ostvaruju prihod od poljoprivrede spada u ovaj sektor.)

Distribucija farmi i životinja na ova tri sektora (Vidjeti Okvir 7.1.) varira u zavisnosti od toga o kojoj vrsti životinja se radi.

Kad je riječ o broju farmi, sektor domaćinstva predstavlja najveću većinu proizvođača goveda (63 posto), svinja (79 posto) i peradi (89 posto). Samo kad se radi o ovcama sektor domaćinstava je potisnut na drugo mjesto (36 posto) od sektora malih farmi, koje daju 63 posto svih ovčarskih gazdinstava.

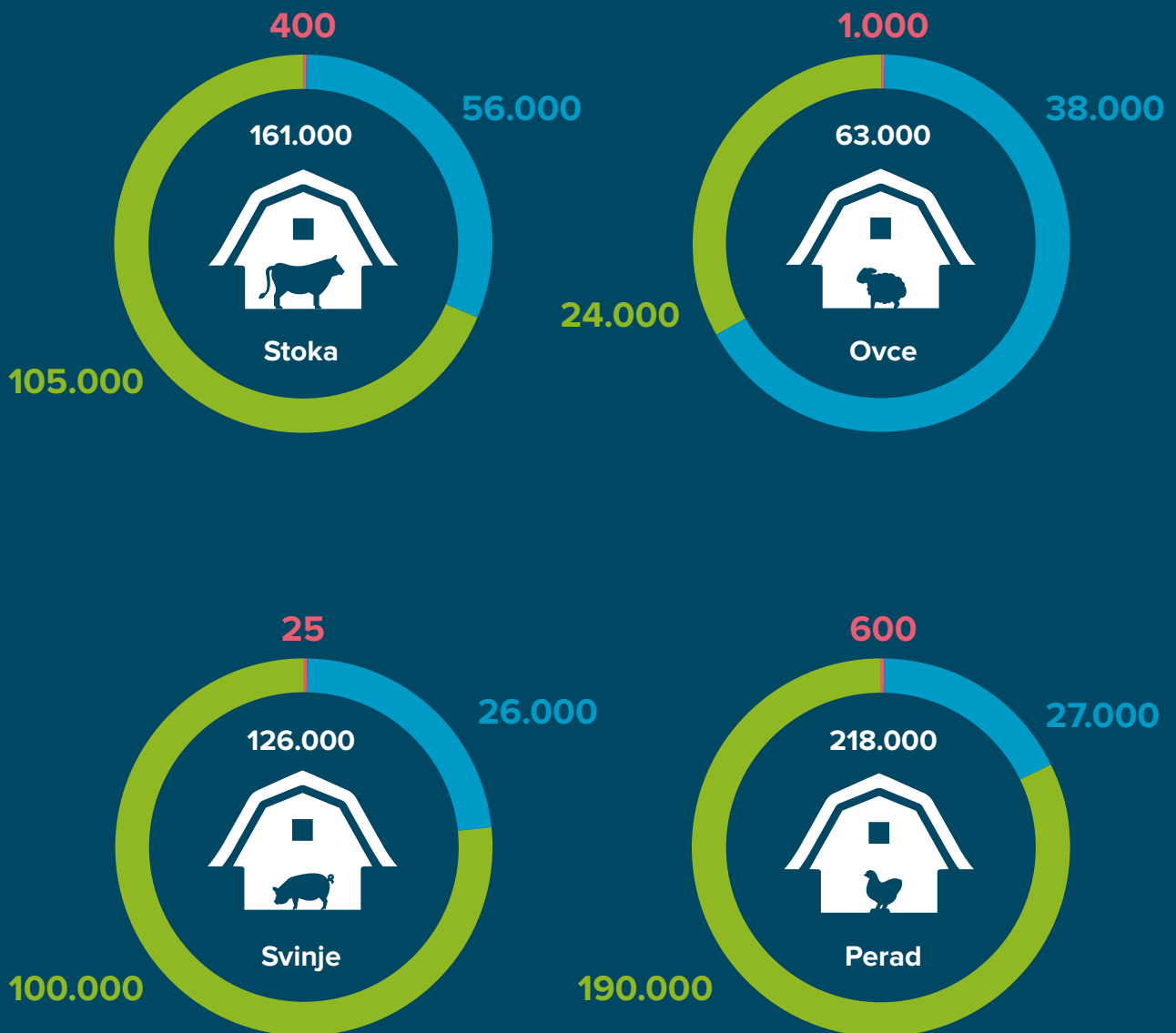
⁷⁶ The Meat and Dairy Sector in Bosnia and Herzegovina, 2012; IPARD sektorska studija koju je proveo FAO, a finansirala EU.

SLIKA 7.1. BROJ FARMI PO SEKTORIMA

● SEKTOR DOMAĆINSTAVA

● SEKTOR MALIH FARMI

● KOMERCIJALNI SEKTOR

Na sektor komercijalnih farmi otpada vrlo mali broj farmi za svaku vrstu, sa sljedećim procijenjenim brojevima:

- Goveda: 400 farmi (0,25 posto)
- Ovce: 1.000 farmi (1,6 posto)
- Svinje: 25 farmi (0,02 posto)
- Perad: 600 farmi (0,3 posto)

Međutim, distribucija životinja na ova tri sektora daje dosta drugačiju sliku jer za tri od četiri vrste dominira sektor malih farmi, na koji otpada 57 posto goveda, 69 posto ovaca i 52 posto svinja.

Sektor peradarstva pokazuje značajno drugačiju distribuciju, sa 70 posto peradi na komercijalnim farmama (posebno velikim farmama za uzgoj brojlera), nakon čega slijede domaćinstva sa 20 posto; sektor malih farmi nije značajan kad se radi o proizvodnji peradi s obzirom na to da na njega otpada samo 10 posto svih jedinki.

Od ostalih vrsta koje su značajne u smislu komercijalnog uzgoja tu su ovce, gdje 24 posto svih ovaca živi u velikim stadima, a samo šest posto u malim stadima za potrebe domaćinstva.

OKVIR 7.1.

Klasifikacija uzgajivača životinja

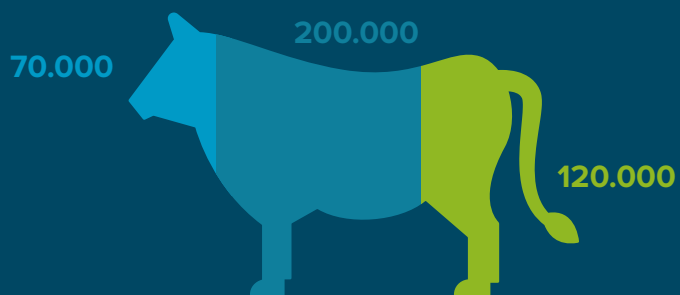
Grafikoni i brojevi navedeni u ovom dijelu zasnovani su na sljedećim definicijama:

- Goveda: „Sektor domaćinstva“ = 1 krava; „Komercijalni sektor“ = više od 20 krava
- Ovce: „Sektor domaćinstva“ = do 5 ovaca ili tovne janjadi; „Komercijalni sektor“ = više od 100 ovaca
- Svinje: „Sektor domaćinstva“ = 1 krmača ili do 3 tovne svinje; „Komercijalni sektor“ = više od 200 tovnih svinja
- Perad: „Sektor domaćinstva“ = do 20 nosilja ili do 50 brojlera; „Komercijalni sektor“ = više od 500 nosilja odnosno 1.000 brojlera

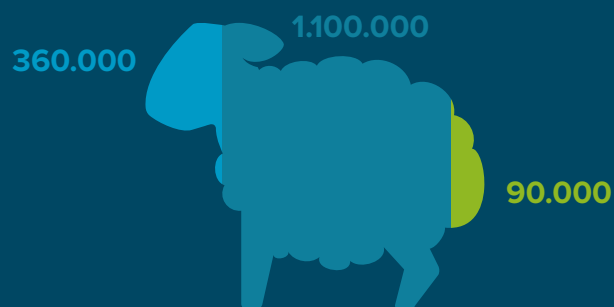
Za sve vrste, „sektor malih farmi“ čine sva gazdinstva koja su veća od „domaćinstva“ a manja od „komercijalnog“.

SLIKA 7.2. BROJ ŽIVOTINJA PO SEKTORU

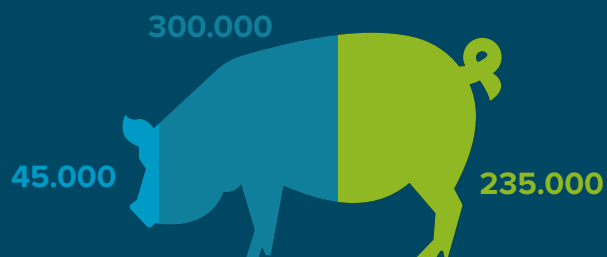
● KOMERCIJALNI SEKTOR ● SEKTOR MALIH FARMI ● SEKTOR DOMAĆINSTAVA

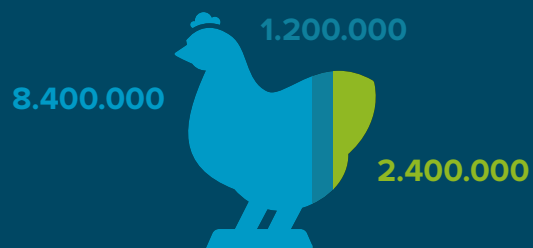
STOKA
UKUPNO: 390.000

OVCE
UKUPNO: 1.550.000

SVINJE
UKUPNO: 580.000

PERAD
UKUPNO: 12.000.000

Jedan važan aspekt poljoprivrede u BiH nije obuhvaćen Anketom ruralnih domaćinstava, a to je značajna uloga koju imaju neformalni kanali prodaje – direktna prodaja voća, povrća, mlijeka, mliječnih proizvoda i stoke prijateljima i susjedima, kao i prodaja mnogih od tih proizvoda na „zelenim pijacama“. U pogledu ishoda, na potrošnju u domaćinstvima i plasman na neformalnom tržištu otpada oko polovine ukupne stočarske proizvodnje u BiH:

	Mlijeko (%)	Meso (%)	Jaja
Potrošnja u domaćinstvu	29	18	21
Neformalno tržište	33	28	16
Formalno tržište	38	54	63
Ukupna proizvodnja	100	100	100

Od ukupnog ruralnog stanovništva, oko:

- 50 posto domaćinstava ne drži stoku;
- 35 posto domaćinstava drži manji broj životinja, uglavnom za vlastite potrebe;
- 15 posto domaćinstava drži stoku kao sporednu aktivnost kojom dopunjava ostale izvore prihoda;
- < 1 posto domaćinstava su farme za uzgoj životinja s punim radnim vremenom, u obimu kakav je uobičajen u Evropi.

Ovaj rezime stočne proizvodnje gotovo je identičan onome koji se odnosi na poljoprivredu u cjelini, a koji je izveden iz Ankete ruralnih domaćinstava, iako je zasnovan na potpuno drugačijim izvorima podataka. Prema tome, ovakva slika situacije može se prihvatiti s visokom dozom pouzdanosti.

7.1.2. Usjevi

Drugi važan poljoprivredni sektor u BiH je uzgoj voća, povrća i grožđa. Općenito, ovdje se također primjećuje ista distribucija kao i kod stočnih gazdinstava iako se u ovom slučaju teže složiti o minimalnoj veličini koja se računa kao „poljoprivredna“. Ako neko ima posao s punim radnim vremenom, a uzgaja nešto povrća i voća u vrtu, može li se reći da se bavi poljoprivredom? Anketa ruralnih domaćinstava je ove poljoprivredne površine nazivala jednostavno „baštama“.

Žitarice i industrijsko bilje su manje značajni u BiH i rijetko se proizvode na nivou domaćinstava, tako da ovaj sektor čini kombinacija malih farmi i komercijalnih farmi.

7.2. Doprinos poljoprivrede prihodu ruralnog domaćinstva

Pitanje prihoda detaljno je analizirano u analizi Ankete ruralnih domaćinstava, koja je pokazala da 90 posto ruralnih domaćinstava ne ostvaruje gotovinski prihod od poljoprivrede, tri posto ostvaruje manji dio svojih prihoda od poljoprivrede, dok tek 6-7 posto ostvaruje veći dio prihoda od poljoprivrede.

Paradoks BiH je da iako se više od polovine ruralnih domaćinstava bavi nekom vrstom poljoprivredne proizvodnje manje od 10 posto njih ostvaruje bilo kakav gotovinski prihod iz tog izvora. Većina domaćinstava koja se bave poljoprivredom proizvodi za svoje vlastite potrebe, a ne za prodaju, tako da poljoprivreda često doprinosi **izvorima sredstava za život** u ruralnim područjima, ali ne tako često i ruralnom **prihodu**.

Daljnja posljedica ove poznate distribucije veličine farmi i udjela prihoda od poljoprivrede jest da će od politika podrške poljoprivredi koristiti imati tek manji dio ruralnog stanovništva. Domaći poticaji koji se plaćaju po grlu ili po površini⁷⁷ uglavnom su dostupni za onih 13 posto ruralnih domaćinstava koja su klasificirana kao „farme“ iako je većina njih tako mala da isplate poticaja čine tek mali udio u ukupnom prihodu domaćinstva. IPARD mjere na unapređenju konkurentnosti poljoprivrede bit će dostupne samo za uspješnije poljoprivredne proizvođače, one koji spadaju u posljednju grupu „velikih farmi“, a koji čine manje od jedan posto ruralnog stanovništva. Tržišna podrška pruža određenu korist većem broju domaćinstava (npr. mali uzgajivač koji ima jednu kravu, ali ipak prodaje dio mlijeka mljekari), ali također povećava troškove hrane koju kupuju, tako da nije jasno da li je njihov konačni efekt pozitivan ili negativan.

7.3. Udio ruralne zaposlenosti u poljoprivredi

S obzirom na to da je poljoprivreda pretežno sporedna djelatnost u BiH, teško je izmjeriti njen značaj u smislu zapošljavanja. Anketa radne snage iz 2012. godine dala je procjenu da je 814.000 ljudi u BiH zaposleno ili samozaposleno i da se 167.000 (20,6 posto) njih bavi poljoprivredom. Ove brojke uključuju formalno zaposlene, i s punim i s nepunim radnim vremenom, samozaposlene i osobe koje obavljaju neplaćeni rad u porodici, i vjerovatno mnogi od onih koji se bave poljoprivredom spadaju u ove druge dvije kategorije.

Ova procjena od 20,6 posto zaposlenosti u poljoprivredi je visoka ako se uporedi s drugim evropskim zemljama jer je ukupni prosjek u EU samo 5,4 posto. Ona također odstupa od zaključaka Ankete ruralnih domaćinstava, koja daje sliku poljoprivredne proizvodnje koja je manjeg obima i koja predstavlja sekundarnu djelatnost, sa samo 6,6 posto ruralnih domaćinstava koja ostvaruju veći dio prihoda od poljoprivrede.

Čini se da je otprilike jedini način da se pomiri poznata struktura poljoprivredne proizvodnje u BiH s nalazima Ankete radne snage da se zaključi kako dobar dio osoba koje su klasificirane kao „zaposlene u poljoprivredi“ čine samozaposleni i neplaćeni radnici u porodici, koji ustvari dio svoga vremena provode baveći se poljoprivredom, dok istovremeno ostvaruju prihode iz

“

Paradoks BiH je da iako se više od polovine ruralnih domaćinstava bavi nekom vrstom poljoprivredne proizvodnje manje od 10 posto njih ostvaruje bilo kakav gotovinski prihod iz tog izvora.

”

⁷⁷ “Plaćanje po grlu” su subvencije koje se isplaćuju po grlu stoke; „plaćanja po površini” su subvencije koje se isplaćuju po hektaru zemljišta. Iznosi subvencija razlikuju se u zavisnosti od vrste stoke i kulture koja se uzgaja.

“

Čak i u najudaljenijim područjima vrlo rijedak slučaj da poljoprivreda ima dominantnu ulogu.

”

drugih izvora, kao što je penzija ili druga socijalna davanja, ili iz rada na puno radno vrijeme, nepuno radno vrijeme, ili iz sezonskog rada, koji nije uvijek prijavljen nadležnim organima niti evidentiran u Anketi radne snage.

7.4. Regionalne varijacije u pogledu značaja poljoprivrede

Relativni značaj poljoprivrede u ruralnoj ekonomiji često znatno varira od jednog do drugog mjesta, npr.:

- U periurbanom selu, relativno gusto naseljenom, udio stanovništva koje se bavi poljoprivredom kao primarnom ili kao značajnom sekundarnom djelatnošću relativno je nizak budući da se većina stanovništva bavi djelatnostima koje su vezane za grad;
- U udaljenijim selima, u općinama manje gusto naseljenim, poljoprivreda može predstavljati veći udio u prihodima i zaposlenosti jednostavno zato što tu živi manji broj ljudi koji su zaposleni na poslovima nevezanim za poljoprivredu;
- Ali u nekim udaljenim područjima gdje je zemljište uglavnom planinsko ili šumsko opet opada značaj poljoprivrede.

Rezultati Ankete ruralnih domaćinstava ukazuju na to da je čak i u najudaljenijim područjima vrlo rijedak slučaj da poljoprivreda ima dominantnu ulogu. Od 58 općina koje su obuhvaćene anketom, samo u jednoj je poljoprivreda donosila više od polovine ukupnih prihoda domaćinstava. Pogled na 53 općine gdje je anketirano barem 10 domaćinstava daje sljedeću podjelu:

Udio prihoda od poljoprivrede u ukupnom prihodu domaćinstva (%)	Udio općina (%)
0	26
1-5	30
6-10	17
11-15	8
16-20	9
21-25	8
> 25 posto (jedna općina, 40 posto)	2

Izvor: Anketa ruralnih domaćinstava 2012.

Ovo pokazuje da od poljoprivrede potječe više od 10 posto prihoda tek u nešto malo više od četvrtine općina. Prema tome, čak i u selima u općinama koje su najviše poljoprivredne, poljoprivreda i dalje predstavlja manjinski izvor prihoda.

7.5. Koliko je dakle važna poljoprivreda za ruralnu BiH?

U pogledu svog doprinosa izvorima života na selu, može se reći da je poljoprivreda od malog značaja za mnoga ruralna domaćinstva, a da je od velikog značaja za tek mali broj. Ruralna područja BiH možda su još uvijek kulturološki agrarna, ali se u ekonomskom smislu oslanjaju na industriju, usluge i naknade od nadležnih institucija vlasti.

Kako se poljoprivreda razvija i prilagođava realnostima EU tržišta – dijelom uz pomoć EU finansiranja ruralnog razvoja – ići će u pravcu zamjene kapitala radom i polako se koncentrirati na manji broj velikih farmi. Konkretno, zahtjevi EU koji se odnose na sigurnost stočne hrane u sektoru stočarstva mogli bi dovesti do daljnje polarizacije, gdje će veći proizvođači i prerađivači izvršiti potrebna ulaganja da zadovolje EU standarde, dok će mnogi mali proizvođači prestati izlaziti na formalna tržišta i koncentrirati se na neformalnu prodaju i zadovoljavanje vlastitih potreba. Stoga se poljoprivreda ni sada ni u budućnosti ne može smatrati glavnim pokretačem ruralnog razvoja u BiH.

“

Poljoprivreda ni sada ni u budućnosti ne može smatrati glavnim pokretačem ruralnog razvoja u BiH.

”

ZAKLJUČCI

8. ZAKLJUČCI

Ovaj dio fokusira se na „realnost ruralnosti“ i razmatra tri ključna pitanja – infrastrukture, usluga i transporta, koja uvijek pogađaju ruralna područja. Pitanjem da li bi vlada trebala nastojati zadržati ljude u ruralnim područjima bavi se prilično direktno, nakon čega slijedi prikaz onoga čime se ljudi sada bave u ruralnim područjima i punog spektra mogućnosti za ruralno zapošljavanje.

Ukratko su rezimirana područja koja su identificirana u NHDR-u kao područja gdje su potrebna dodatna istraživanja kako bi se poduprla solidna politika ruralnog razvoja, a u ovom dijelu se razmatraju i suštinska pitanja demokratije, birokratije i korupcije – faktora koji, više od svih drugih, određuju hoće li inicijative usmjerene na ruralni razvoj uspjeti ili propasti.

“
Kada je većina stanovništva raspoređena po malim gradovima i selima, razlike između urbanog i ruralnog se lako zamagle.”

8.1. EU politika ruralnog razvoja, i zašto se BiH razlikuje

Suštinske ideje koje se nalaze u osnovi EU politike ruralnog razvoja jesu da se svaka zemlja može podijeliti u dva skupa područja – ruralna i urbana – gdje su ruralna područja značajno drugačija od urbanih, u nepovoljnijem su položaju s više aspekata, te im je stoga potrebno pružiti javnu podršku. Poljoprivreda se smatra ključnom komponentom ruralnog života u većini regija, tako da je veliki dio politike fokusiran na pružanje podrške poljoprivrednicima i i prerađivačima hrane te u pružanju pomoći poljoprivrednim proizvođačima da diversificiraju svoje djelatnosti na druge oblike ruralnog poslovanja.

Kada je 1998. godine objavljeno saopćenje *Komisije Budućnost ruralnog društva (The Future of Rural Society)*,⁷⁸ 27,5 posto stanovništva EEZ-a živjelo je u ruralnim područjima; do 2005. godine, kada je stvoren Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (*European Agricultural Fund for Rural Development*), taj broj se nešto smanjio, na 26,4 posto, što nastavlja urbanizaciju među izvornim članicama nešto više od ublažavanja utjecaja općenito ruralnih novih zemalja članica.⁷⁹ U 2011. godini 51,7 posto stanovništva BiH živjelo je u ruralnim područjima; po svim mjerilima ona bi trebala biti izrazito ruralna zemlja.

Međutim, čini se da se polazna načela EU politike ruralnog razvoja raspadaju u BiH, gdje je broj ruralnog stanovništva oko dva puta veći od EU prosjeka. Kada je većina stanovništva raspoređena po malim gradovima i selima, razlike između urbanog i ruralnog se lako zamagle. Kada se prilično ograničena količina kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta podijeli na tako veliki broj ljudi, gotovo je neizbježno da poljoprivreda ne može biti glavna djelatnost u većini sela i ruralnih domaćinstava. A gdje se 60 posto stanovništva i 50 posto BDP-a nalazi u ruralnim područjima, ideja prijenosa resursa od urbane većine na ruralnu manjinu izgubi svaki smisao.

⁷⁸ Saopćenje Komisije upućeno Evropskom vijeću i Evropskom parlamentu 29. jula 1988: COM(88)371 Final.

⁷⁹ Svi podaci preuzeti su iz publikacije Svjetske banke (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS>), gdje se navodi: *Ruralno stanovništvo označava osobe koje žive u ruralnim područjima koje kao takve definiraju domaći zavodi za statistiku. Izračunato kao razlika između ukupnog broja stanovnika i urbanog stanovništva.*

“
 Alternativni izvori
 energije, poput
 biomase i solarnih i
 fotonaponskih sistema,
 mogu predstavljati
 rješenja u nekim
 područjima i zaslužuju
 ozbiljnu pažnju.

”

Stoga se, možda upravo zato što je Bosna i Hercegovina toliko ruralna zemlja, jedan po jedan ruralni stereotip razotkriva kao mit. I zaista, ideja o posebnoj politici ruralnog razvoja manje je pogodna od politika kojima se nastoji razviti BiH u cjelini, uz uvažavanje relevantnih društvenih varijacija, bez obzira na to jesu li te razlike posljedica entitetske i etničke pripadnosti, životne dobi, roda, ili ruralnosti.

8.2. Realnost ruralnosti

Kako god da se definira ili mjeri ruralnost, njena najuočljivija karakteristika je da je gustoća naseljenosti manja i da postoji značajna fizička udaljenost između ljudi. Radi se o malim selima između kojih se nalazi nekoliko kilometara polja ili neobrađenog zemljišta, a sljedeće selo ili grad srednje veličine je opet na značajnoj udaljenosti od sljedećeg većeg naselja. Pitanje udaljenosti nije samo zajednička karakteristika ruralnosti, nego je upravo to njena srž i nešto što se – po definiciji – nikada ne može promijeniti. Prema tome, pomalo iznenađuje činjenica da su dva područja u kojima su razlike između ruralnog i urbanog najdosljednije primijećene upravo infrastruktura i usluge, budući da je trošak njihovog pružanja znatno veći u područjima koja su rjeđe naseljena.

Osiguranje infrastrukture

Velika većina infrastrukturnih objekata, kao što su putevi, struja, telefon, širokopojasni internet, voda i kanalizacija, iziskuje fizički priključak na svaki stambeni objekt, tako da su troškovi priključivanja udaljenijih stambenih jedinica veći. Dok se faktor udaljenosti ne može promijeniti, postoji više tehničkih rješenja koja pružaju mogućnost čak i izdvojenim objektima da uživaju dobar pristup većini tih usluga. Mobilna telefonija je već počela transformirati selo jer je omogućena telefonska veza gdje nikada prije nije postojala. Uvođenje 4G bi uskoro moglo ponuditi ruralnom stanovništvu pristup širokopojasnom internetu, koji je jednako brz kao onaj koji postoji u gradovima, iako će cijene ovih usluga neko vrijeme vjerovatno predstavljati problem. Međutim, brdsko-planinska topografija BiH znači da sistem mobilne telefonije još nije univerzalno rješenje premda se može očekivati da će, dugoročno, usluge zasnovane na satelitima učiniti da ruralnost bude potpuno irelevantna kad se radi o telefonskim, televizijskim i internetskim uslugama.

Za one kuće koje su suviše daleko od javnog sistema vodovoda i kanalizacije propisno izgrađeni bunari mogu predstavljati savršeno adekvatan izvor vode za piće, a dobro projektirane i locirane septičke jame ili mini postrojenja za prečišćavanje mogu prihvatiti otpadne vode iz domaćinstva na zdravstveno siguran i po okoliš neškodljiv način.

Što se tiče puteva, sva osim najmanjih naselja već su pokrivena javnom putnom mrežom; međutim, procjenjuje se da 2.600 domaćinstava još čeka priključenje na električnu mrežu,⁸⁰ dok najudaljeniji objekti iziskuju tradicionalna rješenja u formi džipa i agregata. Alternativni izvori energije, poput biomase i solarnih i fotonaponskih sistema, mogu predstavljati rješenja u nekim područjima i zaslužuju ozbiljnu pažnju.

Ključno ograničenje je gotovo uvijek ono koje ima veze s troškovima. Naprimjer, dozvola za gradnju novog objekta u ruralnom području obično će iziskivati postojanje septičke jame – teo-

80 Procjene Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH za 2010. godinu.

retski vodonepropusne betonske kutije koja je ukopana u zemlju i u koju se prikupljaju i zadržavaju otpadne vode iz domaćinstva koje se naknadno odvoze do gradske kanalizacije na daljnji tretman i odlaganje. Što se tiče higijene i okoliša, ovo je rješenje teoretski jednako priključku na kanalizacijsku mrežu. Međutim, budući da se septičke jame brzo napune, a troškovi njihovog pražnjenja su visoki, obično se grade tako da se namjerno ostave otvori za curenje ili skriveni preljevi koji omogućuju tečnoj frakciji da zagađuje podzemnu vodu ili najbliži izvor vode. Ove neprečišćene vode ispuštaju se u okruženje. Stoga su u praksi septičke jame lošije rješenje, a bilo bi idealno da se kanalizacijska mreža proširi na što veći broj sela, te da je dopune „zelena“ odnosno po okoliš prihvatljiva rješenja kanalizacije.

Kreatori politika moraju odlučiti u kojoj mjeri žele koristiti javna sredstva da bi ublažili infrastrukturne nedostatke ruralnih područja, bilo širenjem javnih usluga na sve manja naselja, bilo davanjem bespovratnih sredstava (grantova) za pomoć udaljenim stambenim jedinicama da postave prihvatljiva rješenja.

Pružanje usluga

Kad se radi o pružanju javnih usluga u rijetko naseljenim područjima, najvažniji izbor koji treba napraviti jest da li dovesti usluge ljudima ili ljude uslugama. Prva opcija podrazumijeva manje razrede, manji broj specijalista – bilo da se radi o predmetnim nastavnicima, medicinskim stručnjacima, psiholozima ili sociolozima – ograničeniji niz dijagnostičke odnosno didaktičke opreme, te općenito veće troškove po korisniku. Druga opcija podrazumijeva da će djeca više vremena provesti na putu do škole, pacijenti do bolnica, te se povećava iskušenje da će ruralno stanovništvo odlučiti da uopće ne koristi usluge. U privatnom domenu, pojedine banke ili trgovine mogu odlučiti hoće li ili neće ostvarivati profit u prodavnici odnosno podružnici u malom selu, a problem putovanja se prepušta potrošaču.

Dijelom, ovo može uvijek ostati neizbježnom cijenom ruralnog života, ali postoje mnoga administrativna i tehnička rješenja koja mogu smanjiti značaj ovih nedostataka.

- Ako se administrativne procedure u cjelini ponude online, nestaje faktor udaljenosti. Time se također centraliziranoj službi omogućuje da uslugama pokriva cijelu zemlju ili entitet, čime se ostvaruju značajne uštede troškova. Mogući primjeri su vađenje rodni listova, umrlica, vjenčanih listova, potvrda o razvodu, izvoda iz katastra zemljišta ili poslovnih registara.
- Kad je potrebno dobiti opipljive kopije dokumenata, poštanska služba obično predstavlja dobro rješenje. Ako je potrebno ostvariti uvid u originalni dokument ili uporediti osobu s nekim oblikom fotografske identifikacije, mogla bi se više koristiti postojeća mreža pošta ili banaka, koje već imaju svoje revidirane finansijske i dokumentarne transakcije.
- Kad je potrebno osobno otići do administrativnog centra, onda pristup „sve na jednom mjestu“ može omogućiti podnositelju zahtjeva da posao obavi odjednom i da ne mora ponovno dolaziti u grad.
- Internetsko bankarstvo će biti od posebne koristi za onih 80 posto ruralnog stanovništva koje živi na udaljenosti tri kilometra ili više od najbliže banke. Nove tehnologije mogu imati radikalnan utjecaj na ruralne zajednice, kao što je naprimjer prijenos novca putem mobilnih telefona odjednom donio usluge bankarstva ljudima širom ruralne Afrike, a BiH bi trebala biti energična u usvajanju tehnologija koje zadovoljavaju ove konkretne potrebe.

“ U BiH se u prosjeku traži dvostruko više dokumenata ili posebnih procedura nego u EU-15 da bi se izvršio isti administrativni zadatak.

”

“

Jedan broj zemalja, kao i Evropska unija, primjenjuje politike čiji je izričiti cilj da se stanovništvo zadrži u ruralnim područjima.

Je li ovo pogodan cilj kojem bi i Bosna i Hercegovina trebala težiti?

”

U BiH se u prosjeku traži dvostruko više dokumenata ili posebnih procedura nego u EU-15 da bi se izvršio isti administrativni zadatak. Najbolji način da se smanji administrativno opterećenje ruralnog stanovništva mogao bi biti da se smanji ukupan nivo birokratije u zemlji. Ozbiljno, već davno je trebalo poduzeti ozbiljnije napore u pravcu regulatorne reforme čiji će cilj posebno biti smanjenje administrativnog opterećenja na male i srednje proizvođače i firme, i to predstavlja jedan od najvažnijih razloga zašto je BiH neprivačna za rast stranih i domaćih ulaganja.

Smanjivanje udaljenosti

Iako je suštinska karakteristika ruralnosti udaljenost između ljudi, ono što je stvarno važno jesu KM, a ne km – vrijeme i troškovi, a ne fizička udaljenost. Kad bi se ruralnost mjerila samo procentom stanovništva koje živi više od sat vremena vožnje od velikog urbanog centra, unapređenja sistema prijevoza u zemlji mogla bi učiniti da zemlja bude mnogo manje ruralna čak i kad bi ljudi ostali u svojim selima.

Problem u većem dijelu BiH je u tome što se radi o planinskom terenu, što znači da je većina puteva uska, s puno okuka, a proširenje i ispravljanje pojedinih dionica je teško ostvarivo i skupo. Problem dodatno pogoršava starost voznog parka jer je prema navodima Agencije za statistiku BiH 74 posto vozila u zemlji starije od deset godina,⁸¹ a spori kamioni predstavljaju posebno usko grlo i stalno prisutno iskušenje da se upušta u rizična pretjecanja.

Sigurno je da će biti potrebna značajna ulaganja, ali ona će donijeti koristi u narednim stoljećima, a to su koristi koje se mjere vremenom, ekonomskim rastom i spašenim ljudskim životima. Selektivni program unapređenja glavnih puteva i izgradnja mjesta za pretjecanje na sekundarnoj putnoj mreži mogu predstavljati finansijski prihvatljiv kompromis. Modernizacija transportnih vozila mogla bi se potaći putem sistema oporezivanja goriva i vozila.

Mnoga domaćinstva još uvijek nemaju automobil ili ne mogu opravdati troškove vožnje na posao svaki dan, stoga je javni prijevoz još jedan važan dio jednačine – selo do kojeg vozi redovna autobuska linija čini se mnogo manje ruralnim od sela bez takve linije.

8.3. Treba li zadržavanje ljudi u ruralnim područjima biti cilj politike?

Jedan broj zemalja, kao i Evropska unija, primjenjuje politike čiji je izričiti cilj da se stanovništvo zadrži u ruralnim područjima. Je li ovo pogodan cilj kojem bi i Bosna i Hercegovina trebala težiti?

Mjere EU čiji je cilj očuvanje ruralnog stanovništva

Jedan od najznačajnijih EU primjera bila je Direktiva Vijeća 75/268/EEC “o planinskoj i brdskoj poljoprivrednoj proizvodnji u manje favoriziranim područjima”, čiji je cilj *osigurati nastavak poljoprivredne proizvodnje, čime se zadržava minimalni broj stanovnika, odnosno konzervira seosko područje u manje favoriziranim područjima*. Ovom mjerom nastojala se održati poljoprivredna proizvodnja, a tako i ruralno stanovništvo, u „manje favoriziranim područjima“ (Less-Favoured Areas – LFA) davanjem poticaja po glavi stoke, što je u Ujedinjenom Kraljevstvu poznato kao „kompenzacijski poticaj za brdsku stoku“ (*Hill Livestock Compensatory Allowances*).

⁸¹ Bosna i Hercegovina u brojkama, 2012. godine, Agencija za statistiku BiH.

Ova shema i njeni ciljevi vremenom su više puta modificirani, dok ih na kraju nije zamijenila Uredba o ruralnom razvoju 1257/1999, koja je izostavila izričiti cilj zadržavanja stanovništva i umjesto toga se odlučila za rad na cilju *održavanja i jačanja živog društvenog tkiva u ruralnim područjima*.

Procjena politike⁸² ističe da, *iako su dokazi za to ograničeni, izgleda kako je mjera LFA-e imala malo utjecaja u smislu ograničenja smanjenja broja stanovnika i imala je ograničenu ulogu u održavanju odnosno usporavanju smanjenja broja poljoprivredne radne snage*, te nastavila sa zaključkom da je izvorni cilj nastojanje da se spriječi smanjenje ruralnog stanovništva nastavljanjem ruralne djelatnosti prestalo biti relevantno u većem dijelu EU-15 jer je smanjen udio zapošljavanja koji direktno zavisi od poljoprivredne proizvodnje. Stoga je primjereno da se ovaj cilj izostavi iz formalnih ciljeva mjera LFA.

Ukratko, ocjenjivači su zaključili da nastojanja da se stanovništvo zadrži u ruralnim područjima korištenjem ciljanih poljoprivrednih subvencija nije uspješno iako su milijarde eura potrošene u tu svrhu, ali nisu dali komentare o tome da li su nastojanja da se zadrži ruralno stanovništvo valjan cilj koji treba nastojati postići primjenom drugih mjera politike.

Ruralno stanovništvo i mobilnost radne snage

Već je donekle postao kliše govoriti o „današnjem svijetu koji se brzo mijenja“; zemlje bivše Jugoslavije prošle su kroz ogromne promjene u prošlom stoljeću, a proširenje EU će donijeti još promjena. Uspješno prilagođavanje promjenama iziskuje fleksibilnost, posebno na tržištu rada, gdje ljudi moraju biti spremni usvajati nove vještine i mijenjati lokacije kako bi odgovorili na promjene u pogledu mogućnosti koje im se otvaraju. Kako nestaju stari sektori a pojavljuju se novi, uvijek će biti nekih područja u koja će ljudi ići, i nekih iz kojih će nastojati otići. S obzirom na to da su obično mladi oni koji odlaze, to može dovesti do ozbiljnih problema starije generacija koja ostaje, posebno u malim selima gdje male trgovine i usluge jedva preživljavaju. Međutim, na kraju krajeva, povećani troškovi nastojanja da se odupre tim promjenama mogu izazvati još veće probleme.

Perspektiva humanog razvoja

Ispitanici iz Ankete ruralnih domaćinstava su izgleda imali dosta realan stav o prednostima i manama života na selu. Smatraju da je ruralno okruženje bolje i zdravije, te da je ljudima bolje na selu (Dio 5.7.3). U svakom drugom pogledu, uključujući prihod i usluge, obrazovanje i društveni život, smatraju da je urbani život bolji. Relativna privlačnost ovih dvaju stilova života zavisi od pojedinca i različitih faza u njegovom životu.

Suština paradigme ljudskog razvoja je da se proširi mogućnost izbora i prilika koje se nude ljudima, te da im se pomogne da ostvare svoj potencijal u životu. S ovog stanovišta – koje posmatra osobu, a ne mjesto – cilj nije zadržati ljude u ruralnim područjima, niti ih poticati na selidbu u grad, nego je cilj povećati spektar mogućnosti kako bi pojedinci mogli izabrati stil života koji njima najviše odgovara. Ako neko želi ostanu na selu, ali ne može naći posao pa se mora odseliti u grad, on nema puno izbora; s druge strane, ako neko drugi želi odseliti u grad, ali ne može platiti troškove stanovanja u gradu, i on je ograničen u pogledu izbora. U stvarnom svijetu niko od nas nema tako neograničenu slobodu izbora, a javno finansirane mjere kojima se proširuju mogućnosti izbora jednog dijela društva možda ograničavaju mogućnosti izbora drugih, čijim se povećanim porezima moraju platiti provedene mjere, tako da se sve svodi na pitanje političkih prioriteta.

“

Vlasti BiH ne bi trebale isticati kao eksplicitan cilj zadržavanje stanovništva u ruralnim područjima, nego nastojati pružiti svim svojim građanima adekvatan standard infrastrukture i usluga te unaprijediti ekonomske uvjete i uvjete zapošljavanja u cijeloj zemlji.

”

⁸² Ocjena manje podržavane površinske mjere (Less Favoured Area Measure) u 25 zemalja Evropske unije: izvještaj koji je pripremio Institute for European Environmental Policy za DG Agriculture, novembar 2006. godine

Ovaj izvještaj će stoga preporučiti da vlasti BiH ne ističu kao eksplicitan cilj zadržavanje stanovništva u ruralnim područjima, nego da nastoje pružiti svim svojim građanima adekvatan standard infrastrukture i usluga te unaprijediti ekonomske uvjete i uvjete zapošljavanja u cijeloj zemlji.

8.4. Šta rade ljudi u ruralnim područjima?

Ako se, kako se navodi u dijelu 7, većina ljudi u ruralnim područjima ne bavi poljoprivredom, šta onda rade? Mnogi su djeca, domaćice, penzioneri, ili nisu uključeni u radnu snagu iako podaci s nivoa općina pokazuju da ih je 28 posto ekonomski aktivno, a 15 posto zvanično zaposleno; pa kakve onda poslove ti ljudi obavljaju? Nažalost, ni Anketa ruralnih domaćinstava ni Anketa radne snage ne daju jasan odgovor na ovo pitanje, ali se određene naznake možda mogu dobiti iz susjedne Crne Gore, gdje je popis stanovništva iz 2003. omogućio analizu zapošljavanja u ruralnoj i urbanoj sredini.

SLIKA 8.1.

Podjela zaposlenosti u urbanim i ruralnim naseljima u Crnoj Gori („gradovi“ i „sela“) na osnovu studije UNDP-a 2010/2011.

Izvor: Razvoj ruralnog poduzetništva u Crnoj Gori: potencijal, opcije i intervencije, UNDP, 2011.

Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo imaju nešto veći značaj u Crnoj Gori (na njih otpada 28 posto zaposlenosti u odnosu na 21 posto u BiH) i pokazuju najupadljiviju razliku između grada i sela. Što se tiče svih ostalih sektora, zapošljavanje u ruralnim područjima najčešće odražava zapošljavanje u gradovima.

Studija je analizirala Crnu Goru u četiri regije i zaključila da u priobalnim općinama, gdje se većina sela nalazi na maloj udaljenosti od mora i direktno je priključena na magistralni obalni put, modeli zapošljavanja na selu vrlo slično odražavaju modele zapošljavanja u obližnjim gradovima, a samo osam posto ruralnih radnika se bavi poljoprivredom. Na drugom kraju spektra su četiri općine na sjeverozapadu Crne Gore koje pokrivaju vrlo izoliranu regiju, koja je loše transportno povezana, gdje se primjećuju mnogo izraženije razlike između urbanog i ruralnog te gdje se više od polovine ruralnog zaposlenog stanovništva bavi poljoprivredom i šumarstvom. Tradicionalne industrije: rudarstvo, kamenolomi i proizvodnja, i dalje imaju značajnu ulogu u gradovima.

Druge dvije regije koje su izdvojene u studiji zauzimaju neki prijelazni položaj, a ukupni zaključak je bio da što su sela povezanija s gradovima i velikim gradovima to bliže odražavaju urbanu strukturu zaposlenosti. Vrlo je vjerovatno da se ovaj zaključak može direktno primijeniti i na Bosnu i Hercegovinu.

Pa šta onda ljudi rade u ruralnim područjima? Prodaju hranu i odjeću, televizore i toaletni papir, srećke za lutriju i osiguranje, stočnu hranu i đubriva. Voze autobuse, taksije, viljuškare, kamione i traktore. Rade kao nastavnici i pravnici i administratori i policajci i doktori i sestre i veterinari. Popravljaju automobile, perilice rublja, mobilne telefone i poljoprivrednu mehanizaciju. Rade kao konobari, čistači, vodoinstalateri i farmeri. Proizvode namještaj, igračke, pločice od terakote, kupus i sir. Ukratko, rade čitav niz poslova koje rade i ljudi u urbanim područjima, iako s nešto većim naglaskom na djelatnostima koje koriste resurse zemljišta, a nešto manjim na onima na koje utječe udaljenost. Gledajući iz ove perspektive, ruralni razvoj je oslobođen od uskog fokusa na poljoprivredu, preradu hrane, ruralne zanate i agroturizam, i može uzeti u obzir gotovo svaku djelatnost koja donosi novac i ne iziskuje veliki broj usko specijalizirane radne snage, ili veliki broj konzumenata u neposrednoj blizini.

8.5. Koje su glavne mogućnosti za ruralna područja?

Kad jednom ruralni razvoj podigne pogled iznad tradicionalnih privrednih grana koje se zasnivaju na zemljištu, može vidjeti da za ruralno područje koje se nalazi na prihvatljivoj putnoj udaljenosti od većeg naselja ili grada postoje četiri mogućnosti zapošljavanja:

- 1 Rad u poljoprivredi, šumarstvu ili preradi vlastitih proizvoda; tamo gdje postoje prirodni resursi može se pojaviti i opcija rudarstva, eksploatacije kamena ili klesarstva;
- 2 Odlazak svaki dan na posao u grad;
- 3 Rad u selu na zadovoljavanju potreba potrošača u gradu. Naprimjer, neko bi mogao napraviti firmu da proizvodi kuhinjske elemente, odlaziti u grad da se sastane s kupcima i uzme mjere, vrati se u selo da napravi elemente, a onda ih isporuči i postavi kod urbanih kupaca. Za neke firme veličina prostora koji imaju na raspolaganju u ruralnim područjima može više nego kompenzirati vrijeme i trošak putovanja do grada kad se za tim ukaže potreba;
- 4 Pružanje usluga ruralnom stanovništvu koje se bavi nekom od gore navedenih djelatnosti, kao i stanovništvu koje ne radi, kao što su djeca, penzioneri, domaćice i nezaposleni. Ove usluge mogu se direktno vezati za poljoprivredu, kao što je prodaja hrane za životinje ili đubriva, ili opće prirode, kao što je rad u građevinarstvu ili na benzinskoj stanici, u trgovini ili frizerskom salonu. Također je važno pružanje javnih usluga u tim područjima, kao što je zdravstvena zaštita, obrazovanje i administracija, kao i komunalije.

“
With the reduced
opportunities for
both travel-to-work
and supplying urban
customers, the
primary industries of
agriculture, forestry
and mining tend to
assume a greater
importance.”

Uloga djelatnosti iz druge i treće grupe raste što je selo bliže urbanom centru – odlazak u grad na posao i pružanje usluga kupcima u gradu. Ova periurbana područja usko se vežu za ekonomsko zdravlje u gradu kao glavni izvor zapošljavanja i trgovine za njih. Što se tiče kvaliteta života i usluga, ova područja također su blisko vezana za gradove, gdje ljudi redovno dolaze da kupuju, studiraju, druže se ili koriste medicinske usluge.

Strategija ruralnog razvoja za ovakva područja mogla bi slijediti koncept „razvoja centra gravitacije“ i uključivati tri osnovna elementa:

- Osiguranje ekonomskog i socijalnog zdravlja urbanih područja;
- Osiguranje kvalitetnog transporta i komunikacije između grada i sela;
- Poticanje razvoja ruralnog poduzetništva u skladu s mogućnostima i potražnjom dostupnog stanovništva – te firme mogu se baviti bilo čime što ima dobre komercijalne izgleda i ne moraju sadržavati neki posebni „ruralni“ element.

Pružanje usluga u ovim područjima obično slijedi dobro znani model po kojem se osnovne usluge, poput osnovnog obrazovanja i rutinske zdravstvene zaštite, pružaju u selu, dok se u srednju školu ili u bolnicu odlazi u grad. U Bosni i Hercegovini, koja je još uvijek daleko od toga da svi imaju automobile, redovne autobuske službe predstavljaju neophodan dio ove strukture.

Međutim, s povećanjem udaljenosti od grada (kada putovanje traje 45 do 60 minuta, što se često naziva „udaljenim ruralnim“ područjem) dolazi do značajne promjene ravnoteže između četiri navedena tipa zapošljavanja. Svakodnevni odlazak na posao postaje manje isplativ, pa se radnici odlučuju da radnu sedmicu provode u gradu gdje rade, a kući i porodici se vraćaju za vikend. Odlazak u drugo mjesto također može implicirati odlazak na duže periode ili veće udaljenosti, kao što naprimjer veliki broj manualnih radnika iz BiH odlazi u susjedne zemlje, poput Hrvatske, Srbije ili Crne Gore, da radi na gradilištima ili sezonski u turizmu, obično na radu provedu po nekoliko sedmica odjednom, i onda se vraćaju u svoje selo da budu s porodicama i da im donesu novac.

Opcija rada u selu na proizvodnji roba i usluga za urbane kupce također postaje otežana s rastom udaljenosti, i takve firme se moraju oslanjati na zastupnike ili posrednike u gradu da pruže uslugu klijentu, što ih stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na njihove urbane ili periurbane konkurente.

Imajući smanjene mogućnosti kako za putovanje do radnog mjesta tako i za opskrbu urbanih kupaca, primarne industrije poljoprivrede, šumarstva i rudarstva često imaju veći značaj u tim područjima. Budući da se tu općenito može naći manje novca, pružanje komercijalnih usluga ruralnom stanovništvu se također smanjuje, a u pojedinim udaljenim područjima radna mjesta koja se finansiraju iz budžeta, kao što je naprimjer rad u pošti, općini, školi ili zdravstvenoj ustanovi, mogu predstavljati gotovo jedinu mogućnost formalnog zapošljavanja, što dovodi do dugoročnog fiskalnog transfera iz urbanih u ruralna područja.

Upravo u tim udaljenim ruralnim područjima izazov ruralnog razvoja je najveći, a specifične „ruralne“ djelatnosti, kao što je poljoprivredna proizvodnja, prerada na farmi ili prva faza prerade drveta, predstavljaju najvažnije opcije, iako rezultati Ankete ruralnih domaćinstava ukazuju na to da i u općinama gdje je poljoprivreda najprominentnija ona ipak donosi relativno mali dio ukupnog prihoda.

Međutim, u udaljenoj općini, gdje se nudi malo ekonomskih mogućnosti, čak i 10 ili 20 posto prihoda koji se ostvaruje od poljoprivrede predstavlja dobrodošao doprinos; također, možda postoji i određeni multiplikatorski efekt putem firmi koje pružaju poljoprivredne potrepštine i trgovinu, ili preradu poljoprivrednih proizvoda, iako su takve firme obično locirane u obližnjem gradu, a ne u samom selu. Razvoj poljoprivrednih tržišta i mjere podrške mogu imati jako veliki utjecaj na ove više poljoprivredno orijentirane zajednice, i mjere tipa IPARD-ovih na unapređenju konkurencije u poljoprivredi, preradi i marketingu mogu se smatrati istinski relevantnim. Međutim, nikada se ne smije izgubiti iz vida da se čak i u najudaljenijim i najviše poljoprivredno zavisnim općinama većina domaćinstava oslanja na izvore prihoda koji nisu vezani za poljoprivredu ili zemlju.

Neke mogućnosti za udaljena područja: turizam i rad na daljinu

Predočena analiza navodi na zaključak da se raznolikost i obim prilika za zapošljavanje smanjuje s povećanjem udaljenosti nekog područja, ali postoje dva posebna sektora gdje udaljenost možda neće predstavljati tako očiglednu prepreku: turizam i rad na daljinu.

Ruralna područja imaju određene posebne prednosti kad je riječ o turizmu, među kojima su mir i tišina, ljepota pejzaža, tradicionalne kuće i stil života, prostor za rekreativne aktivnosti poput šetnje po prirodi, vožnje bicikla ili jahanja, te nekim spektakularnim prirodnim lokacijama, poput kanjona za penjanje i rijeka za splavarenje. BiH je bogata takvim resursima i nalazi se u poziciji da se okuša i natječe sa svim drugim evropskim zemljama koje nastoje plasirati na tržište svoja ruralna područja kao turističke destinacije. Trenutno je na ovom tržištu jaka konkurencija, pa potrošači mogu tražiti puno, uključujući konkurentnu cijenu i adekvatan standard usluga te široki raspon različitih stvari koje mogu raditi dok su tu – od označenih staza za planinare i bicikliste do zanimljivih trgovina i zabave za djecu. Pristup je jako važan, i idealna situacija je ruralno područje koje ima prirodnih ljepota i osjećaj udaljenosti a ipak se do njega može brzo doći automobilom ili autobusom s aerodroma. S obzirom na potrebe za transportnom povezanošću i za raznolikošću aktivnosti i usluga, vjerovatno je da neko područje treba postići određenu kritičnu masu da bi turizam zaista mogao postati značajan dio ekonomije; postoji nekoliko primjera na Balkanu gdje su odmarališta (obično su počeli kao skijaški centri) uspjela postići ovu kritičnu masu i razvila se u centre ruralnog turizma koji su privlačni tokom cijele godine. Ako će se u BiH podržavati ovakav pristup, to će vjerovatno iziskivati planski pristup razvoju, gdje će se resursi usmjeravati u nekolicinu pažljivo odabranih lokacija, a ne ponuditi kao mjera za koju će se moći prijavljivati zainteresirani iz cijele zemlje.

Imidž i marketing su izuzetno važni u svim oblicima turizma, i ovdje BiH mora uraditi izvjesne stvari da bi uklonila stvarnu i percipiranu opasnost koju predstavljaju minska polja, da bi prevažila slike rata, i kako bi omogućila ljudima da vide istinsku vrijednost njenog ruralnog područja.

Još jedna opcija koja se često predlaže za razvoj udaljenih ruralnih područja jest rad na daljinu, gdje ljudi mogu koristiti moć interneta da bi pružili usluge zasnovane na znanju iz bilo kojeg kutka zemlje. BiH ima veliki broj mladih IT stručnjaka, u njenim ruralnim krajevima postoji dosta dobra poštanska mreža i, kako pokazuje Anketa ruralnih domaćinstava, sve bolji pristup internetu, jer gotovo 40 posto ruralnih domova sada ima širokopojasnu vezu. Stoga su osnovni preduvjeti za rad na daljinu već tu, iako je mogućnost plaćanja putem interneta još uvijek ograničena. Međutim, realnost koja se otkriva širom Evrope jest da ljudi ipak vole interakciju s drugim ljudima, vole se susresti sa svojim klijentima i dobavljačima te razmjenjivati ideje i informacije. To znači da je, iako je rad na daljinu realna mogućnost, još uvijek lakše postići uspjeh u ovakvom radu kada se urbani centar nalazi na udaljenosti koja se lako može preći automobilom.

8.6. Potreba za analizom

Ovaj NHDR identificirao je izvjestan broj područja u kojima je potrebno izvršiti dodatna istraživanja i analize kako bi se dobila solidna osnova za planiranje ruralnog i regionalnog razvoja.

8.6.1. Definiranje ruralnih područja

Dio 3 pokazao je da većina postojećih urbano-ruralnih setova podataka (datasetovi) za Bosnu i Hercegovinu ili klasificiraju općine prema gustoći naseljenosti (pristup površine) ili dijele stanovnike na one koji žive u proglašenim urbanim naseljima i one koji ne žive (pristup naselja). Analiza je kroz cijeli ovaj izvještaj pokazala ograničenja obiju ovih binarnih specifikacija i naglasila posebnu situaciju u kojoj se nalaze općine i naselja srednje gustoće naseljenosti.

Većina evropskih zemalja razvila je vlastite metode klasificiranja ruralnih područja koje zadovoljavaju njihove specifične okolnosti i potrebe, i snažno se preporučuje da i Bosna i Hercegovina razradi novu klasifikaciju svoje teritorije i centara naseljenosti kao osnovu za planiranje ruralnog razvoja. Ova klasifikacija bi trebala:

- Koristiti i pristup površine i pristup naselja da bi se teritorija klasificirala na dvije ose;
- Podijeliti naselja u najmanje tri grupe – velike gradove, gradove i sela.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova (2013) trebao bi dati podatke koji će omogućiti novu analizu i definiranje ruralnih područja u Bosni i Hercegovini.

8.6.2. Analiza razlika između općina

Analiza podataka s općinskog nivoa u dijelu 3.3 ukazuje na to da se općine sa sličnim nivoom gustoće naseljenosti međusobno jako razlikuju u pogledu ključnih demografskih i ekonomskih pokazatelja, kao što su migracije, nezaposlenost i visina plata. Mapa nezaposlenosti (slika 3.8) ne pokazuje neku zakonitost koja bi to mogla objasniti, pa se postavlja pitanje zašto neke općine ostvaruju tako loše rezultate, i kako se mogu riješiti njihovi problemi? I ako neke ruralne općine uspijevaju stvoriti radna mjesta, podići naknade i privući došljake, imaju li one neku tajnu koja se može replicirati u ostatku zemlje?

UN-ova Procjena regionalnih dispariteta iz 2010.⁸³ pokazala je značajne geografske disparitete u bosanskohercegovačkom društvu i zaključila da su 89 od 142 općine u BiH nerazvijene ili izuzetno nerazvijene. Prema ovoj studiji, pet najbolje rangiranih područja su: Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski kanton, Istočno Sarajevo, Banja Luka i Zeničko-dobojski kanton, dok su pet najlošije rangiranih područja Kanton 10, Unsko-sanski kanton, Bosansko-podrinjski kanton, Posavski kanton i Bijeljina.

83 Procjena regionalnog dispariteta u BiH, 2010, Ujedinjene nacije, na osnovu podataka Ankete budžeta domaćinstava iz 2007. i Ankete radne snage iz 2008. godine. Analiza nalaza izvršena je na regionalnom nivou u odnosu na demografiju; obrazovanje; priključak na komunalije; kvalitet života; standard života; transportna infrastruktura i zdravlje; zaposlenost; i ekonomski disparitet, prihod i siromaštvo te socijalna inkluzija i ugrožene skupine. Ukupno je korišteno 19 indikatora za regionalno rangiranje i pet indikatora za rangiranje općina.

Ciljane studije slučaja nekih od najbolje rangiranih i najgore rangiranih općina mogle bi dati dodatne korisne informacije za planiranje ruralnog razvoja u cjelini.

8.6.3. Razumijevanje propadanja urbanih područja

Jedan od najupadljivijih zaključaka analize na općinskom nivou je da urbane općine koje nemaju veliki grad (100.000 stanovnika ili više) imaju najviši nivo urbane nezaposlenosti, najniže neto plate, i snažne trendove emigracije. Procijenjeni broj stanovnika ovih 17 općina, koje su navedene u sljedećoj tabeli, kreće se od nešto ispod 5.000 do nešto preko 75.000, a prosječna gustoća naseljenosti od 215 stanovnika po kvadratnom kilometru; jedna od njih je Distrikt Brčko, koji ima poseban status koji ga izdvaja iz obaju entiteta:

“
Jedan od najupadljivijih zaključaka analize na općinskom nivou je da urbane općine koje nemaju veliki grad (100.000 stanovnika ili više) imaju najviši nivo urbane nezaposlenosti, najniže neto plate, i snažne trendove emigracije.
”

Općina	Broj stanovnika	Gustoća naseljenosti
BRČKO DISTRIKT	76.000	190
BREZA	14.000	200
CAZIN	63.000	180
DOBOJ ISTOK	10.000	250
DOBOJ JUG	4.500	440
GORAŽDE	30.000	210
GRAČANICA	52.000	240
GRADAČAC	46.000	210
KALESIJA	36.000	180
LUKAVAC	51.000	150
ORAŠJE	20.000	160
SREBRENİK	42.000	170
TEOČAK	7.400	260
TEŠANJ	48.000	310
VISOKO	40.000	170
VITEZ	25.000	160
ŽIVINICE	55.000	190

TABELA 8.1

Odabrani podaci o stanovništvu

Svaki od gradova srednje veličine koji se nalazi u ovim općinama ima vlastitu ekonomsku historiju, koja ga veže za neku određenu industriju ili rudnik koji je izdržavao grad u prošlosti, ali koji nije uspješno preživio tranziciju. Imaju potencijal da postanu izvori zapošljavanja za okolna ruralna područja i mjesta trgovine za ruralne firme, ali samo ako se njihova vlastita ekonomija uspije oživjeti. Ovo bi iziskivalo analizu svakog posebnog slučaja kako bi se otkrilo šta uzrokuje njihovo propadanje i sagledalo koje bi mjere mogle donijeti novi ekonomski život: da li im treba bolje obrazovana radna snaga? Lakši pristup kreditu? Bolja povezanost s većim gradovima?

Budućnost ovih općina će vjerovatno biti drugačija od prošlosti, i njihova ekonomija će se vjerovatno više zasnivati na uslugama nego na industriji; neke od njih mogle bi naći svoje mjesto u susjednim gradovima, svakodnevno odlazeći na posao, dok bi se ostale općine mogle nastavljati smanjivati, jer ljudi „glasaju nogama“, to jest odlaze u gradove gdje postoji potražnja za njihovim vještinama i radom. Nijedna od ovih opcija ne mora biti bolja ili gora od druge, a fokus bi se trebao staviti na to da se osigura da ljudi imaju adekvatan pristup radnim mjestima i uslugama bez obzira na to gdje odluče živjeti i raditi.

Gotovo četvrtina (24 posto) ukupno nezaposlenih u zemlji živi u ovih 17 općina, tako da bi iznalaženje rješenja za njih donijelo koristi cijeloj zemlji, ali rješenja se mogu naći tek kad se potpuno razumije problem.

8.6.4. Konsultacije o infrastrukturi i uslugama

Ovaj NHDR je pokazao da su razlike između urbanog i ruralnog najveće kad je riječ o pitanjima na koja direktno utječe suština ruralnosti – činjenica da ljudi žive na većoj površini – i pokazuju se najdosljednije u pogledu infrastrukture i usluga. Ministarstva i lokalne vlasti nadležne za zdravlje, obrazovanje i socijalne usluge, transport, opskrbu vodom i kanalizacijom mora da su već jako dobro svjesni ovih pitanja i već imaju politike, plansku dokumentaciju i programe ulaganja koji se odnose na cijelu zemlju. Organi nadležni za planiranje transporta moraju u obzir uzeti panevropsku putnu mrežu i investicije za koje su potrebne godine. Svi ovi organi države će se vjerovatno naći izloženi suprotstavljenim pritiscima, s jedne strane domaćih i međunarodnih zahtjeva da se smanji potrošnja, a s druge pozivima da se poboljšaju usluge.

Oni koji planiraju ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini trebali bi raditi s tim organima, koristeći se pritom specijalističkim znanjem organizacija poput UNDP-a, UNICEF-a, FAO-a, IFAD-a, WHO-a i lokalnih NVO-a te nastojati osigurati da se potrebe ruralnih područja uzmu u obzir i postigne takav balans koji će biti u najboljem interesu društva u cjelini.

8.7. Kvalitet vlasti

Jedna česta tema koja se ponavlja u prethodna tri izvještaja o humanom razvoju za BiH jest naglasak koji se stavlja na neophodnost reforme vlasti.

Izvještaj iz 2005. godine naslovljen „Bolje lokalno upravljanje“ (Better Local Governance) zaključuje da:

“*Reforma u BiH, kao i drugdje u svijetu, ugrađena je u politiku, ali je ipak naša procjena potencijala za političku promjenu pesimistična. Politička elita nije pokazala opredijeljenost za reforme i obični građani su apatični i bez prava glasa. Građansko društvo je još uvijek slabo i BiH nedostaje istinski „građanski prostor“. Nažalost, promjenu i dalje pokreće samo sve odlučnija međunarodna zajednica koja boravi u zemlji.*

Teško je stoga sagledati kako će se uopće izvršiti neophodne reforme. Naša analiza također ukazuje na jednu još negativniju mogućnost: da nedostatak strategija nije posljedica slučaja ili benignog zanemarivanja, nego je direktna posljedica implicitnog protivljenja promjenama dominantnih političkih snaga. To je deprimirajući izgled, ali ključna prepreka decentralizaciji možda nisu sistemske prepreke, nego čisto političko protivljenje.

Naš odgovor na ovu mogućnost mora biti i pozitivan i asertivan. Reforma nikada nije isključivo igra onih koji imaju vlast, nego je izazov s kojim se moraju suočiti sve zainteresirane strane. Istinski i trajni proces je rijetko revolucionaran po karakteru, njega čini mnoštvo malih i praktičnih koraka koje poduzimaju najrazličitije grupe. Ovaj izvještaj nastoji podržati jedan takav proces; njegova analiza, argumenti i prijedlozi predstavljaju municiju za sve koji su spremni da se bore za promjene. Također, držimo se stava da decentralizacija ima veću svrhu da izgradi širi konsenzus koji je neophodan da bi se postigla sveobuhvatna reforma u modernoj BiH.

Izvještaj iz 2007. pod naslovom „Nacionalni izvještaj o humanom razvoju, socijalna uključenost u BiH“ (National Human Development Report 2007: Social Inclusion in BiH) navodi da:

“*Dejtonski sporazum, koji se često opisuje kao „užasan način da se okonča užasan rat“, stvorio je državnu strukturu koja je kompleksna i fragmentirana. Političko okruženje koje karakteriziraju podjele i dominacija etnički zasnovanih stranaka zajedno doveli su do indiferentnosti stanovnika prema učešću u politici, a Ustav BiH, koji je dio Dejtonskog mirovnog sporazuma, kakve li ironije, dalje je potakao etničke podjele.*

Izveštaj iz 2009. godine naslovljen „Veze koje povezuju: društveni kapital u Bosni i Hercegovini (*The Ties that Bind: Social Capital in Bosnia and Herzegovina*)“ vraća se na kritična pitanja ustava i vlada, navodeći da:

“Uprkos ovim pozitivnim znakovima, međutim, brzina reformi u zemlji je agonizirajuće spora. Ustavna reforma, iako je općenito prepoznata kao krucijalna, ostaje osjetljiva tema, posebno u pogledu pravca koji bi ta reforma mogla usvojiti. Postojeća ustavna struktura, koja je sadržana u Dejtonskom sporazumu, nepotrebno je kompleksna, nepraktična i skupa. Osim toga, ona proizvodi strukturu donošenja odluka koja je neefikasna i bez odgovornosti. Kao takva, nije u stanju ponuditi osnovu za efikasno odlučivanje ili reforme koje bi omogućile zemlji da ostvari brži napredak prema EU. Delegacija Evropske komisije (EC) u BiH zatražila je da zemlja uspostavi „funkcionalnije i održive institucionalne strukture“, a ipak nije bilo ozbiljnog pokušaja da se usvoje amandmani i izmijeni Ustav otkako je parlamentarna skupština odbacila paket ustavnih amandmana iz 2006.

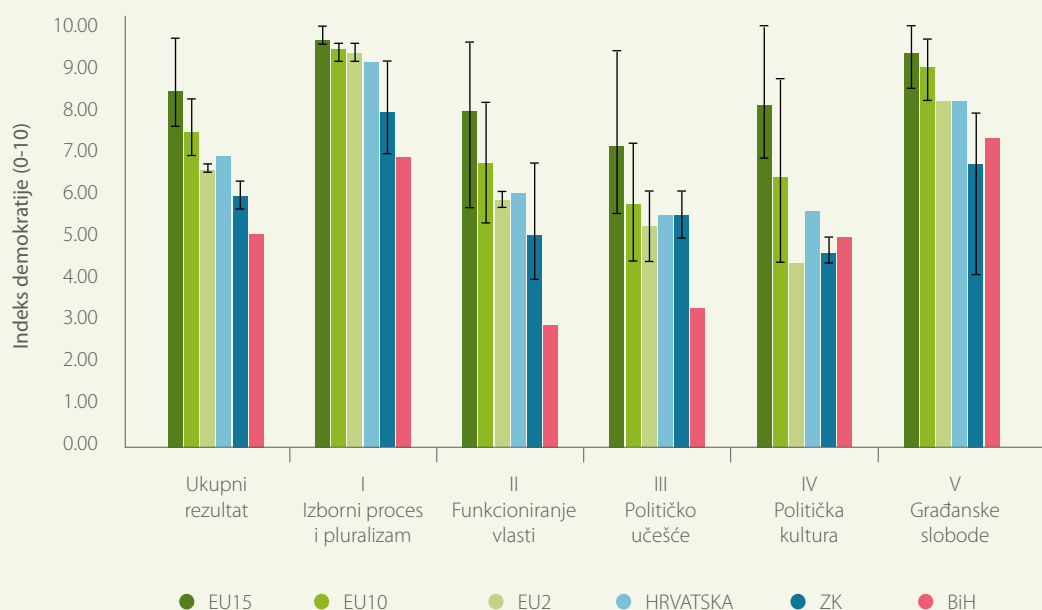
Nažalost, nijedno od istraživanja koja su provedena ili razmotrena za ovaj NHDR 2013. godine ne ukazuje na to da je došlo do bitne promjene. Stoga, radije nego da jednostavno ponavlja ono što je već puno puta rečeno, ovaj izvještaj razmatra tri aspekta i pokazatelja vlasti – demokratiju, birokratiju i korupciju – kako bi sagledao njihov učinak na humani razvoj općenito, a posebno na ruralna područja, i pružio sugestije o tome kako se oni mogu koristiti kao podsjetnik za praćenje reformi.

8.7.1. Demokratija

Polazna tačka kod razmatranja uspješnosti rada vlasti je da se sagleda kako se vlada uopće formira – u kojoj mjeri se bira, usmjerava i mijenja demokratskim procesima. Jedan pokušaj mjerenja ovog kompleksnog predmeta demokratije jest „indeks demokratije“ koji je izradila Jedinica za ekonomske obavještajne podatke (*Economist Intelligence Unit*) (Slika 8.2.)⁸⁴ Rezultati se zasnivaju na kombinaciji anketa javnog mnijenja i mišljenja stručnjaka.

BiH je na 98. mjestu u svijetu, ispod svih članica EU, potencijalnih članica, zemalja kandidatkinja i potencijalnih zemalja kandidatkinja. Najveći zaostatak primjećuje se kod „funkcioniranja vlasti“ i „političke uključenosti“, gdje BiH zauzima 119. odnosno 117. mjesto u svijetu. Osim toga, BiH ima najniži rezultat u stavki „izborni procesi i pluralizam“.

⁸⁴ https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12 Ovaj izvještaj nudi detaljan opis metodologije i također je upoređuje s drugim mjerama demokratije, uključujući i mjere koje objavljuje "Freedom House".

SLIKA 8.2.

Indeks demokratije za BiH u poređenju s postojećim i potencijalnim zemljama članicama EU (najveća vrijednost je najbolja)

OPASKA:

"ZK" se koristi za sve zemlje koje su se prijavile za status zemlje kandidata bez obzira na to jesu li dobile taj status ili ne⁸⁵

Izvor: Jedinica za ekonomske obavještajne podatke, *Indeks demokratije: demokratija u zastoju* (Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2012: Democracy at a standstill*); https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12

Većina elemenata koji se razmatraju u indeksu demokratije odnosi se na BiH u cjelini (Izveštaj o humanom razvoju iz 2007. pod naslovom „Socijalna uključenost“ zaključio je da su ruralni stanovnici nešto malo spremniji glasati na izborima od svojih urbanih sunarodnjaka), ali implikacije loše demokratije – a posebno slabosti u funkcioniranju vlade – mogu imati direktne i ozbiljne posljedice za ruralna područja. Jako aktualno pitanje je sistem veterinarske i kontrole sigurnosti hrane, gdje su nadležnosti podijeljene između Ureda za veterinarstvo na nivou BiH i različitih inspeksijskih službi na entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou. Ne postoji efikasan komandni lanac, pa direktor veterinarskih službi za BiH nema ovlasti suspendirati operacije ili izvoz iz klaonica, fabrika za preradu mlijeka ili mesa koje ne zadovoljavaju domaće ili EU standarde – što je jedna od ključnih ovlasti koje Evropska komisija očekuje od „centralnog nadležnog organa“ svake zemlje koja želi izvoziti životinje i proizvode životinjskog porijekla u EU. Zbog ovog institucionalnog nedostatka, BiH ne može izvoziti meso, mlijeko, stoku, mliječne proizvode ili jaja u EU, i snažno se oslanjala na regionalno tržište, posebno Hrvatsku.

Međutim, otkako se 1. jula 2013. godine pridružila EU, Hrvatska mora primjenjivati ista pravila za uvoz kao i sve druge zemlje članice, tako da je prestala uvoziti sve ove proizvode iz BiH. Proizvođači iz drugih zemalja su bili više nego sretni da ispune tako nastalu prazninu na tržištu, tako da kad jednom Bosna i Hercegovina konačno dobije dozvolu da izvozi u EU naći će se u situaciji da je izgubila svoju poziciju na tržištu Hrvatske i mora se dodatno potruditi da je ponovno osvoji – što će predstavljati ozbiljan i dugoročan trošak proizvođačima stoke u svim ruralnim područjima BiH.

⁸⁵ "ZK" uključuje Albaniju, Makedoniju, Crnu Goru, Srbiju i Tursku. Prateći uobičajenu konvenciju, „EU-10“ podrazumijeva nove zemlje članice koje su pristupile EU 2004, a „EU-15“ označava članice koje su to bile neposredno prije tog proširenja, dok se „EU-2“ odnosi na Bugarsku i Rumuniju, koje su Uniji pristupile 2007. godine.

8.7.2. Korupcija

Još jedna mjera dobre vlasti je nivo korupcije u zemlji. Organizacija „Transparency International“ prati ova dešavanja od 1998. godine putem „indeksa percepcije korupcije“.⁸⁶ Korupcija je po samoj svojoj prirodi nezakonita i skrivena, stoga ovaj indeks daje procjenu kakva je percepcija ljudi o tome koliko je korumpirana njihova zemlja, na osnovu izvještaja i podataka iz više renomiranih izvora.⁸⁷

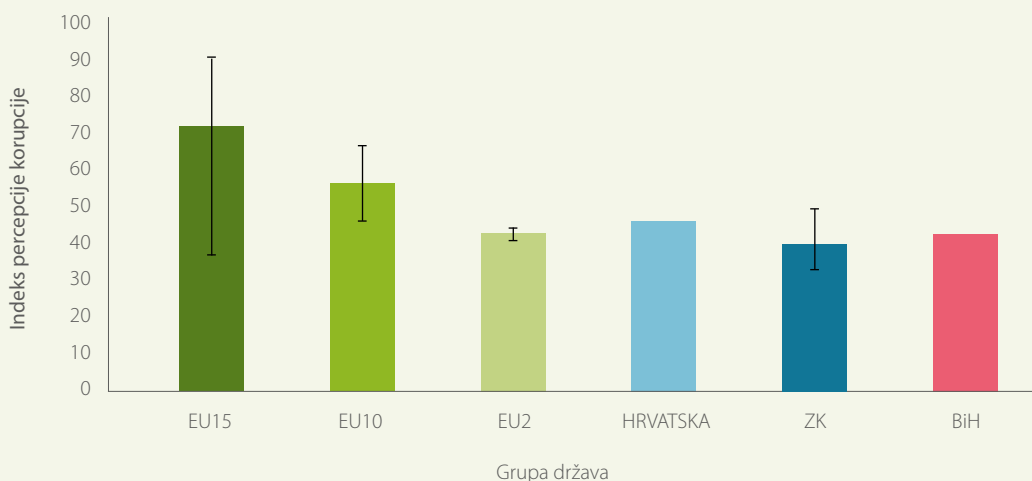
U ovaj indeks uključuju se samo zemlje koje imaju podatke iz najmanje tri različita izvora; za 2012. je sedam izvora podataka pokrivalo BiH, a 3-10 izvora svaku drugu postojeću odnosno potencijalnu zemlju članicu EU. Rezultati su prikazani na sljedećem dijagramu, gdje rezultat od 100 predstavlja najmanje korumpiranu a rezultat 0 najkorumpiraniju zemlju:

SLIKA 8.3.

Indeks percepcije korupcije u odnosu na sadašnje i potencijalne zemlje članice EU (najviši rezultat je najbolji)

OPASKA:

Rezultati su prikazani na sljedećem dijagramu, gdje rezultat od 100 predstavlja najmanje korumpiranu a rezultat 0 najkorumpiraniju zemlju

Prema ovom indeksu BiH se bar pomjerila s posljednjeg mjesta među sadašnjim i potencijalnim zemljama članicama EU, ali s postignutim rezultatom koji je 30 posto ispod prosjeka EU ima još dosta prostora za unapređenje.

Studija koju je proveo UN-ov Ured za droge i kriminal (UN Office on Drugs and Crime – UNODC) „Korupcija u Bosni i Hercegovini“⁸⁸ navodi da građani Bosne i Hercegovine rangiraju korupciju kao četvrti najvažniji problem s kojim se danas suočava ta zemlja, iza nezaposlenosti, rezultata rada vlade i siromaštva odnosno niskog životnog standarda.

⁸⁶ <http://www.transparency.org/research/cpi/>

⁸⁷ Rejting upravljanja Afričke razvojne banke iz 2011, Indikatori održivog upravljanja Bertelsmann fondacije 2011, Indeks transformacije Bertelsmann fondacije 2012, Rejting rizika zemalja Jedinice za ekonomske obavještajne informacije, Nacije u tranzitu Freedom House, 2012, Rejting rizika zemalja Global Insight, IMD World Competitiveness Yearbook 2012, Politički i ekonomski rizik Consultancy Asian Intelligence 2012, Political Risk Services International Country Risk Guide, Transparency International Bribe Payers Survey 2011, Svjetska banka – Country Policy and Institutional Assessment 2011, Svjetski ekonomski forum Executive Opinion Survey (EOS) 2012, World Justice Project – Rule of Law Index 2012.

⁸⁸ http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Bosnia_corruption_report_web.pdf

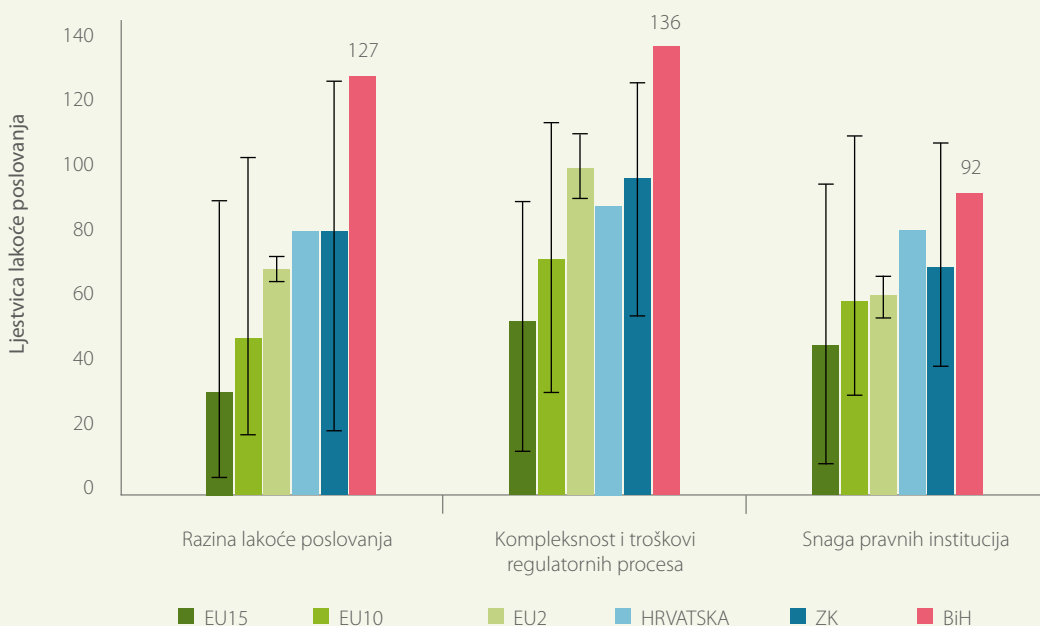
Gotovo 21 posto ispitanika koji su imali kontakta s javnim dužnosnicima tokom 12 mjeseci koji su prethodili anketi izvijestilo je o plaćanju mita, gotovo uobičajeno doktorima (54 posto), policijskim službenicima (52 posto), ili medicinskim sestrama (31 posto). Anketa nije utvrdila postojanje bitne razlike u pojavnosti mita između urbanih i ruralnih područja, tako da je ovo problem koji se odnosi na cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Globalno gledano, postoji relativno snažan linearni odnos između birokratije i korupcije (korelacija 55 posto), gdje zemlje koje zauzimaju nisko mjesto po „lakoći poslovanja“ također imaju i loše rezultate prema indeksu percepcije korupcije. U poređenju s generalnim trendom, većina EU-15 zemalja ima manje korupcije nego što bi njihov stepen birokratije mogao ukazivati, dok su mnoge bivše socijalističke zemlje značajno korumpiranije od drugih zemalja sa sličnom poslovnom klimom. BiH ustvari odstupa od ovog trenda s obzirom na to da je malo manje korumpirana od prosjeka za 30 bivših socijalističkih zemalja, dok samo Ukrajina, Tadžikistan i Uzbekistan imaju lošije uvjete poslovanja.

8.7.3. Birokratija

Jedan od najvažnijih načina kako se vlast izražava jest u klimi koju stvara za poslovanje, pa time za nacionalnu ekonomiju. Već godinama Svjetska banka nastoji ovo pratiti i mjeriti kroz svoje rangiranje po „lakoći poslovanja“ (*Doing Business*), koji mjere 11 područja regulative poslovanja svrstana u dva šira područja: *kompleksnost i troškovi regulatornih procesa* i *snaga zakonskih institucija*.⁸⁹

⁸⁹ <http://www.doingbusiness.org>

SLIKA 8.4.

Rang BiH prema lakoći poslovanja (*Doing Business*) u odnosu na sadašnje i potencijalne zemlje članice EU (najniže je najbolje) itd.

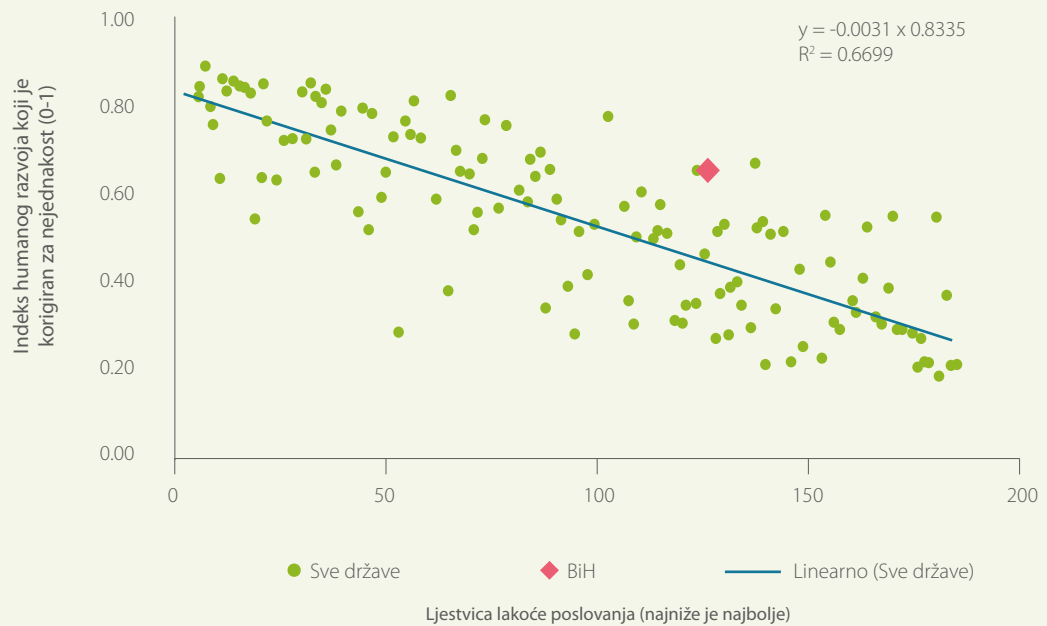
OPASKA:

“ZK” sadrži i podatke za Kosovo

Izvor: Izvedeno iz <http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/bosnia-and-herzegovina>

SLIKA 8.5.

IHDi vs. lakoća poslovanja

Izvor: „Zašto su neke zemlje bogatije od drugih? II: Nije sve u novcu“ (“Why are some countries richer than others? II: Money isn't everything”); S Goss, 2013⁹⁰

Administrativni sistemi u većini republika bivše Jugoslavije još imaju korijene u poslijeratnoj Jugoslaviji i pretkompjuterskom dobu, na primjer u pogledu uobičajenog insistiranja na originalima dokumenata ili ovjerenim kopijama dokumenata, dok se mnoge zemlje savršeno dobro snalaze s običnom fotokopijom ili skeniranim dokumentom. Možda je vrijeme da se preispitaju pretpostavke i stavovi na koje se oslanja birokratija u BiH i da se vidi je li moguće napraviti istinski skok u novu eru.

Rangiranje Svjetske banke ističe koliko su skupi i kompleksni regulatorni procesi u BiH; naprimjer, navodi se činjenica da je potrebno provesti 12 odvojenih procedura kako bi se osnovala firma, a 17 da bi se dobila građevinska dozvola. Ovo iziskuje značajno vrijeme i troškove čak i za nekoga ko živi u neposrednoj blizini općinskih ureda, a predstavlja mnogo veće opterećenje za ruralnog stanovnika koji mora posebno putovati u grad da obavi svaku od potrebnih procedura. Prema tome, iako su pravila možda ista za sve, učinak loše birokratije mnogo više osjete ruralni poduzetnici.

Ovdje se korelacija između rangiranja prema lakoći poslovanja i IHDi-u proširuje od zemalja s najboljim poslovnim okruženjima na one s najgorim, s vrlo visokim koeficijentom korelacije od 67 posto. Ovo je čak i jača veza od veze između demokratije i prihoda, a indeks humanog razvoja koji je korigiran za nejednakost (*Inequality-adjusted Human Development Index*) pokazuje snažniju korelaciju s lakoćom poslovanja nego što to pokazuje indeks humanog razvoja (63 posto), indeks rodne nejednakosti (59 posto) ili bruto nacionalni dohodak (57 posto).

90 http://issuu.com/steve_goss/docs/why_are_some_countries_richer_ii

U međunarodnim poređenjima, BiH trenutno zauzima 127. mjesto u pogledu lakoće poslovanja, iza svih sadašnjih i potencijalnih zemalja članica EU, a ima niži IHDI nego bilo koja EU zemlja. Ali ima i dobrih vijesti za BiH, rezultati su joj bolji u pogledu IHDI-a nego što bi njena beživotna poslovna klima mogla sugerirati.

Poslovno okruženje je ustvari važnije za šire pokazatelje humanog razvoja nego što je to uža ekonomska mjera prihoda. Možda ovo i nije neko iznenađenje. Zemlje koje su postigle dobre ocjene u lakoći poslovanja, koje imaju jednostavne i brze procedure za naprimjer otvaranje firme ili dobivanje građevinske dozvole, vjerovatno imaju i bolje procedure koje se odnose na obrazovanje i zdravstvo. Loša birokratija se snažno povezuje s nejednakošću i niskim razvojem. Tako da, budući da su bogati i ljudi s vezama oni koji mogu najlakše pronaći put kroz birokratske prepreke, uklanjanje tih prepreka donosi nesrazmjernu korist siromašnima i obespravljenima, čime se značajno smanjuje nejednakost.

Unapređenje lakoće poslovanja u Bosni i Hercegovini može lako biti najvažnija pojedinačna ostvariva aktivnost koju zemlja može poduzeti da poveća bogatstvo, jednakost i humani razvoj kako u ruralnim tako i u urbanim područjima.

“

Unapređenje lakoće poslovanja u Bosni i Hercegovini može lako biti najvažnija pojedinačna ostvariva aktivnost koju zemlja može poduzeti da poveća bogatstvo, jednakost i humani razvoj kako u ruralnim tako i u urbanim područjima.

”

**SAŽETAK I
PREPORUKE**

9. SAŽETAK I PREPORUKE

Najvažniji nalazi i preporuke ovog NHDR-a ovdje su navedeni kao odgovor na četiri ključna pitanja koja pomažu da se mit odvoji od realnosti:

- Po čemu su posebna ruralna područja u Bosni i Hercegovini?
- Koliki je značaj poljoprivrede?
- Kako nacionalne politike trebaju u obzir uzeti ruralne potrebe?
- Koji su prioriteti za ruralni razvoj?

9.1. Poređenja ruralnih i urbanih područja

- ***Nikakva binarna podjela BiH na „ruralna“ i „urbana“ područja ne može predstavljati adekvatnu osnovu za politiku ruralnog razvoja.*** Ako se za definiranje ruralnosti koristi „pristup naselja“, onda se osoba koja živi u selu u blizini Sarajeva i koja odlazi u Sarajevo na posao svaki dan svrstava u istu kategoriju kao i osoba koja živi na udaljenom planinskom vrhu; ako se pak koristi „pristup područja“, onda će se u ruralno stanovništvo uključiti svi stanovnici neke ruralne općine, i svrstati one koji žive i rade na farmama u istu kategoriju s onima koji žive u stanovima u lokalnom gradskom naselju i nemaju redovnu vezu sa selom. Kao minimum, klasifikacija bi trebala praviti razliku između velikih gradova, gradova srednje veličine i ruralnih područja u kojima dominiraju sela, a treba uzeti u obzir i udaljenost do najbližeg značajnijeg urbanog centra. Analiza bi također trebala sagledati relativni značaj poljoprivrede u svakoj regiji kako bi vidjela da li i to treba ugraditi u klasifikaciju.
- ***Kada je omogućena podjela samo u dvije grupe, pokazuje se da mnogi stereotipni pogledi na ruralne nedostatke imaju malo činjenične osnove u BiH, a razlike unutar ruralnih područja su općenito veće nego razlike između urbanog i ruralnog.*** Uvažavajući rečeno, postoji jasna podjela između velikih gradova i ostatka zemlje prema širokom rasponu pokazatelja.
- ***Najlošije pozicioniran geografski sektor u BiH, po nizu ekonomskih pokazatelja, jesu urbana područja bez velikog grada.*** U njima su najveća nezaposlenost, najniže plate i najniži BDP, što dovodi do migracije ljudi iz manjih gradova u velike.
- ***Razlike između urbanog i ruralnog koje su najjasnije i najdosljednije su:***
 - Ruralna područja obično karakterizira starije stanovništvo, nešto viši nivo nezaposlenosti, pa stoga i značajno niži udio tog stanovništva među zaposlenima. Posljedica toga je da ruralna područja imaju značajno niži BDP per capita i prema tome u njima kruži manje novca;

- Infrastruktura i usluge su lošijeg kvaliteta u ruralnim područjima, domaćinstva se više oslanjaju na lokalne izvore goriva, vode i kanalizacije te imaju prelaziti veće udaljenosti do neophodnih usluga;
- Iako se čini da je pristup osnovnom i srednjem obrazovanju jednak u ruralnim i urbanim područjima, obrazovanje u ranom djetinjstvu je dramatično niže u ruralnim područjima od ionako niskog prosjeka za zemlju;
- Zemlja je resurs kojeg u ruralnim područjima ima u izobilju i koje pruža manjini prihod od poljoprivrede, a istovremeno omogućuje gotovo polovini ruralnih domaćinstava da proizvode dio hrane za vlastite potrebe i tako se hrane bolje od urbanih sunarodnjaka.

9.2. Razumijevanje uloge poljoprivrede

- ***Poljoprivreda i s njom povezane aktivnosti učestvuju s relativno malim udjelom u prihodima, proizvodima i zapošljavanju u ruralnim područjima.*** Mjere koje se zasnivaju na podršci poljoprivredi, modernizaciji i diversifikaciji farmi relevantne su za neka domaćinstva, ali ne obuhvaćaju veliki dio ruralnog stanovništva; stoga ih treba smatrati samo jednim dijelom ruralnog razvoja, a ne njegovim centralnim elementom.
- ***Profesionalizacija poljoprivredne proizvodnje učinit će sektor manjim u smislu broja ljudi koje zapošljava, ali većim u smislu njegovog doprinosa nacionalnom bogatstvu.*** Vrlo mala prosječna veličina poljoprivrednog gazdinstva (farme) u BiH predstavlja najveću prepreku uvođenju novih tehnologija i pristupa poslovanju, i ako se formalni sektor poljoprivredno-prehrambene i proizvodnje hrane želi nositi s konkurencijom iz EU trebat će mu manji broj većih i profesionalnijih poljoprivrednih proizvođača.
- ***Bavljenje poljoprivredom kao dopunskom aktivnošću i dalje će imati značajan udio u izvorima sredstava za život barem za sadašnju generaciju.*** Iako se fokus može staviti na pomaganje profesionalnim poljoprivrednim proizvođačima da ispune EU standarde, postanu konkurentniji i zadovolje sve veću potražnju supermarketa, nikako se ne smije zanemariti ekonomski, nutricionistički i kulturološki doprinos „malih farmi okućnica“. Konkretno, predložene nove propise treba pažljivo odvagati u smislu njihovog potencijalnog utjecaja na ovaj sektor male proizvodnje.
- ***Informiranje, obuka i savjeti o poljoprivredi imat će kritičan značaj za unapređenje svih dijelova sektora poljoprivrede.*** Postojeći sistem savjetodavnih službi je daleko od toga da ispunjava potrebe poljoprivrednih proizvođača, i mnogo je više pažnje potrebno posvetiti ovom području podrške poljoprivredi s obzirom na to da je ono jedno od rijetkih gdje korist za farmere može biti mnogo veća od cijene koju plaćaju porezni obveznici. Potrebno je također posvetiti pažnju pitanjima okoliša i poljoprivrednim mjerama za prilagođavanje klimatskim promjenama i njihovo ublažavanje.

9.3. Poboljšanja u cijeloj zemlji koja će koristiti ruralnim područjima

- **Unapređenja sveukupne ekonomije i poslovnog okruženja donijet će koristiti svim građanima, uključujući one koji žive u ruralnim područjima.** Dobro prepoznati ciljevi, kao što je smanjenje birokratije i korupcije (koja cvjeta tamo gdje je birokratija kompleksna i netransparentna), te unapređenje pristupa kreditnim sredstvima, obuci i poslovnim savjetima, iziskivat će napore na nacionalnom nivou i donijeti direktne koristi ruralnim područjima. Utvrđeni pokazatelji, kao što je rang u „lakoći poslovanja“ (*Doing Business*),⁹¹ mogu se iskoristiti kao pomoć u usmjeravanu i praćenju ovog procesa.
- **Brza integracija u EU donijela bi korist ekonomiji u cjelini, a istovremeno omogućila ruralnim područjima pristup značajnim sredstvima.** Za članstvo u EU će se BiH morati dosta potruditi, i to sada izgleda kao daleki san, ali će donijeti mnogobrojne koristi:
 - Novi način razmišljanja, reguliranja i upravljanja javnom upravom, od čega će imati koristi cijela ekonomija;
 - Pristup najvećem pojedinačnom tržištu na svijetu, cilj koji postaje sve urgentniji sada kada je Republika Hrvatska postala članica EU;
 - Učešće u finansiranju Zajedničke poljoprivredne politike i ruralnog razvoja (*Common Agricultural Policy and Rural Development*), na koju otpada oko 40 posto ukupnog budžeta EU.
- **Aktivno učešće u Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama,** iskorištavajući mogućnosti finansiranja da bi poljoprivredni proizvođači smanjili emisiju stakleničkih gasova i da bi se prilagodili novim izazovima koje će donijeti klimatske promjene.

9.4. Prioriteti za ruralni razvoj

- **Nekoliko koraka u ruralnom razvoju već je jasno predočeno i mogu se implementirati čim se nađe izlaz iz sadašnjeg političkog ćorsokaka;⁹² tu spadaju:**
 - Razvoj i akreditacija mehanizama koji su potrebni za upravljanje EU fondovima za poljoprivredu i ruralni razvoj, uključujući funkcioniranje platne agencije, organa za upravljanje i s tim povezanih inspekcijskih službi;
 - Razvoj IPARD mjera da budu spremne za implementaciju čim ta sredstva postanu dostupna; niz studija koje je finansirala EU već su analizirale ključne sektore i dale detaljne prijedloge mjera o kojima se sada može voditi diskusija, izvršiti njihova prilagođavanja i usvajanje;
 - Korištenje nacionalnih mjera ruralnog razvoja i za izgradnju kapaciteta za korištenje EU fondova i za zadovoljavanje određenih potreba koje se nalaze izvan EU sistema ruralnog razvoja.

⁹¹ Pogledati www.doingbusiness.org/rankings, gdje se BiH trenutno nalazi na 126. mjestu od 185 zemalja.

⁹² Preduvjet za predložene korake je da se zemlja nastavi kretati naprijed na putu EU integracija.

- **Potrebno je pozabaviti se specifičnim infrastrukturnim potrebama ruralnih područja**, posebno ozbiljnim nedostacima u opskrbi vodom i kanalizacijom, koji još uvijek utječu na manji dio ruralnog stanovništva. Javne službe odgovorne za vodovod, kanalizaciju i urbano planiranje trebale bi biti ključni partneri u rješavanju ovog pitanja.
- **Izazov poboljšanja obrazovanja u ranom djetinjstvu u ruralnim područjima, kako kod kuće tako i u predškolskim ustanovama, izazov je s kojim se ukoštac trebaju** uhvatiti nacionalne obrazovne i socijalne službe u partnerstvu s međunarodnim organizacijama.
- **Za ruralna područja koja se nalaze bliže urbanim centrima razvoj urbanih radnih mjesta i usluga može predstavljati najefikasniji i najekonomičniji način davanja podrške ruralnom stanovništvu**, uz istovremeno pružanje direktne podrške gradovima srednje veličine gdje je ekonomski razvoj najslabiji. Da bi se ostvario ovaj cilj, planeri ruralnog razvoja će se trebati odmaknuti od tradicionalnog pristupa ruralnoj problematici, koji se zasniva na zemlji, i uzeti u obzir najbolja iskustva ekonomskog razvoja i stvaranja posla, gdje god da su ta iskustva stečena.
- **Unapređenja ruralnog transporta i komunikacija donijet će značajne koristi**. Smanjenjem vremena potrebnog za odlazak u urbane centre mnogo više stanovnika sela će doći u poziciju da ostvari pristup ekonomskim mogućnostima i uslugama koje uživa urbano stanovništvo. Topografija BiH čini cestogradnju skupim pothvatom, ali bi poboljšanja puteva i javnog transporta dosta doprinijela smanjenju neprivlačnosti ruralnih područja, a i direktno pomogla spašavanju ljudskih života.
- **S obzirom na to da su sredstva za ruralni razvoj strogo ograničena, BiH treba nastojati ugraditi ruralna pitanja i zadatke u svoje opće politike transporta, obrazovanja, zdravstvene zaštite i ekonomskog razvoja**. Kreatori politika trebaju pažljivo ocijeniti ove troškove, uključujući i to što će se smanjenje rasta u urbanim centrima odraziti na susjedne ruralne zajednice. Moraju također imati na umu da ruralna područja proizvode gotovo polovinu BDP-a, tako da će biti direktno oporezovani kako bi se finansirale mjere ruralnog razvoja.
- **Sa izuzetkom sredstava koja osigurava EU, sve mjere ruralnog razvoja u BiH podrazumijevaju transfer sredstava iz urbanih u ruralna područja, pa će time doći do smanjenja ekonomskog rasta i pružanja usluga u urbanim područjima kako bi se oni unaprijedili u ruralnim sredinama**. Kreatori politika trebaju pažljivo ocijeniti ove troškove, uključujući i to što će se smanjenje rasta u urbanim centrima odraziti na susjedne ruralne zajednice. Moraju također imati na umu da ruralna područja proizvode gotovo polovinu BDP-a, tako da će biti direktno oporezovani kako bi se finansirale mjere ruralnog razvoja.
- **Postoje dva dugoročna trenda koji utječu na Bosnu i Hercegovinu, kao i ostatak Evrope i veći dio svijeta: stalno smanjenje broja ljudi koji se bave poljoprivredom, te nešto postupniji prelazak ljudi iz sela u gradove i velike gradove**. Oba ova procesa se u BiH odvijaju relativno sporo, ali se odvijaju, i sve govori da će se nastaviti. Malo je dokaza da bilo kakva vladina intervencija može preokrenuti ove trendove, a odvija se i značajna debata o tome da li bi to uopće bilo poželjno. Stoga se politike trebaju usredotočiti ne na nastojanja da se odupre neizbježnom, nego da se pomogne ljudima da se prilagode na promjene i maksimalno iskoriste nove prilike koje te promjene donose.

1

**PRAVI PLAN ZA
RURALNU BIH**

0

10. PRAVI PLAN ZA RURALNU BIH

1

Pružiti usluge ruralnom stanovništvu usmjeravanjem fokusa pružatelja i međunarodnih organizacija na ruralne potrebe u zdravstvu, obrazovanju, socijalnim službama, vodovodu i kanalizaciji. S obzirom na to da su budžeti uvijek ograničeni, bit će neophodno donijeti neke teške odluke i izbalansirati ustupke: hoće li skretanje resursa iz urbanih u ruralna područja povećati ili smanjiti humani razvoj i jednakost? Ova jednačina će se razlikovati u svakom pojedinom slučaju, ali promjena je moguća.

2

Učiniti poljoprivredu bogatom ne davanjem subvencija koje skrivaju neefikasnu proizvodnju ili potragom za „čudotvornim lijekom“ kao što je organski uzgoj, preradom hrane u malom obimu ili udruživanjem u organizacije poljoprivrednih proizvođača, nego zadovoljavanjem osnovnih potreba običnih farmera: tržišta koja dobro funkcioniraju, adekvatne prateće usluge i prijenos znanja, kako bi se tehnologije proizvodnje usjeva i uzgoja životinja koje su već uobičajene u Zapadnoj Evropi mogle usvojiti u BiH.

3

Smanjiti udaljenosti unutar zemlje i dijeliti ekonomske prednosti gradova unapređenjem sistema transporta. To se odnosi na glavne putne arterije, selektivna proširenja ruralnih puteva, modernizaciju teretnih vozila u zemlji i izbjegavanje preopterećivanja teretnih vozila, te poboljšanje javnog transporta. Dovedi što veći broj ljudi u položaj da im treba do sat vožnje do većeg grada, automobilom – ako ga imaju, a javnim transportom ako ga nemaju.

4

Izvući ruralne penzionere iz siromaštva. Ekonomski rast će donijeti korist većini stanovništva, ali penzioneri zavise od penzija, tako da je neophodno unaprijediti penzioni sistem kako bi se oni izvukli iz siromaštva.

- 5** **Obnoviti gradove.** Sada crne tačke nezaposlenosti, gradovi srednje veličine imaju potencijal da postanu izvori pokretačke energije za okolna sela nudeći radna mjesta ruralnom stanovništvu i tržište za ruralne firme. Šta im je potrebno da bi postigli tu transformaciju: treba li im bolje obučeno osoblje? manje birokratije? lakši pristup kreditnim sredstvima? ciljana ulaganja? bolja povezanost s velikim gradovima? Kad se razjasne ovi problemi, mogu se iznaći rješenja i injektirati novi život u ove regije.
- 6** **Ubrzati integraciju u EU** usvajanjem normi EU i povećanjem pristupa EU tržištima i fondovima. Na taj način će se unaprijediti ukupna klima vlasti i poslovanja te ostvariti posebne koristi za poljoprivredu i ruralni razvoj.
- 7** **Pobijediti birokratiju i natjerati vladu da radi.** Prioritet broj jedan i za urbana i za ruralna područja je da se osnaži demokratija, unaprijedi funkcioniranje vlasti, smanji birokratija i ukine korupcija. Broj procedura i dokumenata treba prepoloviti kako bi se postigao prosjek EU-15. Dovedi vladu nadohvat ruralnog stanovništva korištenjem online sistema i lokalnih pristupnih tačaka.

Ideja da Bosna i Hercegovina može imati visok humani razvoj i vitalna ruralna područja prije nego se riješe temeljni problemi zemlje nije ni mit ni realnost – to je puka fantazija.

DODATAK

Globalni pokazatelji humanog razvoja, HDR 2013
(na engleskom jeziku)

TABELA 1.

Indeks humanog razvoja i njegove komponente. Verzija na jezicima naroda u BiH dostupna na web stranici sa priložima izvještaju.

HDI rank		HUMAN DEVELOPMENT INDEX (HDI)	LIFE EXPECTANCY AT BIRTH	MEAN YEARS OF SCHOOLING	EXPECTED YEARS OF SCHOOLING	GROSS NATIONAL INCOME (GNI) PER CAPITA	GNI PER CAPITA RANK MINUS HDI RANK	NONINCOME HDI
		Value	(years)	(years)	(years)	(2005 PPP \$)		Value
		2012	2012	2010 ^{1a}	2011 ^b	2012	2012	2012
VERY HIGH HUMAN DEVELOPMENT								
1	Norway	0,955	81,3	12,6	17,5	48.688	4	0,977
2	Australia	0,938	82,0	12,0 ^c	19,6 ^d	34.340	15	0,978
3	United States	0,937	78,7	13,3	16,8	43.480	6	0,958
4	Netherlands	0,921	80,8	11,6 ^c	16,9	37.282	8	0,945
5	Germany	0,920	80,6	12,2	16,4 ^e	35.431	10	0,948
6	New Zealand	0,919	80,8	12,5	19,7 ^d	24.358	26	0,978
7	Ireland	0,916	80,7	11,6	18,3 ^d	28.671	19	0,960
7	Sweden	0,916	81,6	11,7 ^c	16,0	36.143	6	0,940
9	Switzerland	0,913	82,5	11,0 ^c	15,7	40.527	2	0,926
10	Japan	0,912	83,6	11,6 ^c	15,3	32.545	11	0,942
11	Canada	0,911	81,1	12,3	15,1	35.369	5	0,934
12	Korea (Republic of)	0,909	80,7	11,6	17,2	28.231	15	0,949
13	Hong Kong, China (SAR)	0,906	83,0	10,0	15,5	45.598	-6	0,907
13	Iceland	0,906	81,9	10,4	18,3 ^d	29.176	12	0,943
15	Denmark	0,901	79,0	11,4 ^c	16,8	33.518	4	0,924
16	Israel	0,900	81,9	11,9	15,7	26.224	13	0,942
17	Belgium	0,897	80,0	10,9 ^c	16,4	33.429	3	0,917
18	Austria	0,895	81,0	10,8	15,3	36.438	-5	0,908
18	Singapore	0,895	81,2	10,1 ^c	14,4 ^f	52.613	-15	0,880
20	France	0,893	81,7	10,6 ^c	16,1	30.277	4	0,919
21	Finland	0,892	80,1	10,3	16,9	32.510	2	0,912
21	Slovenia	0,892	79,5	11,7	16,9	23.999	12	0,936
23	Spain	0,885	81,6	10,4 ^c	16,4	25.947	8	0,919
24	Liechtenstein	0,883	79,8	10,3 ^g	11,9	84.880 ^h	-22	0,832
25	Italy	0,881	82,0	10,1 ^c	16,2	26.158	5	0,911
26	Luxembourg	0,875	80,1	10,1	13,5	48.285	-20	0,858
26	United Kingdom	0,875	80,3	9,4	16,4	32.538	-5	0,886
28	Czech Republic	0,873	77,8	12,3	15,3	22.067	10	0,913
29	Greece	0,860	80,0	10,1 ^c	16,3	20.511	13	0,899
30	Brunei Darussalam	0,855	78,1	8,6	15,0	45.690	-23	0,832
31	Cyprus	0,848	79,8	9,8	14,9	23.825	4	0,869
32	Malta	0,847	79,8	9,9	15,1	21.184	9	0,876
33	Andorra	0,846	81,1	10,4 ⁱ	11,7	33.918 ^j	-15	0,839
33	Estonia	0,846	75,0	12,0	15,8	17.402	13	0,892
35	Slovakia	0,840	75,6	11,6	14,7	19.696	9	0,872
36	Qatar	0,834	78,5	7,3	12,2	87.478 ^k	-35	0,761

HDI rank		HUMAN DEVELOPMENT INDEX (HDI)	LIFE EXPECTANCY AT BIRTH	MEAN YEARS OF SCHOOLING	EXPECTED YEARS OF SCHOOLING	GROSS NATIONAL INCOME (GNI) PER CAPITA	GNI PER CAPITA RANK MINUS HDI RANK	NONINCOME HDI
		Value	(years)	(years)	(years)	(2005 PPP \$)		Value
		2012	2012	2010 ^{1a}	2011 ^b	2012	2012	2012
37	Hungary	0,831	74,6	11,7	15,3	16.088	13	0,874
38	Barbados	0,825	77,0	9,3	16,3	17.308	10	0,859
39	Poland	0,821	76,3	10,0	15,2	17.776	7	0,851
40	Chile	0,819	79,3	9,7	14,7	14.987	13	0,863
41	Lithuania	0,818	72,5	10,9	15,7	16.858	7	0,850
41	United Arab Emirates	0,818	76,7	8,9	12,0	42.716	-31	0,783
43	Portugal	0,816	79,7	7,7	16,0	19.907	0	0,835
44	Latvia	0,814	73,6	11,5 ^c	14,8	14.724	10	0,856
45	Argentina	0,811	76,1	9,3	16,1	15.347	7	0,848
46	Seychelles	0,806	73,8	9,4 ^d	14,3	22.615	-9	0,808
47	Croatia	0,805	76,8	9,8 ^c	14,1	15.419	4	0,837
HIGH HUMAN DEVELOPMENT								
48	Bahrain	0,796	75,2	9,4	13,4 ^e	19.154	-3	0,806
49	Bahamas	0,794	75,9	8,5	12,6	27.401	-21	0,777
50	Belarus	0,793	70,6	11,5 ^f	14,7	13.385	11	0,830
51	Uruguay	0,792	77,2	8,5 ^c	15,5	13.333	11	0,829
52	Montenegro	0,791	74,8	10,5 ^f	15,0	10.471	24	0,850
52	Palau	0,791	72,1	12,2	13,7 ^e	11.463 ^m	18	0,840
54	Kuwait	0,790	74,7	6,1	14,2	52.793	-51	0,730
55	Russian Federation	0,788	69,1	11,7	14,3	14.461	0	0,816
56	Romania	0,786	74,2	10,4	14,5	11.011	16	0,836
57	Bulgaria	0,782	73,6	10,6 ^c	14,0	11.474	12	0,826
57	Saudi Arabia	0,782	74,1	7,8	14,3	22.616	-21	0,774
59	Cuba	0,780	79,3	10,2	16,2	5.539 ⁿ	44	0,894
59	Panama	0,780	76,3	9,4	13,2	13.519	1	0,810
61	Mexico	0,775	77,1	8,5	13,7	12.947	4	0,805
62	Costa Rica	0,773	79,4	8,4	13,7	10.863	12	0,816
63	Grenada	0,770	76,1	8,6 ^e	15,8	9.257	21	0,827
64	Libya	0,769	75,0	7,3	16,2	13.765	-8	0,791
64	Malaysia	0,769	74,5	9,5	12,6	13.676	-7	0,791
64	Serbia	0,769	74,7	10,2 ^c	13,6	9.533	16	0,823
67	Antigua and Barbuda	0,760	72,8	8,9	13,3	13.883	-12	0,776
67	Trinidad and Tobago	0,760	70,3	9,2	11,9	21.941	-28	0,743
69	Kazakhstan	0,754	67,4	10,4	15,3	10.451	8	0,791
70	Albania	0,749	77,1	10,4	11,4	7.822	21	0,807
71	Venezuela (Bolivarian Republic of)	0,748	74,6	7,6 ^c	14,4	11.475	-2	0,774
72	Dominica	0,745	77,6	7,7 ^l	12,7	10.977	-1	0,771
72	Georgia	0,745	73,9	12,1 ^o	13,2	5.005	37	0,845
72	Lebanon	0,745	72,8	7,9 ^l	13,9	12.364	-5	0,762
72	Saint Kitts and Nevis	0,745	73,3	8,4 ^e	12,9	12.460	-5	0,763

HDI rank		HUMAN DEVELOPMENT INDEX (HDI)	LIFE EXPECTANCY AT BIRTH	MEAN YEARS OF SCHOOLING	EXPECTED YEARS OF SCHOOLING	GROSS NATIONAL INCOME (GNI) PER CAPITA	GNI PER CAPITA RANK MINUS HDI RANK	NONINCOME HDI
		Value	(years)	(years)	(years)	(2005 PPP \$)		Value
		2012	2012	2010 ¹ ^a	2011 ^b	2012	2012	2012
76	Iran (Islamic Republic of)	0,742	73,2	7,8	14,4	10.695	-1	0,769
77	Peru	0,741	74,2	8,7	13,2	9.306	6	0,780
78	The former Yugoslav Republic of Macedonia	0,740	75,0	8,2 ^o	13,4	9.377	2	0,777
78	Ukraine	0,740	68,8	11,3	14,8	6.428	22	0,813
80	Mauritius	0,737	73,5	7,2	13,6	13.300	-17	0,745
81	Bosnia and Herzegovina	0,735	75,8	8,3 ^l	13,4	7.713	13	0,787
82	Azerbaijan	0,734	70,9	11,2 ^l	11,7	8.153	5	0,780
83	Saint Vincent and the Grenadines	0,733	72,5	8,6 ^e	13,3	9.367	-1	0,767
84	Oman	0,731	73,2	5,5 ^l	13,5	24.092	-51	0,694
85	Brazil	0,730	73,8	7,2	14,2	10.152	-8	0,755
85	Jamaica	0,730	73,3	9,6	13,1	6.701	14	0,792
87	Armenia	0,729	74,4	10,8	12,2	5.540	16	0,808
88	Saint Lucia	0,725	74,8	8,3 ^e	12,7	7.971	1	0,768
89	Ecuador	0,724	75,8	7,6	13,7	7.471	7	0,772
90	Turkey	0,722	74,2	6,5	12,9	13.710	-32	0,720
91	Colombia	0,719	73,9	7,3	13,6	8.711	-6	0,751
92	Sri Lanka	0,715	75,1	9,3 ^c	12,7	5.170	18	0,792
93	Algeria	0,713	73,4	7,6	13,6	7.418	4	0,755
94	Tunisia	0,712	74,7	6,5	14,5	8.103	-6	0,746
HIGH HUMAN DEVELOPMENT								
95	Tonga	0,710	72,5	10,3 ^c	13,7	4.153	26	0,807
96	Belize	0,702	76,3	8,0 ^c	12,5	5.327	8	0,767
96	Dominican Republic	0,702	73,6	7,2 ^c	12,3	8.506	-11	0,726
96	Fiji	0,702	69,4	10,7 ^c	13,9	4.087	24	0,794
96	Samoa	0,702	72,7	10,3 ^l	13,0	3.928	28	0,800
100	Jordan	0,700	73,5	8,6	12,7	5.272	8	0,766
101	China	0,699	73,7	7,5	11,7	7.945	-11	0,728
102	Turkmenistan	0,698	65,2	9,9 ^o	12,6 ^e	7.782	-10	0,727
103	Thailand	0,690	74,3	6,6	12,3	7.722	-10	0,715
104	Maldives	0,688	77,1	5,8 ^c	12,5	7.478	-9	0,715
105	Suriname	0,684	70,8	7,2 ^o	12,4	7.327	-7	0,710
106	Gabon	0,683	63,1	7,5	13,0	12.521	-40	0,668
107	El Salvador	0,680	72,4	7,5	12,0	5.915	-5	0,723
108	Bolivia (Plurinational State of)	0,675	66,9	9,2	13,5	4.444	7	0,740
108	Mongolia	0,675	68,8	8,3	14,3	4.245	10	0,746
110	Occupied Palestinian Territory	0,670	73,0	8,0 ^l	13,5	3.359 ^a	20	0,761
111	Paraguay	0,669	72,7	7,7	12,1	4.497	4	0,730
112	Egypt	0,662	73,5	6,4	12,1	5.401	-6	0,702

HDI rank		HUMAN DEVELOPMENT INDEX (HDI)	LIFE EXPECTANCY AT BIRTH	MEAN YEARS OF SCHOOLING	EXPECTED YEARS OF SCHOOLING	GROSS NATIONAL INCOME (GNI) PER CAPITA	GNI PER CAPITA RANK MINUS HDI RANK	NONINCOME HDI
		Value	(years)	(years)	(years)	(2005 PPP \$)		Value
		2012	2012	2010 ^{1a}	2011 ^b	2012	2012	2012
113	Moldova (Republic of)	0,660	69,6	9,7	11,8	3.319	19	0,747
114	Philippines	0,654	69,0	8,9 ^c	11,7	3.752	11	0,724
114	Uzbekistan	0,654	68,6	10,0 ^a	11,6	3.201	19	0,740
116	Syrian Arab Republic	0,648	76,0	5,7 ^c	11,7 ^e	4.674 ^f	-2	0,692
117	Micronesia (Federated States of)	0,645	69,2	8,8 ^p	11,4 ^e	3.352 ^m	14	0,719
118	Guyana	0,636	70,2	8,5	10,3	3.387	11	0,703
119	Botswana	0,634	53,0	8,9	11,8	13.102	-55	0,596
120	Honduras	0,632	73,4	6,5	11,4	3.426	8	0,695
121	Indonesia	0,629	69,8	5,8	12,9	4.154	-3	0,672
121	Kiribati	0,629	68,4	7,8 ^e	12,0	3.079	13	0,701
121	South Africa	0,629	53,4	8,5 ^c	13,1 ^e	9.594	-42	0,608
124	Vanuatu	0,626	71,3	6,7 ^e	10,6	3.960	-1	0,672
125	Kyrgyzstan	0,622	68,0	9,3	12,6	2.009	24	0,738
125	Tajikistan	0,622	67,8	9,8	11,5	2.119	19	0,731
127	Viet Nam	0,617	75,4	5,5	11,9	2.970	9	0,686
128	Namibia	0,608	62,6	6,2	11,3	5.973	-27	0,611
129	Nicaragua	0,599	74,3	5,8	10,8	2.551	10	0,671
130	Morocco	0,591	72,4	4,4	10,4	4.384	-13	0,608
131	Iraq	0,590	69,6	5,6	10,0	3.557	-4	0,623
132	Cape Verde	0,586	74,3	3,5 ^e	12,7	3.609	-6	0,617
133	Guatemala	0,581	71,4	4,1	10,7	4.235	-14	0,596
134	Timor-Leste	0,576	62,9	4,4 ^s	11,7	5.446	-29	0,569
135	Ghana	0,558	64,6	7,0	11,4	1.684	22	0,646
136	Equatorial Guinea	0,554	51,4	5,4 ^o	7,9	21.715	-97	0,463
136	India	0,554	65,8	4,4	10,7	3.285	-3	0,575
138	Cambodia	0,543	63,6	5,8	10,5	2.095	9	0,597
138	Lao People's Democratic Republic	0,543	67,8	4,6	10,1	2.435	2	0,584
140	Bhutan	0,538	67,6	2,3 ^s	12,4	5.246	-31	0,516
141	Swaziland	0,536	48,9	7,1	10,7	5.104	-30	0,515
LOW HUMAN DEVELOPMENT								
142	Congo	0,534	57,8	5,9	10,1	2.934	-5	0,553
143	Solomon Islands	0,530	68,2	4,5 ^p	9,3	2.172	1	0,572
144	Sao Tome and Principe	0,525	64,9	4,7 ^s	10,8	1.864	7	0,579
145	Kenya	0,519	57,7	7,0	11,1	1.541	15	0,588
146	Bangladesh	0,515	69,2	4,8	8,1	1.785	9	0,567
146	Pakistan	0,515	65,7	4,9	7,3	2.566	-9	0,534
148	Angola	0,508	51,5	4,7 ^s	10,2	4.812	-35	0,479
149	Myanmar	0,498	65,7	3,9	9,4	1.817	5	0,537
150	Cameroon	0,495	52,1	5,9	10,9	2.114	-4	0,520

HDI rank		HUMAN DEVELOPMENT INDEX (HDI)	LIFE EXPECTANCY AT BIRTH	MEAN YEARS OF SCHOOLING	EXPECTED YEARS OF SCHOOLING	GROSS NATIONAL INCOME (GNI) PER CAPITA	GNI PER CAPITA RANK MINUS HDI RANK	NONINCOME HDI
		Value	(years)	(years)	(years)	(2005 PPP \$)		Value
		2012	2012	2010 ¹ ^a	2011 ^b	2012	2012	2012
151	Madagascar	0,483	66,9	5,2 ^p	10,4	828	28	0,601
152	Tanzania (United Republic of)	0,476	58,9	5,1	9,1	1.383	10	0,527
153	Nigeria	0,471	52,3	5,2 ^a	9,0	2.102	-6	0,482
154	Senegal	0,470	59,6	4,5	8,2	1.653	4	0,501
155	Mauritania	0,467	58,9	3,7	8,1	2.174	-12	0,473
156	Papua New Guinea	0,466	63,1	3,9	5,8 ^e	2.386	-15	0,464
157	Nepal	0,463	69,1	3,2	8,9	1.137	11	0,526
158	Lesotho	0,461	48,7	5,9 ^c	9,6	1.879	-8	0,476
159	Togo	0,459	57,5	5,3	10,6	928	16	0,542
160	Yemen	0,458	65,9	2,5	8,7	1.820	-7	0,474
161	Haiti	0,456	62,4	4,9	7,6 ^e	1.070	7	0,521
161	Uganda	0,456	54,5	4,7	11,1	1.168	5	0,511
163	Zambia	0,448	49,4	6,7	8,5	1.358	0	0,483
164	Djibouti	0,445	58,3	3,8 ^a	5,7	2.350	-22	0,435
165	Gambia	0,439	58,8	2,8	8,7	1.731	-9	0,448
166	Benin	0,436	56,5	3,2	9,4	1.439	-5	0,459
167	Rwanda	0,434	55,7	3,3	10,9	1.147	0	0,476
168	Côte d'Ivoire	0,432	56,0	4,2	6,5	1.593	-9	0,444
169	Comoros	0,429	61,5	2,8 ^a	10,2	986	4	0,484
170	Malawi	0,418	54,8	4,2	10,4	774	10	0,492
171	Sudan	0,414	61,8	3,1	4,5	1.848	-19	0,405
172	Zimbabwe	0,397	52,7	7,2	10,1	424 ¹	14	0,542
173	Ethiopia	0,396	59,7	2,2 ^a	8,7	1.017	-2	0,425
174	Liberia	0,388	57,3	3,9	10,5 ^e	480	11	0,502
175	Afghanistan	0,374	49,1	3,1	8,1	1.000	-3	0,393
176	Guinea-Bissau	0,364	48,6	2,3 ^o	9,5	1.042	-6	0,373
177	Sierra Leone	0,359	48,1	3,3	7,3 ^e	881	0	0,380
178	Burundi	0,355	50,9	2,7	11,3	544	4	0,423
178	Guinea	0,355	54,5	1,6 ^c	8,8	941	-4	0,368
180	Central African Republic	0,352	49,1	3,5	6,8	722	1	0,386
181	Eritrea	0,351	62,0	3,4 ^e	4,6	531	3	0,418
182	Mali	0,344	51,9	2,0 ^c	7,5	853	-4	0,359
183	Burkina Faso	0,343	55,9	1,3 ^o	6,9	1.202	-18	0,332
184	Chad	0,340	49,9	1,5 ^p	7,4	1.258	-20	0,324
185	Mozambique	0,327	50,7	1,2	9,2	906	-9	0,327
186	Congo (Democratic Republic of the)	0,304	48,7	3,5	8,5	319	0	0,404
186	Niger	0,304	55,1	1,4	4,9	701	-4	0,313
OTHER COUNTRIES OR TERRITORIES								
	Korea (Democratic People's Rep. of)	..	69,0

HDI rank	HUMAN DEVELOPMENT INDEX (HDI)	LIFE EXPECTANCY AT BIRTH	MEAN YEARS OF SCHOOLING	EXPECTED YEARS OF SCHOOLING	GROSS NATIONAL INCOME (GNI) PER CAPITA	GNI PER CAPITA RANK MINUS HDI RANK	NONINCOME HDI
	Value	(years)	(years)	(years)	(2005 PPP \$)		Value
	2012	2012	2010 ^{1a}	2011 ^b	2012	2012	2012
Marshall Islands	..	72,3	..	11,7
Monaco	..	82,3
Nauru	..	80,0	..	9,3
San Marino	..	81,9	..	12,5
Somalia	..	51,5	..	2,4
South Sudan
Tuvalu	..	67,5	..	10,8
HUMAN DEVELOPMENT INDEX GROUPS							
Very high human development	0,905	80,1	11,5	16,3	33.391	—	0,927
High human development	0,758	73,4	8,8	13,9	11.501	—	0,781
Medium human development	0,640	69,9	6,3	11,4	5.428	—	0,661
Low human development	0,466	59,1	4,2	8,5	1.633	—	0,487
REGIONS							
Arab States	0,652	71,0	6,0	10,6	8.317	—	0,658
East Asia and the Pacific	0,683	72,7	7,2	11,8	6.874	—	0,712
Europe and Central Asia	0,771	71,5	10,4	13,7	12.243	—	0,801
Latin America and the Caribbean	0,741	74,7	7,8	13,7	10.300	—	0,770
South Asia	0,558	66,2	4,7	10,2	3.343	—	0,577
Sub-Saharan Africa	0,475	54,9	4,7	9,3	2.010	—	0,479
Least developed countries	0,449	59,5	3,7	8,5	1.385	—	0,475
Small island developing states	0,648	69,8	7,3	10,7	5.397	—	0,673
World	0,694	70,1	7,5	11,6	10.184	—	0,690

NOTES:

- Data refer to 2010 or the most recent year available.
- Data refer to 2011 or the most recent year available.
- Updated by HDRO based on UNESCO (2012) data.
- For the HDI calculation this value is capped at 18 years.
- Based on cross-country regression.
- Calculated by the Singapore Ministry of Education.
- Assumes the same adult mean years of schooling as Switzerland before the most recent update.
- Estimated using the purchasing power parity (PPP) rate and the projected growth rate of Switzerland.
- Assumes the same adult mean years of schooling as Spain before the most recent update.
- Estimated using the purchasing power parity (PPP) rate and the projected growth rate of Spain.
- Based on implied PPP conversion factors from IMF (2012).
- Based on the UNESCO Institute for Statistics (2012) estimate of educational attainment distribution.
- Based on projected growth rates by the Asian Development Bank (2012).
- PPP estimate based on cross-country regression; projected growth rate based on ECLAC (2012) and UNDESA (2012c) projected growth rates.
- Based on data from UNICEF Multiple Indicator Cluster Surveys for 2002–2012.
- Based on data on years of schooling of adults from household surveys in the World Bank's International Income Distribution Database.
- Based on an unpublished estimate of the PPP conversion rate from the World Bank and projected growth rates from UNESWCWA (2012) and UNDESA (2012c)."
- Based on projected growth rates from UNDESA(2012c).
- Based on data from ICF Macro (2012).
- Based on PPP data from IMF (2012).

DEFINITIONS:

Human Development Index (HDI): A composite index measuring average achievement in three basic dimensions of human development—a long and healthy life, knowledge and a decent standard of living. See Technical note 1 for details on how the HDI is calculated.

Life expectancy at birth: Number of years a newborn infant could expect to live if prevailing patterns of age-specific mortality rates at the time of birth stay the same throughout the infant's life.

Mean years of schooling: Average number of years of education received by people ages 25 and older, converted from education attainment levels using official durations of each level.

Expected years of schooling: Number of years of schooling that a child of school entrance age can expect to receive if prevailing patterns of age-specific enrolment rates persist throughout the child's life.

Gross national income (GNI) per capita: Aggregate income of an economy generated by its production and its ownership of factors of production, less the incomes paid for the use of factors of production owned by the rest of the world, converted to international dollars using purchasing power parity (PPP) rates, divided by midyear population.

GNI per capita rank minus HDI rank: Difference in rankings by GNI per capita and by the HDI. A negative value means that the country is better ranked by GNI than by the HDI.

Nonincome HDI: Value of the HDI computed from the life expectancy and education indicators only.

MAIN DATA SOURCES:

Column 1: HDRO calculations based on data from UNDESA (2011), Barro and Lee (2011), UNESCO Institute for Statistics (2012), World Bank (2012a) and IMF (2012).

Column 2: UNDESA (2011).

Column 3: Barro and Lee (2011) and HDRO updates based on UNESCO Institute for Statistics (2012) data on education attainment and on Barro and Lee (2010) methodology.

Column 4: UNESCO Institute for Statistics (2012).

Column 5: HDRO calculations based on data from World Bank (2012a), IMF (2012) and UNSD (2012a).

Column 6: Calculated based on data in columns 1 and 5.

Column 7: Calculated based on data in columns 2, 3 and 4.

PRILOZI:

U interesu zaštite okoliša prilozi, koji su sastavni dio NHDR publikacije, nisu štampani. Dostupni su na web stranicama UNDP BiH te im se može pristupiti putem sljedećeg linka:

http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/library/razvoj/rural-development-in-bosnia-and-herzegovina--myth-and-reality/

Prilog 1. Indikatori humanog razvoja u BiH

Prilog 2. Definisanje i mjerenje ruralnosti

Prilog 3. Poređenje ruralno-urbano putem istraživanja višestrukih indikatora

Prilog 4. Anketa ruralnih domaćinstava - metodologija i upitnik

Prilog 5. Anketa ruralnih domaćinstava – analiza i podaci

Prilog 6. Sažetak nedavnih NHDR-a za BiH

Prilog 7. Kretanja ruralnog/urbanog stanovništva u Evropi, 1960-2011.

Prilog 8. Reference i korišteni izvori podataka

*Empowered lives.
Resilient nations.*

Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP)

Kancelarija rezidentnog koordinatora UN-a i
rezidentnog predstavnika UNDP-a
u Bosni i Hercegovini

Zmaja od Bosne b.b.
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Tel: +387 (33) 293 400
Fax: +387 (33) 552 330
e-mail: registry.ba@undp.org
www.ba.undp.org